

(19)

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΡΙΒΑΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

1896

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΩΑΛΤΑΤΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΡΙΒΑΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ
1896

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΤΑΤΣ

§

Τὸ γραφὲν ὅτι μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ἐτῶν τὰ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως θὰ φαίνωνται μῦθοι, δὲν ἠδύνατό τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι τόσον ταχέως θ' ἀποδειχθῇ ἀλήθεια ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεως.

Μυθολογικὴν αἶγλην περιεβλήθησαν, θέσιν ἡρώων καὶ ἡμιθέων ὀμηρικῶν κατέλαβον ἤδη ἐν τῇ φιλολογίᾳ οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἄνδρες, οἱ ἀποτολμήσαντες ν' ἀνυψώσωσι χεῖρα, γυμνὴν μάλιστα ὅπλων, καὶ νὰ κατακερματίσωσι τὴν μεγάλην ἐκείνην Αὐτοκρατορίαν, πρὸ τῆς ὁποίας ἔτρεμεν ἡ ὑφήλιος, νὰ διδάξωσι δ' εἰς τοὺς ἐν τῇ ἐγῴστικῇ αὐτῶν μακαριότητι τρυφῆλῶς ἐπαναπαυομένους βασιλεῖς, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλυσις ἀρκούντως ἰσχυρὰ ὥπως συγκρατήσῃ αἰωνίως δεσμώτην ἐπὶ τοῦ Καυκάσου τοῦ δεσποτισμοῦ τὸν ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ τιμῆς, ζωῆς καὶ ἐλευθερίας καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος Θεοῦ ἐξεγειρόμενον λαόν, ὅταν μάλιστα, ὁ προεξάρχων ποτὲ ἐν τῷ πολιτισμῷ λαὸς οὗτος, προωρίσθῃ ὥπως ἐκπολιτίσῃ καὶ ἄλλους, οἵτινες παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἀναμένουσιν ὥπως λάβωσι τὸ θεῖον τοῦτο φῶς.

Κατάδηλον ὥς ἐκ τούτου τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἱερότης τῶν καθηκόντων τῶν ἀμέσων ἀπογόνων τῶν ἀπελευθε-

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΦΑΛΤΑΤΣ

ρωτῶν τοιαύτης Πατρίδος. Ὁφείλουσι πρὸ παντὸς νὰ γνωρίσωσι τοὺς εὐεργέτας αὐτῶν, τοὺς διὰ τῶν ἐρειπίων τῆς ἰδίας ἐστίας ἀνοικοδομήσαντας τὴν πολιτικὴν καὶ μονοноὺ τὴν κατ' ἄνθρωπον ὑπαρξιν αὐτῶν, καὶ νὰ τοὺς γνωρίσωσιν ὅπως πράγματι ἦσαν. Πρὸς τοῦτο βεβαίως πρωτίστως συντελεῖ ἡ δημοσίευσις ἀνεκδότων ἱστορικῶν πηγῶν.

Μελετήσαντες δέσμην ἀνεκδότων ἐγγράφων ἀνηκόντων εἰς τὸν στρατηγὸν Θεόδωρον Γρίβαν—ἐν οἷς καὶ διάφορα σχετικὰ σημειώματα καὶ βιογραφία τις γραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει ἀφηγήσεως τοῦ ἰδίου—παρετηρήσαμεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μεγίστην ἀντίθεσιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἔργων του κοινῶς ἱστορηθέντων.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐθεωρήσαμεν καθήκον ἡμῶν νὰ φέρωμεν εἰς φῶς τὰ σπουδαιότερα τῶν ἐν τῇ δέσμῃ, ὅπως διευκολυνθῇ ἡ ἐξέυρεσις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Δ. ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ

ΟΙ ΓΡΙΒΑΙΟΙ

Ἡ ἄρματωλικὴ οἰκογένεια τῶν Γριβαίων εἶναι παραφυὰς τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Μπουαίων. Οὗτοι, καὶ ἰδίως ὁ Μερκούρης Μπούας, ἕνεκα τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς στρατηγικῆς αὐτῶν δεινότητος ἀνῆλθον εἰς ὑπάτα ἀξιώματα, διαφόρους τίτλους εὐγενείας περιβληθέντες.

Οἱ Γριβαῖοι φαίνεται ὅτι κατάγονται ἐκ τοῦ χωρίου Τόσκιζι τοῦ Σουλίου. Ὁ Κ. Σάθας ἐν τοῖς «Ἑλληνικοῖς αὐτοῦ ἀνεκδότοις» (τόμ. Α' σελ. ρλ' καὶ ἐπ.) παρέχει τινὰς πληροφορίας περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἀκμασάντων Γριβαίων. Κατ' αὐτόν : «Τῷ 1585 ἤκμασεν ὁ Θεόδωρος Γρίβας, ἄρματωλὸς Βονίτσης, ἔχων ἀδελφὸν τὸν Γκίνον Μπούαν.

Ὁ Γρίβας ὑποκινούμενος ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας ὑψωτέν ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ καὶ τῇ Ἠπείρῳ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐν νυκτὶ ἐπιπεσὼν ἔσφαξε τοὺς ἐν τῇ Βονίττῃ καὶ τῷ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ἄρματωλοὶ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος, οἵτινες ἐπελθόντες κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὤδυσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, θύοντες καὶ ἀπολλύοντες. Οἱ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ Τοῦρκοι συσσωματωθέντες ἤλθον εἰς βοήθειαν τῶν Ἰωαννίνων, καθ' ὃν χρόνον καὶ ὁ πασῶς τῆς Ναυπάκτου ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν χιλιάδων ἐχώρει κατὰ τῆς Ἀκαρνανίας· ὁ Γρίβας ἔδραμεν εἰς Ἀχελῷον, καὶ πολεμήσας πρὸς τοὺς Τούρκους ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ φέρων πολλὰς πληγὰς καταλα-

βῶν τὰς κλεισούρας παρήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ἠπειρῷ ἀδελφόν του Γκίνον Μπούαν ἵνα σπεύσῃ εἰς βοήθειαν· ἐνῷ δὲ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ἀνέμενε τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν ἔμαθεν, ὅτι οἱ ἐν Ἠπειρῷ ἐπαναστάται κατανικηθέντες διελύθησαν, καὶ ὅτι ὁ ἀδελφός του διωκόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἔφθασεν εἰς Περαιτῖαν, ἔνθα γενναίως μαχόμενος ἔπεσε ⁽¹⁾. Ὁ Θεόδωρος καθορῶν τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον ὠπισθοχώρησε, πρὶν οἱ ἐξ Ἠπειροῦ ἐρχόμενοι καταλάβωσι τὰ νῶτα, καὶ περάσας μετ' ὀλίγων πιστῶν ὁπαδῶν εἰς Ἰθάκην, ἀπεβίωσεν ἐκεῖ ἐκ τῶν πληγῶν ⁽²⁾. Ἀντὶ τοῦ Γρίβα διωρίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀρματωλὸς ὁ ἐκ Βάλτου Τρομπούκης ὁ Συντεκνιώτης.

Ἀποθανὼν ὁ Θεόδωρος Γρίβας ἐγκατέλιπε τρεῖς υἱούς, τὸν Σίμαν, Χρήστον, καὶ .... ἐξ ὧν ὁ πρῶτος μετέβη ἐξ Ἰθάκης περὶ τὸ 1614 εἰς Σοῦλι καὶ στρατολογήσας κατέβη εἰς Λοῦροι, ἔθεν διώξας τὸν Τρομπούκην κατέλαβε τὸ πατρογονικὸν καπετανάτον. Ὁ Τρομπούκης στρατολογήσας ἐν Βάλτῳ ἦλθε κατὰ

(1) Ἀπέναντι τῆς Λευκάδος, εἰς θέσιν ἔκτοτε ὀνομαζομένην τοῦ Μπούα τὸ αὐλάκι.

(2) Εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἀνάγεται καὶ τὸ ἐξῆς δημῶδες ᾄσμα:

*Καλότυχά 'ραι τὰ βουνὰ καλότυχοι κ' οἱ κάμποι·
τὸ καλοκαῖρι πράσινα καὶ τὸ χειμῶνα ἄσπρα·
δὲν καρτεροῦν τὸ θάνατο, τὸ χάρο δὲ φοβοῦνται.
Κανένας δὲν τὰ χάρηκεν ἀπ' τοὺς παλληκαράδες,
τὰ χάρηκε ὁ Κατσίγιανρος, ὁ Γρίβας καὶ ὁ Βέβας.
'Αντάμα ἐτῶγαν κ' ἐπιναν, ἀντάμα ἐχαιρετιῶνταν,
ὁ Βέβας πίνει μὲ γυαλί, ὁ Γρίβας μὲ τὴν κούπε
κι' ὁ δόλιος ὁ Κατσίγιανρος μὲ μαστραπᾶ ἀσημέντζο.
— Βέβα δὲν τῶς δὲ χαίρεσαι, δὲν τραγουδᾷς, δὲν πίνεις;
— Καὶ τί καλὸ 'χω γὰ χαρῶ, γὰ πιῶ, γὰ τραγουδήσω;
ἀπόψ' εἶδα στὸν ἕπνο μου, τὴν 'ρύχτα ποῦ κοιμώμουν,
φοροῦσα γοῦνα κόκκινη ἀπ' τὴν κορφὴ ὡς τὰ πόδια.
— Τὰ εἰνорά εἶναι ψέγματα στὸ τοῦ σου μὴν τὰ βάνεις.
'Ακόμα ὁ λόγος ἔσπεκε κ' ἡ συντυχὴ κρατιῶται
κ' ἡ παραγὰ τοὺς πλάκωσε, μὴ μπαταρῇ τοὺς ρίχει.
Τὸ Βέβα παίρνουν στήν καρδιά, τὸ Γρίβα στὸ ποδάρι,
τὸ δόλιο τὸν Κατσίγιανρο τὸν πῆραν στὸ κεφάλι.*

τοῦ Σίμου καὶ νικήσας αὐτὸν ἀνέλαβε τὸ ἄρματωλικί. Ὁ Σίμος διωκόμενος ἐπέρασεν εἰς Λευκάδα, καὶ ἄστυλον εὐρών ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου ἀπεβίωσεν ἐκεῖ τῷ 1622, καὶ ἐτάφη ἐν τὸς τοῦ ἐμβადοῦ τοῦ νκοῦ πρὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος· ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου τάφου του ἀναγινώσκεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή· «1622 Αὐγούστου 15». Σῆμο Μποῦγας ἐκοιμήθη ἐν κυρίῳ.» κάτω τῆς ἐπιγραφῆς ἐξεικονίζεται λάσιος χεὶρ κρατοῦσα κυπάρισσον. Ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου μοὶ εἶπεν, ὡς κατὰ παράδοσιν ἀπομνημονεύμενον, ὅτι ὁ Σίμος ἐγένετο μοναχὸς, καὶ ἀποθανὼν ἐδωρήσατο τῇ μονῇ τὴν περιουσίαν του· ἄλλοτε ἐσώζετο ἡ διαθήκη του ἐν τῇ Μονῇ, πλὴν τώρα ἀγνοεῖ ἂν καὶ αὕτη ἀποτεθησαύρηται μετὰ τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς Μονῆς ἐν τῷ ἀρχιεποφυλακείῳ Λευκάδος.

Οἱ ἀδελφοὶ ⁽¹⁾ τοῦ Σίμου Ἀποστόλης καὶ Λέκος (Ἀλέξανδρος), κατέφυγον εἰς τοὺς ἐν Τόσκεισι τῆς Ἡπείρου συγγενεῖς των, ὑφ' ὧν βοηθούμενοι ἐστρατολόγησαν, καὶ τῷ 1640 κατελθόντες εἰς Βόνιτσαν ἐφόνευσαν τὸν ἄρματωλὸν Γατσούλην, υἱὸν τοῦ ἀποθανόντος Τρομπούκη, καὶ κατέλαβον τὸ καπετανάτον, ὅπερ περιῆλθεν εἰς τὸν πρεσβύτερον Ἀποστόλην. Ἀποθανόντος τούτου ἀνεγνωρίσθη ὁπλαρχηγὸς Λούρου καὶ Βονίτσης ὁ υἱὸς του Δράκος ⁽²⁾. Οἱ συγγενεῖς τοῦ Τρομπούκη ἐστρατολόγησαν αὖθις ἐκ

⁽¹⁾ Προφανῶς ἀνακρίβεια ὑπάρχει ἐν τοῖς ὀνόμασι τῶν Γρίβαων τούτων.

⁽²⁾ Διαφόρως ἀναγράφονται τὰ πράγματα ἐν τῷ σημειώματι τοῦ Θ. Γρίβα. Ἐν αὐτῷ δηλ. ἔχουσιν ὡς ἐξῆς: Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ Κωνσταντῖνος Γρίβας περιελθὼν εἰς ἔριδας πρὸς τὸν Τοῦρκον Γερέμπεην τοῦ Σουλίου καὶ φονεύσας αὐτὸν ἔφυγεν ἐκ τῆς πατρίδος του διωκόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ κατελθὼν εἰς Ἀχαρνανίαν ἐπέδωκε εἰς τὸν ἄρματωλικὸν βίον μετὰ τῶν εὐαρίθμων ὁπαδῶν του. Τὸ καπετανάτον τῆς Ἀχαρνανίας εἶχε τότε ὁ ἄρματωλὸς Γατσούλης, ὅστις ἐπῆλθε κατὰ τοῦ Γρίβα ἄλλ' ἐφονεύθη εἰς τινα συμπλοκὴν. Τότε ἀνέλαβε τὸ καπετανάτον ὁ Γρίβας καὶ διετήρησεν αὐτὸ μέχρις ὅτου ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ κλέφτου Τσεκούρα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον ἐφόνευσεν εἰς συμπλοκὴν τινα ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Χρηστός Γρίβας, ἐκδικούμενος τὸν πατέρα του, καὶ κατέλαβε τὸ καπετα-

Βάλτου καὶ ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ Τσεκούρα, γαμβροῦ τοῦ Γατζούλη, εἰσέβαλον εἰς Λούρον καὶ νικήσαντες τοὺς Γριβαῖους κατέλαβον τὸ καπετανάτον. Εἰς Σοῦλι αὖθις καταφυγόντες οὗτοι ἐστρατολόγησαν καὶ πάλιν καὶ ἐλθόντες κατέλαβον τὸ ἄρματωλίκιον τοῦ Λούρου, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκβάλωσι καὶ ἐκ Βονίτσης τὸν Τσεκούραν συνερώνησαν, ἵνα οὗτος μὲν νέμῃται τὸ ἄρματωλίκιον τῆς Βονίτσης, οἱ δὲ Γριβαῖοι τὸ τοῦ Λούρου. Περὶ τὸ 1675 οἱ ἄρματωλοὶ τοῦ Ἡερομέρου καὶ Ἀγγελοκάστρου Μεϊτάνης καὶ Σπαθόγιαννος εἰσβαλόντες εἰς Βόνιτσαν ἀπεδίωξαν τὸν Τσεκούραν καὶ μετὰ τῶν ἐν Λούρῳ Γριβαίων ἐρρύθμισαν τὰς ἄρματωλικὰς περιφερείας, λαβόντων τούτων μέρος τοῦ Βάλτου καὶ τῆς Βονίτσης. Τῷ 1716 ἐπελθούσης συγχύσεως εἰσέβαλον εἰς Βόνιτσαν καὶ Ἡερόμερον καὶ ἐντὸς ὀλίγου προσέθηκαν καὶ τὰς ἐπαρχίας ταύτας εἰς τὸ ἄρματωλίκιον τοῦ Λούρου· ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Χρῆστος Γρίβας ἐκαπετάνευσαν ἐν εἰρήνῃ μέχρι τοῦ 1738, ὅτε ὁ ἐκ Βάλτου Κατζικογιάννης, συγγενὴς τοῦ Τσεκούρα ἐπὶ κεφαλῇ πολλῶν κλεφτῶν εἰσέβαλεν εἰς Βόνιτσαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἡερόμερον· ἐπὶ δεκατρία ὀλόκληρα ἔτη ἐπολέμουν οἱ Γριβαῖοι μὲ τούς Καττικογιανναίους, οἵτινες ἄλλοτε μὲν νικῶντες κατελάμβανον τὸ Ἡερόμερον, ἄλλοτε δὲ νικώμενοι ἐσώζοντο εἰς Βάλτον. Τῷ 1752 ὁ Ἀπεστόλης Γρίβας διαδεχθεὶς τὸν πατέρα του Χρήστον ἐν τῷ ἄρματωλικῷ ἀξιώματι, πρὸς παγίωσιν τῆς ἀρχῆς ἔδωκεν εἰς τὸν υἱόν του Χρήστον σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Κατζικογιάννη, καὶ ὑπὸ τούτου

νάτον. Τοὺς ἀγῶνας τούτους πρὸς ἀνάληψιν τοῦ καπετανάτου ὕμνησε καὶ ἡ δημώδης μουσα, δι' ἄσματος οὔτινος αἱ πρῶται στροφαὶ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς :

«Τί' *· τὸ κακὸ ποῦ γίνεται *· ἡ ταραχὴ ἡ μεγάλη;
ταράχτηκεν ὅλη ἡ Βόνιτσα, τὰ Ῥόγγα, τ' ἁλωνάκι,
ταράχτηκεν ἡ Πρέβεζα καὶ ὅλη ἡ Ἀγία Μαῦρα.

Ὁ Χρῆστο Γρίβας πολεμάει μὲ Τούρκους μὲ Ῥωμαίους.

Ὁ Χρῆστος Γρίβας διετήρησε τὴν ἐξουσίαν ταύτην μέχρι τοῦ γήρατος, ὅτε ἔπεσεν ἐνδόξως στρατηγῶν τῶν Ἀκαρνανῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1769 εἰς τὴν μάχην τῆς Ἀλαπάντας κλ.

βοηθούμενος ἐξέτεινε τὴν ἀρματολικὴν τοῦ περιφέρειαν ἀπὸ Λούρου μέχρις Ἀγγελοκάστρου. Ἀποθανὼν τῷ 1730 ἐγκατέλιπεν υἱοὺς τὸν Χρήστον, Τσέγιον καὶ Κώσταν, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἀνέλαβε τὸν πατρικὸν ἀξίωμα.

Ὅταν ἤχησεν ἡ προδοτικὴ τάλπιγξ τοῦ 1769 ὁ Χρήστος Γρίβας, συνεννοημένος μετὰ τοῦ Ὁρλόφ, ἀνεπέτασεν ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐλθὼν ἐπολιόρκησε τὸ Βραχώριον, πρωτεύουσταν τοῦ σαντζακίου τοῦ Κάρλελι. Οἱ ἐν αὐτῷ πολυάριθμοι Τοῦρκοι ἀντέστησαν ἐπὶ δύο ἡμέρας, καὶ τὴν 23 Μαρτίου 1770 ὁ Γρίβας ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ δράμῃ εἰς ἀπάντησιν τῶν ἐξ Ἠπείρου κατερχομένων Τοῦρκων, οἵτινες διαβάuentes τὸν Ἀχελῷον ἠνώθησαν μετὰ τῶν ἐν Ἀγρινίῳ, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν διοίκησιν τοῦ Ἀχμέτ βελῆ τοῦ Κάρλελι, καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ Σουλεϊμάν βεη. Ὁ Γρίβας μὴ δυνηθεὶς ν' ἀντικόψῃ τὴν ὁρμὴν τῶν Ἀλβανῶν, ὥπισθοχώρησεν ἔνθεν τοῦ Ἀχελώου καὶ ἐστρατοπεύδουσι ἔξω τοῦ Ἀγγελοκάστρου, εἰς τὸν Ἅγιον Ἡλίαν τῆς Μπέαινας. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Τσέγιος μετὰ πεντήκοντα ὁπαδῶν κατέλαβε τὴν θέσιν Ῥαγκαβεΐκα, ὁ ὀπλαρχηγὸς Γεώργιος Γουλιμῆς ἡ Λαχούρης τὴν γέφυραν τοῦ Ἀγγελοκάστρου καὶ τὸ πρὸ αὐτῆς δάσος, ὁ δὲ Χρήστος ἐτοίμασας τοὺς εἰς Ἅγιον Ἡλίαν προμαχῶνας ἐτοποθετήθη ἐκεῖ. Οἱ Τοῦρκοι διηρέθησαν εἰς δύο σώματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Σουλεϊμάνην ὤδευσε κατὰ τοῦ Τσέγιου καὶ τοῦ Λαχούρη, τὸ δ' ἕτερον ὑπὸ τὸν Ἀχμέτην διηυθύνθη πρὸς τὸν Ἅγιον Ἡλίαν. Ὁ Τσέγιος γενναίως ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἀγωνισθεὶς ἔπεσεν ἡρώϊκως· ὁ δὲ Λαχούρης μὴ δυνηθεὶς ν' ἀντισταθῇ ἔκοψε τὴν γέφυραν τοῦ Ἀγγελοκάστρου καὶ ἔδραμε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Γρίβα, ὅστις εἶχεν ἀποκρούσει δύο ἐφόδους τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀχμέτ στρατοῦ. Ἐνῶ δὲ οὗτοι λυσσῶδως ἐμάχοντο, καταφθάσας ὁ Σουλεϊμάν κατέλαβε τὰ νῶτα αὐτῶν· ἐπὶ ἑξ κατὰ συνέχειαν ὥρας φορικτὴ συνήφθη πάλη, καὶ οἱ ἐπαναστάται ἀπελπισθέντες ἀπεφάσισαν ἵνα ξιφῆραι διασχίσωσι τὰ στίφη τῶν Τούρκων· ὁ Χρήστος Γρίβας καὶ ὁ Λαχούρης ἐξῆλθον πρῶτοι τῶν προμαχόνων παρακολουθούμενοι ὑπὸ τῶν

ἐπιζησάντων ὁπαδῶν· τὸν τρόμον καὶ τὴν φρικὴν διασπείροντες εἰς τὰς ἐχθρικὰς φάλαγγας ἤρχιζον ἤδη νὰ διασχίζωσιν αὐτάς, ὅτε οἱ Ἀλβανοὶ λοξοδρομήσαντες ἐπαρουσιάσθησαν πρὸ αὐτῶν. Οἱ ὑπὸ τὸν Χρῆστον λεοντοκάρδιοι ὤρμησαν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν, ἀλλὰ περικυκλωθέντες κατεκόπησαν· Ὁ Γρίβας καὶ ὁ Λαχούρης ἔπεσαν ἐν μέσῳ σωρείας ἐχθρικῶν πτωμάτων, καὶ μόνον ἐξ ἄρματωλοι ὑπὸ τὸν Ἀκαρνᾶνα Μαυροδῆμον ἠδυνήθησαν φεύγοντες νὰ ἔλθωσιν εἰς Αἰτωλικὸν, ἔνθα οἱ ἐπελθόντες ἐχθροὶ συλλαβόντες ἐθανάτωσαν καὶ τούτους.

Τριακόσιοι ἦσαν οἱ μετὰ τῶν Γριβαίων καὶ τοῦ Λαχούρη πεσόντες κατὰ τὴν ἔνδοξον τοῦ Ἀγγελοκάστρου μάχην. Ἡ θέσις ἐν ἣ ἔπεσεν ὁ Γρίβας καλεῖται μέχρι τοῦδε τῶν *Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Τὰ πτώματα τῶν πεσόντων, διαταγῇ τοῦ Ἀχμέτ, ἔμειναν ἄταφα, καὶ αἱ κεφαλαὶ τοῦ Χρήστου καὶ Τσέγιου Γρίβα, ὡς καὶ ἡ τοῦ Λαχούρη, ἀνεστηλώθησαν ἐπὶ δόκων εἰς τὸ διασταύρωμα τῆς ὁδοῦ τοῦ Ἀγγελοκάστρου. Μετὰ τὴν ἐν Ἀγίῳ Ἠλίᾳ καταστροφὴν ὁ Τουρκικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς Αἰτωλικὸν καὶ Μετολλόγγιον ἔθυσε καὶ ἀπώλεσεν· οἱ ἐν τῇ τελευταίᾳ πόλει διενεργήσαντες ἐπ' ὀνόματι τῆς Αἰκατερίνης τὴν ἐπανάστασιν ἐσφάγησαν, καὶ μόνον ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς διεσώθη εἰς Ζάκυνθον.

Δύο ἐγκατέλιπεν υἱοὺς ὁ Χρῆστος Γρίβας, τὸν Δημήτριον ἐπονομαζόμενον Δράκον πενταετῇ τὴν ἡλικίαν, καὶ τὸν Γεωργάκην ἐπιλεγόμενον Σβίγγαν, μόλις διανύοντα τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας. Μετὰ τὴν εἰρήνευσιν, οἱ ἐν Βονίτση περισωθέντες ὁπαδοὶ τοῦ Χρήστου ἐξέλεξαν ὡς διάδοχον ἐκείνου τὸν Δράκον, καὶ συνέστησαν τριμελὴ κηδεμονίαν, ἀποτελουμένην ἀπὸ τὸν Κατζικογιάννην, θεῖον τοῦ ἀνηλίκου ἄρματωλοῦ, τὸν Κώστα Σκληπούστην, καὶ Γιάννην Κρεκόννην· ἡ ἄρματωλικὴ σφραγὶς ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ Δράκου, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἐνῆργει ἡ ἐπιτροπή. Ὁ Κατζικογιάννης παρakinούμενος ἀπὸ τὸν προσετώτα τοῦ Ξηρομέρου Μυρομμάτην, ἄσπονδον ἐχθρὸν τῶν Γριβαίων, ἀντεποιήθη τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνεψιῦ τοῦ, καὶ ἐξαφανίσας ἀπὸ τῆς σφραγίδος τὸ ὄνομα τοῦ Δράκου ἐχάραξε τὸ ἰδικόν του· οἱ

άρματωλοί ἅμα εἶδον τοῦτο φοβηθέντες παρέλαβον τὸ παιδίον καὶ μεταβάντες εἰς Λευκάδα ἐξησφάλισαν αὐτό· μετὰ τοῦτο ὁ Σκληπούσης καὶ ὁ Κρεκόνης ἐπιστρέψαντες εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ συγκροτήσαντες σῶμα κλεφτῶν εἰσέβαλον εἰς Ἡρομέρον, ἔφθειραν τὰ κτήματα τοῦ Μαυρομμάτη καὶ Κατζικογιάννη, καὶ ἀπήτησαν τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ σφετερισθέντος ἀξιώματος· ὁ Κατζικογιάννης ἐπὶ κεφαλῇ πολλῶν Ἡρομεριτῶν ἐξεστράτευσεν κατ' αὐτῶν, καὶ εἰς τὴν ἐν Μοναστηρακίῳ συναφθεῖσαν πεισματῶδη μάχην ἐφόνησεν τὸν Σκληπούσην καὶ Κρεκόνην, καὶ μετὰ τοῦτο ἀμεγνώριστη ἀρματωλὸς τῆς Βονίτζης καὶ Ἡρομέρου.

Μαθόντες οἱ ἐν Λευκάδι φυλάσσοντες τὸν Δράκον τὰ γενόμενα παρέλαβον τὸ παιδίον καὶ μετέβησαν εἰς Κέρκυραν, ἐκεῖθεν δ' εἰς Ἰθάκην. Ἐν ἔτει 1778 οἱ φυλάσσοντες τὸν Δράκον ἐξῆλθον εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ συγκεντρώσαντες ἐπίφοβον σῶμα κλεφτῶν ἀπήτησαν τὴν παραίτησιν τοῦ Κατζικογιάννη ἀπὸ τοῦ ἀρματωλικίου ὑπὲρ τοῦ Δράκου Γρίβα, δεκατριετοῦς ἤδη τὴν ἡλικίαν. Ἐπὶ δώδεκα ἔτη ἀπολέμουν οἱ Γριβαῖοι μὲ τοὺς Κατζικογιανναίους. Ὁ Μαυρομμάτης, ὅστις ἰδίως ὑπέφερον ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Δράκου, ἠναγκάσθη, πρὸς ἀπαλλαγὴν, ἵνα ἐνεργήσῃ τὴν ἐξωσιν τοῦ Κατζικογιάννη, καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Γρίβα ἐν τῷ πατρογονικῷ ἀξιώματι. Ἀρματωλὸς Βονίτζης καὶ Ἡρομέρου ἀναγνωρισθεὶς τῷ 1790 ὁ Δράκος ἔμεινεν ἡσυχάζων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Γάλλων καταλήψεως τῆς Ἑπτανήσου, ὅτε μεταβάς εἰς Κέρκυραν διωρίσθη εἰς τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐλληνικῶν ταγμάτων, καὶ ὡς τοιοῦτος ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ὕστερον ἐλθόντων Ῥώσων, καὶ τῶν μετ' αὐτοὺς Αὐτοκρατορικῶν Γάλλων. Ὅταν οἱ τελευταῖοι ἀνεχώρησαν ἐξ Ἑπτανήσου, ὁ Δράκος παρητήθη τοῦ ἀξιώματος, διαδεχθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη. Κατὰ πρόκλησιν τοῦ Ἀλῆ ἐλθὼν εἰς Ἰωάννινα ἀνέλαβε τὸ ἀρματωλικίον τῆς Βονίτζης, παυθέντος τοῦ μετὰ τὴν φυγὴν του καταλαβόντος αὐτὸ Χρήστου Κατζικογιάννη. Προσκληθεὶς δ' ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ ἵνα λάβῃ μέρος εἰς τὸν καταδιωγμὸν τῶν Γαρδικιωτῶν, καὶ μὴ ὑπακούσας, ὑπέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ

τρομεροῦ σατράπου, κατὰ διαταγὴν τοῦ ὁποίου ἐδηλητηριάσθη ἐν Ἰωαννίνοις. ⁽¹⁾

Ὁ Δράκος Γρίβας ἐγκατέλιπε πέντε υἱοὺς: τὸν Χρῆστον, Φλῶρον ἢ Κώσταν, Σταῦρον, Θεόδωρον, καὶ Ἀλέξιον τὸν ἐπονομαζόμενον Γαρδικιώτην».

Ἡμεῖς ἤδη περιοριζόμεθα εἰς τὰ τοῦ Θεοδώρου *Γρίβα* ἀκολουθοῦντες τὸ καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ἰδίου συνταχθὲν βιογράφημα.

⁽¹⁾ Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δράκου Σβίγγας ἔπεσε μετὰ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ του κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΡΙΒΑΣ

Ὁ Θεόδωρος Γρίβας, τέταρτος υἱὸς τοῦ ἀρματωλοῦ Δράκου Γρίβα καὶ τῆς ἐκ Πρεβέζης ἀρχοντοπούλας Θεοδώρας Γιαννίτση, ἐγεννήθη ἐν Πάργᾳ τὴν 26 Ἰουνίου 1797. Δεκατετραετῆς μόλις ὦν μετέβη παρὰ τῷ γαμβρῷ αὐτοῦ καπετάνῳ τῶν Ἀγράφων, Ἰωάννῃ Μπουκουβάλα, καὶ διέμεινε παρ' αὐτῷ ἐπὶ δύο ἔτη. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Δράκος εὐρίσκετο τότε ἐν Ἑπτανήσῳ ὑπηρετῶν ἐν τῷ Γαλλικῷ στρατῷ ὡς ταγματάρχης. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ὑποπεύων πάντοτε ἐπιδρομὴν αὐτοῦ εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεόδωρος εὐρίσκεται παρὰ τῷ Μπουκουβάλα, τῷ ἔγραψεν ὅπως τὸν ἐξαποστείλῃ αὐτῷ ὡς ὄμηρον εἰς Ἰωάννινα, ἀπειλῶν αὐτὸν δὲ καταστροφῆς ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἡ αἵτησίς του δὲν εἰσακουσθῇ. Ὁ νέος Θεόδωρος μαθὼν τοῦτο ἔφυγεν ἀκολουθούμενος ὑπὸ ὀκτὼ παλληκαρίων του καὶ μεταβὰς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἐτάχθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γέροντος ἀρματωλοῦ Πανουριᾶ.

Ὡς λόγος τῆς ἐν τοσούτῳ μικρᾷ ἡλικίᾳ ἀναχωρήσεως τοῦ Θεοδώρου Γρίβα ἐκ τῆς οἰκογενείας του φέρεται ἐν ἐτέρῳ σημειώματι ὁ ἐξῆς : Ἐλθὼν εἰς λόγους μετὰ τοῦ μεγαλειτέρου ἀδελφοῦ του Φλώρου καὶ ῥαπισθεὶς παρ' αὐτοῦ, ὥρμησε κατ' αὐτοῦ ὅπως τὸν ἐκδικηθῇ· τοῦτο ἰδοῦσα ἡ μήτηρ του τὸν ἐράπισε καὶ αὐτή. Τότε κατέφυγε πρὸς τὸν πατέρα του παραπονούμενος, ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ του ἐδικαίωσε τὸν Φλῶρον τιμω-

ρήσας αὐτόν. Τότε ἡγανάκτησεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐγκατέλιπε τὸν πατρικὸν οἶκον καὶ κατέφυγεν, ὡς ἐρρήθη, παρὰ τῷ Μπουκουβάλα. Ὅπως δ' ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους δαπάνας τοῦ ταξιδίου του ἐξώδευε τὰ εἰς τὸ φυλακτὸν του κρεμάμενα μικρὰ χρυσὰ νομίσματα (ρόμπιδες).

Παρὰ τῷ Πανουργιᾷ ὁ Γρίβας διέμεινε τέσσαρα ἔτη· ἀνέχωρησε δὲ διὰ τὸν ἐξῆς λόγον : Παρὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐστάλη ὡς καπετάνιος τῶν μερῶν ἐκείνων ὁ Ὀδυσσεύς Ἀνδρουτσός· μὴ ἔχων ὁμως τὸν ἀναγκαιοῦντα πρὸς τήρησιν τῆς ἀρχῆς στρατὸν συνεβλήθη μετὰ τοῦ ἀρματοῦ Πανουργιᾶ ἔχοντος πλέον τῶν 200 παλληκαριῶν καὶ διένειμαν τὸ βιλαέτι. Ὁ Ἀλῆς τότε ἔγραψε πρὸς τὸν Ὀδυσσεᾶ ζητῶν τὴν παράδοσιν τοῦ Γρίβα· ὁ Ὀδυσσεύς ἀνέλαβε νὰ μεσιτεύσῃ παρὰ τῷ Ἀλῆ καὶ τὸν συνεβούλευσε νὰ προσέλθῃ, ἀλλ' οὗτος δὲν ἤκουσε καὶ παραλαβὼν πέντε παλληκάρια ἐγένετο κλέφτης· οὕτω διηυθύνθη, ἐν κειρῷ χειμῶνος μάλιστα, πρὸς τὸν γαμβρὸν του.

Καθ' ὁδὸν ὁμως προσεβλήθη ἀπροσδοκῆτως ὑπὸ ἰσχυροῦ τουρκικοῦ στρατιωτικοῦ σώματος καὶ συμπλακείς μετ' αὐτοῦ συνελήφθη, ἀφοῦ πρῶτον ἔλαβε δύο πληγὰς, τὴν μὲν εἰς τὸν δεξιὸν βραχίονα, τὴν δὲ εἰς τὸν πόδα.

Δέσμιος ὠδηγήθη τότε εἰς Ἰωάννινα καὶ ἐρρίφθη ἀλυσίδετος εἰς τὰς φοβεράς τοῦ Ἀλῆ φυλακὰς, προσδεθείς εἰς μεγάλην δοκόν, πάσων εἰσέτι ἐκ τῶν πληγῶν αὐτοῦ.

Τὸ αὐτὸ σημείωμα τὸ ἀναγράφων τὰ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Γρίβα ἐκ τῆς οἰκογενείας του, προστίθῃσι καὶ τὰ ἐξῆς περὶ τῆς ἐνώπιον τοῦ Ἀλῆ πρώτης ἐμφανίσεώς του.

Εὐθύς ὡς ἡγγέλθη εἰς τὸν Ἀλῆ ἡ ἄφιξις του, διέταξεν οὗτος τὸν δῆμιον νὰ τὸν ἀπαγχονίσῃ, προσῆλθε δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὅπως παραστῇ κατὰ τὴν ἀπαγχόνισιν· ὁ δῆμιος ἐπλησίασε κρατῶν τὸ σχοινίον, ὁ δὲ Γρίβας ἐκάλυψε τὴν κεφαλὴν του διὰ τοῦ ἐνδύματός του. Ὁ Σατράπης διέταξε τότε τὸν δῆμιον νὰ σταθῇ, τὸν δὲ Θεόδωρον νὰ πλησιάσῃ· καὶ τῷ εἶπε : «Γιατὶ σκέπασες τὸ κεφάλι σου ; φοβήθηκες τὸ θάνατο ; δὲν ἔξερεις ὅτι ἀφοῦ ἀκολούθησες τῇ δουλειᾷ τοῦ πατέρα σου αὐτὴ θὰ ἦταν ἡ τύχη

σου;» «Δὲ φοβήθηκα τὸ θάνατο, ἀπεκρίθη ὁ Θεόδωρος, τὸ φόβο τὸν ἄφῃτα στὴν κοιλῇ τῆς μάνας μου, οὔτε θά μείνω χωρὶς ἐκδίκησι· καὶ πατέρα ἔχω καὶ τέσσερις ἀδελφούς· μὰ ντρέπομαι τὸν κόσμον ποῦ θὰ μὲ ἰδῇ νὰ πεθάνω ἔτσι καὶ μὲ τὰ χέρια τέτοιων παλῶνθρώπων (καὶ ἔδειξε τοὺς Γύφτους, οἵτινες συνήθως μετῆρχοντο τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δημίου). Ἐζήτησα τὸ θάνατο ὅπου ἔπρεπε, ἀλλ' αὐτὸς μὲ ἀρνήθηκε».

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τόσῃ ἐντύπωσιν ἔκαμεν εἰς τὸν Ἀλῆ, ὥστε διέταξε νὰ μὴ τὸν ἀπαγχονίσωσι ἀλλὰ νὰ τὸν ρίψωσιν εἰς τὰς φυλακάς.

Μετὰ ἑξ μηνῶν κάθειρξιν ἡλευθερώθη ἀπροσδοκῆτως ὁ Θεόδωρος Γρίβας ὑπὸ τοῦ Σατράπου, κατὰ τὰς ἐνστάς τῶν γάμων τοῦ μικροτέρου υἱοῦ του, καταλεχθεὶς μεταξὺ τῶν σωματοφυλάκων αὐτοῦ (σαρκαντζήδων) εἰς τὴν κενὴν θέσιν τοῦ Ὀδυσσεύς Ἀνδρούτσου, ὅστις ἦτο συγγενὴς τοῦ Γρίβα ἐκ μητρός, τῇ μεσητεύσει ἰδίως τοῦ Ὁμέρ πασᾶ Βριώνη, στενοῦ φίλου τοῦ πατρὸς τοῦ Θεοδώρου, Δράκου Γρίβα.

Εἶχε τότε ὁ Θεόδωρος Γρίβας ἡλικίαν 22 ἐτῶν.

Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην διατελῶν διεκρίνετο εἰς διαφόρους περιστάσεις διὰ τε τὴν εὐτολμίαν του καὶ ἐτοιμότητα μεταξὺ τῶν συναδέλφων του, τῶν ὁποίων εἶχε προσελκύσῃ τὴν ὑπόληψιν, ἐξασκῶν ἐν εἶδος ἐπιτροῆς ἐπ' αὐτῶν.

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Κολόνιας ἐν Ἀλβανίᾳ, ἐγερθέντος συναγωνισμοῦ κατὰ τὴν ἔφοδον μεταξὺ τῶν σαρκαντζήδων, ὁ Γρίβας διεκρίθη κατ' αὐτὴν, πρῶτος πλησιάσας ὑπὸ τὸ πυκνὸν τῶν πολιορκουμένων πῦρ τὸ φρούριον καὶ τρεῖς κρούσας διὰ τῆς σπάθης τὴν πύλην αὐτοῦ.

Μετὰ τοῦ Ὀδυσσεύς δὲ ὁσάκις μετέβαινον εἰς τὰ Ἰωάννινα, ἀχώριστοι ὄντες, ἔδιδον συνεχῶς πικρὰ μαθήματα εἰς τοὺς θρασυτέρους τῶν Τούρκων, περιστέλλοντες τοιοῦτοτρόπως τὰς καταπίεσεις των κατὰ τῶν χριστιανῶν. Πολλάκις τὸ γιγατῆν τοῦ Γρίβα ἐσωφρόνισε τοὺς θηριώδεις ὁπαδοὺς τοῦ Ταῆρ Ἀμπάζη, τοῦ ἀρχηγοῦ τούτου τῶν δημίων τοῦ Ἀλῆ. Ὅσάκις δὲ ὁ Σατράπης ὠργίζετο κατ' αὐτοῦ, ἔνεκα τῶν παραπόνων τοῦ

εὐνοούμενου του Τάηρ Ἀμπάζη, οὗτος εὑρίσκει προστασίαν παρὰ τῷ Ὁμέρ Πασσᾷ Βριώνη, ὃν ὁ Ἀλῆς καὶ ἐσέβετο καὶ ἐφοβεῖτο, καὶ ὅστις παρεῖχε προστασίαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ἀρματωλικᾶς οἰκογενείας (διότι ἐπρέσβευεν ὅτι κατήγετο ἐκ βυζαντινῆς Αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας), ὅς ἐνόμιζε δυναμένας νὰ ὑπηρετήσωσι τὴν φιλοδοξίαν του δοθείσης περιστάσεως.

Ὁ Βριώνης ἐδείκνυε τοσοῦτον ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ Γρίβα, οὕτινος τὴν ἰκανότητα πολὺ ἐξετίμα, ὥστε τὸν ὠνόμαζε «παιδί μου» ἀπαιτῶν νὰ τὸν ἀποκαλῇ «Μπαμπᾶ.» Πᾶς ῥυχιδὲς ἀδικούμενος παρ' ὀθωμανοῦ εὑρίσκει προστασίαν τὸν Γρίβαν εἰς ὁποίαν πόλιν εὐρίσκετο συνοδεύων τὸν Σατράπην, πολλάκις μὲ προφανῇ κίνδυνον τῆς ζωῆς, του, προελάμβανε καὶ ἔσωζεν ἀπὸ τὸν θάνατον ἢ ἀπὸ τὴν ἀτίμωσιν τοὺς ὁμογενεῖς του.

Ἐν ἐκ τῶν κατορθωμάτων του ἐξιστορεῖ διὰ γλαφυροῦ καλὰ μου ὁ πρῶν ἐν Ἰωαννίνοις γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος Κωνς. Ράμφος ἐπιγραφόμενον «ἡ Δέσπω τοῦ Τέμα».

Ὁ Γρίβας δηλ. βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Σταύρου καὶ τοῦ Ὀδυσσεῶς, ἔσωσε τὴν ἀνωτέρω κόρην Δέσπω, ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ Ἀλῆ, εὐρόντων τὸν τάφον των εἰς τὰ νερά τῆς λίμνης τῶν συνοδευόντων αὐτὴν Τούρκων.

Κατὰ τὸ 1820 ἐπῆλθεν ὁ ἐκ μέρους τοῦ Σουλτάνου ἀποκλεισμός τοῦ Ἀλῆ, καὶ ὁ Γρίβας ἀγωνισθεὶς κατ' ἀνάγκην ὑπὲρ αὐτοῦ πέντε μῆνας ἐδράξατο τῆς περιστάσεως ὅπως ἀπομακρυνθῇ, ὅτε οὗτος διέταξε πολλοὺς τῶν ὑπ' αὐτὸν νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας των καὶ ἐνεργήσωσιν ἐπαναστάσεις ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὁ Γρίβας μεμυημένος τὰ τῆς φιλικῆς ἐταιρείας παρὰ τοῦ Ἀλέξη Νούτσου καὶ βλέπων ἐγγίζουσιν τὴν ὥραν τῆς ἐκρήξεως τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως ἔρχισεν ἐργαζόμενος ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ στρατολογίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μέχρι τοῦ 1821.

J. J. 1869

1821

Ὑψωθείσης τῆς σημαίας τῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ Μάρτιον τοῦ 1821 ἐν Πελοποννήσῳ, διετάχθη νὰ μεταβῇ πρὸς κατὰ-πνιξιν αὐτῆς, ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου Χουρσήτ Πασᾶ, ὁ Ὁμὲρ Βριώνης. Οὗτος ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος προσεκάλεσε διὰ τῆς ἐπιτοπίου τουρκικῆς Ἀρχῆς, ἐδρευούσης ἐν Βραχωρίῳ, καὶ τοὺς ὅπλαρχηγούς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἐν οἷς καὶ τὸν Γρίβαν, ἵνα σπεύσωσι καὶ τὸν παρακολουθήσωσι κατὰ τῶν ἐπαναστάντων Πελοποννησίων.

Λαβόντες οὗτοι τὴν διαταγὴν ταύτην συνῆλθον εἰς Λουτράκι, λιμένα τῆς Ἀκαρνανίας παρὰ τῷ Ἀμβρακικῷ κόλπῳ, καὶ ἀπεφάσισάν νὰ κινηθῶσι καὶ αὐτοὶ εἰς ἐπανάστασιν, προσβάλλοντες ἐν πρώτοις τὸ κέντρον τῶν ἐν τῷ νομῷ στρατιωτικῶν ἐνεργειῶν τῶν Τούρκων, τὸ Ἀγρίνιον. Ἄμα ἀποφασισθέντος τούτου, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀποφάσεώς των καὶ πρὸς ἐνοχοποίησιν τοῦ τόπου εἰς τὴν ἐπανάστασιν, μαθὼν ὁ Γρίβας ὅτι διέρχεται ἀπό-σπασμα ἱππέων Τούρκων, μεταβαινόντων ἐξ Ἰωαννίνων εἰς Ἀγρίνιον καὶ κομιζόντων διαταγὰς, ἔσπευσεν ἐπὶ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Καρβασαρά εἰς Ἀγρίνιον ὁδοῦ, προφθάσας δ' αὐτοὺς εἰς θέσιν Λάσπη τοὺς ἐφόνευσε· τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ἐπαναστατικὸν ὄπλον ὅπερ ἐρρίφθη εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα.

Ἐκεῖθεν διηυθύνθη εἰς Ἀγρίνιον μετὰ διακοσίων περίπου ἀνδρῶν κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα, πρὸς ὑποστήριξιν δῆθεν τῶν Ὀθωμανῶν, οὓς διεβεβαίωσεν ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ παρασκευάζονται διὰ τὴν ἐκστρατείαν· ἤθελον δὲ διὰ τοῦ μέσου τούτου νὰ προλάβωσι τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπειληθεῖσαν γενικὴν σφαγὴν τῶν χριστιανῶν τοῦ Βραχωρίου, Μεσολογγίου καὶ Αἰτωλικοῦ. Εἰς Βραχωρί διέμεινεν ὁ Γρίβας μέχρι τῆς 10 Μαΐου, ὅτε εἰδοποιηθεὶς δι' ἀπεσταλμένου περὶ τοῦ τόπου τῆς συναθροίσεως τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, σύνθημα ἐχόντων τρεῖς φανούς, ἐξῆλθε τὴν νύκτα κρυφίως μετὰ τοῦ σώματός του καὶ συννητήθη οὕτως εἰς θέσιν Δουγρί μετὰ τῶν ὅπλαρχηγῶν Σαδῆμα, Γκοτζα-

μάνη, Ἀλέξη Βλαχσπούλου καὶ Γεωργίου Βαλτινοῦ, ὀρισθείσης δὲ τῆς θέσεως ἐκάστου ὤδευσαν πρὸς τὸ Βραχωρί.

Πρῶτον ὄρμητε κατὰ τῆς πόλεως τὸ ὑπὸ τὸν Γρίβαν σῶμα· οὗτος συναντήσας εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς τὸ ἐξ Ἀλβανῶν συγκείμενον σῶμα τοῦ Δερβέναγα Νοῦρκα Σέβρανῃ κατεδίωξεν αὐτὸ καὶ καταλαβὼν τὴν ἀγορὰν ἐπυρπόλησε τὰ καταστήματα. Ἐκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦτο καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Σαδῆμαν σῶμα, τὰ δὲ λοιπὰ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν τὴν πρώτην τῆς ἐπιούσης, ὅτε εἶχον φθάσῃ ἐξ Αἰτωλικοῦ καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ Μακρῆς καὶ Γκολφίνος. Οἱ Τοῦρκοι οὕτω πως ἀπωθούμενοι συνεκεντρώθησαν τότε ἅπαντες ὀχυρωθέντες προχείρως εἰς τὸ ὡς Ἀκρόπολις χρησιμεῦον, διὰ τοὺς πολλοὺς περιβόλους του, μέγαρον τοῦ Ἀχμέτ Βέη, καταλαβόντες καὶ τινὰς παρακειμένους οἰκίας. Ἐκεῖθεν ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, καθ' ἧς ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει ἐκατέρωθεν πεισματῶδως ὑπέμειναν τὴν στενωτέραν πολιορκίαν οἱ Τοῦρκοι. Τέλος τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἀπελπισθέντες ἐξώρμησαν ὅπως ἀποθήτῳσι τοὺς πολιορκοῦντας, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι κατεσφάγησαν, ὁ δὲ Δερβέναγας Νοῦρκας Σέβρανῃς συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Βαρνακιώτῃ, ἀφιχθέντος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας, ἀνεχώρησε λαθραίως μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν Ἀλβανῶν.

Κατὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Βραχωρίου ἡ διαγωγή τοῦ Γρίβα ἐπροκάλεσε ἰὰ συγχαρητήρια τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν, οἵτινες καὶ τὰ κάλλιστα τῶν λαφύρων ἔδωκαν εἰς τὸ σῶμά του.

Ἀμέσως μετὰ τὰ ἀνωτέρω συμβάντα πληροφοροῦνται οἱ Ἕλληνες παρὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν Ἰσκού, Γώγου Μπακόλα καὶ Κουτιλῖδα, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ φύλαξις τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους, τῆς κλειδὸς οὕτως εἰπεῖν ταύτης μεταξὺ Ἡπείρου καὶ Ἀκαρνανίας, ὅτι ἡ θέσις αὕτη ἐκινδύνευεν, ἀπειλουμένη ὑπὸ μεγάλων ἐχθρικῶν δυνάμεων, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ σπεύσωσι πρὸς συνδρομὴν των. Εἰς τὸν Γρίβα λοιπὸν ἀνετέθη ἐν συμβουλίῃ ἡ ἀποστολὴ αὕτη τὴν ὁποίαν ἀσμένως ἐδέξατο. Ταχυπορῶν δὲ νυχθημερὸν ἔφθασεν εἰς Μακρυνόρος εἰς στιγμὴν κρισιμωτάτην, δηλαδή, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐπιέζοντο ὑπὸ

τῆς πληθύος τῶν Τούρκων· ἡ ἀφίξις ὅμως αὐτοῦ ἐμψυχώτασα τοὺς ὑποκλίνοντας ἤδη Ἑλλήνας καὶ ἐνισχύσασα αὐτοὺς ἐχορήγησε τὴν ἐντελῆ νίκην καὶ οἱ Τούρκοι τραπέντες ἐδιώχθησαν ἐπὶ πολὺ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ὀλίγας μετὰ ταῦτα ἡμέρας, συνελθόντων καὶ τῶν λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν εἰς Μακρυνόρος, εἰδοποιοῦνται ὅτι σῶμα τουρκικὸν ἀποβιβάζεται εἰς τὸν λιμένα τοῦ Λουτρακίου, σκοποῦν ν' ἀποκόψῃ ἐκ τῶν ὀπισθεν τὴν συγχωινωσίαν τοῦ Ἑλλήν. στρατοπέδου μετὰ τῆς Ἀκαρνανίας· ἐσπευσμένως λοιπὸν ἐστάλη ἐκεῖσε ὁ Γρίβας μετὰ τριακοσίων περίπου καὶ κτυπήτας αὐτὸ κατὰ τὴν ἀποβίβασίν του τὸ ἠνάγκασε ν' ἀπέλθῃ.

Εἰς Λουτράκιον εἰδοποιεῖται ὅτι ἐτέρα τουρκικὴ δύναμις, ἐκ Πρεβέζης ἀποβιβασθεῖσα εἰς Ἀκτιον, ἐπολιόρκει στενῶς τὸν κατ' αὐτῆς μαχόμενον καὶ εἰς θέσιν Κατάκωλον, μίαν ὥραν μακρὰν τῆς Βονιτζῆς, ὀχυρωθέντα ὀπλαρχηγὸν Τζόγκαν· ἐσπευσε λοιπὸν ἀμέτῳ εἰς βοήθειαν καὶ συναντήσας ἔξωθεν τῆς Βονιτζῆς, εἰς Πλατάνια, τὴν ἐκεῖθεν μεταβαίνουσαν εἰς ἐνίτχυσιν τῶν πολιορκούντων τουρκικὴν φρουρὰν τῆς πόλεως, προσβάλλει αὐτὴν καὶ μετὰ πεισματώδη πάλην ἀναγκάζει νὰ τραπῇ καὶ περιορισθῇ εἰς τὸ φρούριον· σπεύσας ἀκολούθως ἐν ὥρᾳ κρίσιμῃ εἰς ἐπικουρίαν τοῦ εἰς Κατάκωλον ἀμυνομένου Τζόγκα, κτυπᾷ τοὺς ἐκεῖ τούρκους ἀπροσδοκῆτως καὶ τοὺς ἀναγκάζει νὰ τραπῶσι καὶ ἐπιστρέψωσιν εἰς Πρέβεζαν.

Μετὰ τοῦτο ἐπανεκάμψεν εἰς Μακρυνόρος ὅπου εὔρε δύω ἀπεσταλμένους τῆς Ἀχαΐας, τοὺς κ. κ. Κάρολον Δρακόπουλον καὶ Βασιόπουλον ζητοῦντας ἓνα τῶν ὀπλαρχηγῶν πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ συνάμα πρὸς σύσφιγξιν τοῦ δεσμοῦ μεταξὺ Πελοποννησίων καὶ Ῥουμελιωτῶν διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συμπράξεως. Εἰς τὴν αἵτησίν των ταύτην ἐνέδωκε προθύμως ὁ Γρίβας καὶ παραλαβὼν τοὺς ὑπ' αὐτὸν, μετέβη κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1821, μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων εἰς τὸ παρὰ τὰς Πάτρας Ἀχαϊκὸν στρατόπεδον, ὅπου εὔρε πολὺν στρατόν, ὑπὸ τοὺς Ζακύνθην, Κανακάρην, Λόντον καὶ διαφόρους ἄλλους ὀπλαρχηγούς, οἵτινες ἐνθουσιωδῶς τὸν ὑπεδέχθησαν. Ὁ στρατὸς οὗτος κατεῖχε τὰς

πλευράς τῶν παρακειμένων ὁρέων, ἅμα δὲ τῇ ἀφίξει του, ἐλή-
φθη τὸ μέτρον τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς πόλεως Πατρῶν καὶ κατὰ
συνέπειαν τῆς καταλήψεως θέσεων καταλλήλων πρὸς τὸν ἀνω-
τέρω σκοπόν, μετὰ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ 20 λεπτά μακρὰν
τῆς πόλεως μονὴ Γεροκομιῦ, ἣν ἐπίστευον ὡς μὴ κατειλημμένην
ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐνισχυθεὶς λοιπὸν οὗτος καὶ ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε
ὀπλαρχηγῶν καὶ λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ὡς ὁδηγὸν τὸν γινώσκοντα
καλῶς τὸν τόπον πατραῖον ὀπλαρχηγὸν Καρατζᾶν, ἐκίνησε
πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπόν. Βαδίζοντες οὕτω τὴν νύκτα ἄνευ ὑ-
ποψίας πρὸς τὸ Γεροκομιῶ, ὅπερ εἶχον προλάβῃ καὶ κατέλα-
βον οἱ Τοῦρκοι, προσεβλήθησαν αἰφνιδίως, ἐγγύτατα εὐρισκόμε-
νοι, ὑπὸ ζωηροῦ πυρὸς ἐκ τῆς Μονῆς· ἡ δὲ ἀπροσδόκητος αὕτη
προσβολή, καὶ ἐν καιρῷ νυκτὸς μάλιστα, καθ' ἣν ἐφονεύθησαν καὶ
ἐπληγώθησαν πλέον τῶν τεσσαράκοντα, ἦτο ἐπόμενον νὰ φέρῃ
τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν τροπὴν τῶν περισσοτέρων μεθ' ὅλας τὰς
προσπαθείας καὶ τὰς προτροπὰς τοῦ Γρίβα. Οἱ ἐν τῇ πόλει καὶ
τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοι ἅμα ἀκούσαντες τὴν συμπλοκὴν ἐξώρμη-
σαν πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἰδικῶν των, ἡ δὲ θέσις τῶν παραμεινάν-
των μετὰ τοῦ Γρίβα, ὡς ἐκ τῆς ἐπαισθητῆς μειώσεως τῆς ду-
νάμεώς των, καθίστατο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν δυσχερεστέρα·
οὐχ ἥττον ἀντεῖχον ἀμυνόμενοι μέχρι τῆς πρωΐας, ὅτε, φθα-
σάσης ἰσχυρᾶς ἐπικουρίας ἐκ τοῦ στρατοπέδου, ἀνέλαβον τὴν
ἐπίθεσιν, γενικευθείσης τῆς μάχης, καὶ ἔτρεψαν τοὺς Τούρκους,
σῆτινες καταδιωκόμενοι μέχρι τῆς πόλεως ἠναγκάσθησαν νὰ
ἐγκιταλίπωσι καὶ τὴν μονὴν τοῦ Γεροκομιῦ.

Ἡ μάχη αὕτη διήρκεσεν ἐφ' ὅλης τῆς ἡμέρας, οἱ δὲ Τοῦρ-
κοι ὑπέστησαν κατ' αὐτὴν σπουδαίας ἀπωλείας καὶ οἱ Ἕλλη-
νες, ἐνθαρρυνέντες ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν, μετέφερον τὸ στρατόπε-
δόν των εἰς τὰ ἐν τῇ πεδιάδι χωρία. Ὁ δὲ ἀρχηγὸν τῶν Τούρ-
κων Ἰουσούφ Πασσᾶς ἰδὼν τοῦτο καὶ φοβηθεὶς τὸν ἀποκλει-
σμόν, ἀπεφάτισε γενικὴν ἐξόδον. Ὦθεν μετὰ μιᾶς ἡμέραν ἀνά-
παυσιν ἐπωφελούμενος καὶ ἐκ τοῦ ἀμερίμνου τῶν Ἑλλήνων,
διεσπαρμένων ὄντων ἐν τῇ πεδιάδι, ἐξώρμησεν ἐπὶ κεφαλῆς ἀ-
πάσης τῆς δυνάμεώς του σύρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ δύο πυροβόλα.

Ἡ αἰφνιδία προσβολὴ τοσούτου στρατοῦ καταταράξασα τοὺς Ἑλληνας, μὴ κατέχοντας ὠρισμένας θέσεις, τοὺς ἐβίασε ν' ἀποσυρθῶσι πρὸς τὰς ὑπωρείας τοῦ παρακειμένου ὄρους· ὁ δὲ Γρίβας, εὐρισκόμενος κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐν τινι κτήματι κλυομένην ὁ Λινὸς τοῦ Σεῖτ' Ἀγᾶ, ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως, μετὰ ἐβδομήκοντα περίπου ἀνδρῶν, ὠχυρώθη ἐν αὐτῷ καὶ ἤρχισε ν' ἀνωρύττη μικρὰν πρόχειρον τάφρον πρὸς ὑπεράσπισιν κατὰ τοῦ πυροβολικοῦ.

Ὁ Ἰουσοῦφ Πατσᾶς ἰδὼν τοῦτο καὶ ἔχων ἱκανὴν δύναμιν, μέρος αὐτῆς διέθεσεν ὅπως παρακωλύῃ τὴν ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Ἑλλήνων ἐνίσχυσιν, αὐτὸς δ' ἐπολιορκήσῃ τὸν Λινὸν καὶ ἤρξατο τὰς κατ' αὐτοῦ προσβολάς· οὐδένα ὅμως τῶν ἀμυνομένων ἠδυνήθη νὰ κινήσῃ ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ οὕτω παρῆλθεν ἡ πρώτη ἡμέρα· κατὰ δὲ τὴν ἐπαύριον ἀνήγειρεν ὀλμοστάσιον, τοποθετήσας ὀλμον, ὃν μετέφερεν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ἤρχισε νὰ βάλῃ βόμβας. Μεθ' ὅλην ὅμως τὴν καταστροφὴν, ἣν ἐπέφερεν εἰς τὸν Λινόν, μικρὰς ζημίας ὑπέστησαν οἱ ἀμυνομένοι ἀναλόγως τοῦ κινδύνου, διότι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς οὗτοι ἐτελειοποιήσαν τὴν τάφρον των. Τὸ μόνον ὅπερ κυρίως κατῴρθωσεν ἦτο νὰ παρακωλύσῃ τὰς ἐπικουρίας τὰς στελλομένας ἐκ τοῦ στρατοπέδου. Καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἐξηκολούθουν αἱ προσβολαὶ πεισματώδεις, πλήν καὶ ἡ ἄμυνα πεισματωδестέρα μέχρι τῆς δείλης, ὅτε, εἴτε ἀποκαμὼν ὁ Ἰουσοῦφ Πατσᾶς ὡς ἐκ τῶν ἀπωλειῶν ἃς ὑπέστη, ἢ φοβούμενος τὴν ὀλογὴν συγκεντρουμένην ἐν τῷ ἀπέναντι στρατοπέδῳ δύναμιν τῶν Ἑλλήνων, ἀπεφάσισε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ εἰέλθῃ εἰς τὴν πόλιν φέρων τὴν αἰσχύνην, ὅτι μία δρᾶς ἀνθρώπων ὅχι μόνον τὸν ἀπησχόλησεν ἐπὶ τρεῖς ὀλοκλήρους ἡμέρας, ἀλλὰ τὸν ἔκαμε νὰ ἐγκαταλίπῃ εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ τὸ πεδῖον τῆς μάχης. Καθ' ὅλον τὸ τριήμερον διάστημα οἱ ἀμυνομένοι ἀπώλεσαν τέσσαρας φονευθέντας καὶ πλέον τῶν δέκα πληγωθέντας.

Μετὰ τὴν μάχην ταύτην προσεκλήθη ὁ Γρίβας παρὰ τοῦ Ὑψηλάντου νὰ μεταβῇ εἰς Τρίπολιν, καθότι οἱ πολιορκοῦντες αὐτὴν εἶχον μὲν ἤδη ἔλθῃ εἰς λόγους περὶ παραδόσεως, ἀλλ' ἡ

φρουρά, ἥς τὸ πλεῖστον ἀπετέλουν οἱ Ἀλβανοί, μὴ γνωριζόμενοι προσωπικῶς μετ' οὐδενὸς ἐκ τῶν πολιορκούντων ὀπλαρχηγῶν, ἀπῆται ὡς ἐγγύησιν τὴν παρουσίαν ἐνὸς ἐκ τῶν γνωστῶν αὐτοῖς Στερεοελλαδῆτῶν, μεθ' οὗ νὰ διαπραγματευθῇ. Ἐνδοὺς εἰς τὴν αἵτησιν ταύτην τοῦ Ὑψηλάντου μετέβη ὁ Γρίβας εἰς Τρίπολιν, ὅπου ὁμῶς τῇ ἐπιούσῃ τῆς ἀφίξεώς του προσεβλήθη δεινῶς ὑπὸ τοῦ ἐνδημικοῦ τύφου, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου μετὰ τινὰς ἡμέρας μετηνέχθη εἰς Μεσολόγγιον σχεδὸν ἀναίσθητος ὑπὸ τῶν Μαυροκορδάτου, Καρατζᾶ καὶ Νέγρη, μεταβάλλοντων καὶ αὐτῶν ἐκεῖσε.

1822

Ἀναλαβὼν μετ' οὐ πολὺ ἐκ τῆς ἀσθενείας ταύτης ἀπῆλθε μετὰ τῶν ἀνωτέρω εἰς Μακρυνόρος, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατόπεδον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Ὑπαρχόντων δὲ καὶ πολλῶν φιλελλήνων, ὁ στρατὸς ὅλος ἐστρατοπέδευσε περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου 1822 εἰς τὸ χωρίον Κομπότι, δύω ὥρας ἀπέχον τῆς Ἄρτης. Οἱ Τοῦρκοι ἀπεφάσισαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ στρατηγικοῦ σφάλματος τῶν Ἑλλήνων, τῆς ἐν πεδιάδι δηλονότι στρατοπεδεύσεώς των, καὶ πλέον τῶν τρισχιλίων πεζῶν καὶ ἵππῶν ἐπέπεσον τὴν νύκτα, περὶ τὰ ἐξημερώματα, κατὰ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τοσαύτης ὀρμῆς, ὥστε κατῴρθωσαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἡ καταστροφή λοιπὸν τῶν Ἑλλήνων ἐπέκειτο ἤδη ἄνευ τῆς ἐτοιμότητος τοῦ Γρίβα, ὅστις ἀναστὰς ἀνέκραξε διὰ βροντωδεστάτης φωνῆς: «στὸν τόπον παιδιὰ! κάνεις νὰ μὴ σαλέψῃ καὶ ὅπου ἔβρίσκεται νὰ τουφεκίξῃ», προαισθανόμενος, ὅτι ἂν οἱ Ἕλληνες ἡγείροντο δὲν ἔθελον δυνηθῇ νὰ συγκεντρωθῶσι καὶ ἀφεύκτως θὰ ἠναγκάζοντο νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν καὶ καταστραφῶσι. Τὸ ἀποτέλεσμα ἐδικαίωσε τὴν σκέψιν τοῦ Γρίβα, διότι παντοῦ ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἐστρέφοντο ἀπῆντων τὸ φονικὸν τῶν Ἑλλήνων πῦρ, ὥστε ἐπὶ τέλους, ἀφέντες πλείστους νεκροὺς, ἀνεχώρησαν διωκόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μέχρι τῆς Ἄρτης.

Ἐν τῶν ἐπεισυδίων τῆς μάχης ταύτης εἶναι τὸ ἐξῆς : Εἰς τὴν πρώτην τῶν Τούρκων ἔφοδον ὁ Μαυροκορδάτος ταραχθεὶς ἐκ τοῦ αἰφνιδίου αὐτῆς συνελήφθη ὑπὸ τινος Ἀλβανοῦ καὶ ἀπήγετο, ὑπολαμβάνων δὲ τὸν Τοῦρκον ὡς Ἑλληνα προσπαθοῦντα νὰ τὸν σώσῃ ἄφες με φίλε, ἀνέκραζε, σῶζομαι μόνος μου, μὴ μὲ σύρῃς· εὐτυχῶς παρατυχὼν ὁ Γρίβας καὶ παρατηρήσας τὴν σκηνὴν ταύτην ἐννόησε τὸ συμβαῖνον, δραμῶν δὲ ἐφόνευσε τὸν Τοῦρκον καὶ οὕτως ἐλυτρώθη ὁ Μαυροκορδάτος.

Μετὰ τινὰς ἡμέρας πληροφοῦνται οἱ Ἕλληνες ὅτι Τουρκικὸς στρατὸς ἀπέβη ἐκ νέου εἰς Λουτράκι· στέλλεται λοιπὸν πάλιν ὁ Γρίβας καὶ διώκει αὐτὸν μετὰ πεισματώδη μάχην, ἀφείς δὲ ἀπόσπασμά τι πρὸς φρουρήσιν ἐκεῖ ἐπανέκαμψεν εἰς Μακρυνόρος.

Τὴν 24 Ἰουνίου 1822 ὁ μὲν Μάρκος Βότσαρης, Βαρνακιώτης, Βλαχόπουλος, Καρατάστος καὶ Γάτζος ἀνεχώρησαν ὅπως μεταβῶσι διὰ τῆς ἐπαρχίας τῶν Τζουμέρκων πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τοῦ φρουρίου τοῦ Σουλίου, ὁ δὲ Γρίβας, οἱ Φιλέλληνες καὶ οἱ Πελοποννήσιοι κατέλαβον τὸ ὄχυρὸν χωρίον τοῦ Πέτα μίαν ὥραν ἀπέχον τοῦ Κομποτίου πρὸς τὴν Ἄρταν, καὶ ὁ Μαυροκορδάτος μετὰ τοῦ Ἰσκού καὶ τινων ἄλλων σωματείων ἐπανέκαμψεν εἰς Λαγκάδα χωρίον δύσβατον ἐπὶ τοῦ Μακρυνόρους· εἰς δὲ τὸ Κομπότι ἔμεινε μικρά τις δύναμις ἐξ Αἰτωλῶν, μόλις εἰς 150 ἄνδρας ἀνερχομένη, ὑπὸ τοὺς Γκολφῖνον, Σωτήριον Γιώτην, Πεταλούδην καὶ Ντόβαν.

Οἱ Τοῦρκοι ἰδόντες τοσοῦτον ἀδύνατον τὴν ἄλλως σπουδαίαν θέσιν τοῦ Κομποτίου ἀπεφάσισαν νὰ τὴν καταλάβωσι καὶ διαχωρίσωσι τοιοῦτοτρόπως τοὺς ἐν Πέτᾳ ἀπὸ τοῦ ἐν Λαγκάδᾳ Ἑλληνας, εἰς τρόπον ὥστε, οἱ μὲν νὰ εὐρεθῶσι πολιορκημένοι, οἱ δὲ νὰ μὴ δύνανται νὰ τοῖς χορηγήσωσι βοήθειαν. Ἰσχυρὸν ὄθεν τουρκικὸν σῶμα ἐκ πεζῶν καὶ ἱππέων ἐξελθὼν ἐκ τῆς Ἄρτης κατὰ τὴν 3 Ἰουλίου 1822 καὶ ἐλαῦνον διὰ τῆς πεδιάδος ἐπετέθη κατὰ τῶν ἐν Κομποτίῳ σταθμευόντων, κατῴρωσε δὲ νὰ καταλάβῃ καὶ τὰς πλείστας οἰκίας τοῦ χωρίου· οἱ ἐκεῖ ὅμως εὐάριθμοι Ἕλληνες, ὧν καὶ οὕτω στενοχωρούμενοι, ἡμύοντο ἐπὶ μίαν ὥραν περίπου, μέχρις ὅτου φθάσας εἰς ἐπι-

κουρίαν ἐκ τοῦ Πέτα ὁ Γρίβας προσέβαλε τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν πλευρῶν καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ τραπῶσιν, ἀφήσαντας πολλοὺς φονευμένους, κατέλαβε δὲ τὸ χωρίον καὶ ἔμεινε σταθμεύων ἐν αὐτῷ. Οὕτω πως ἐνισχυθείσης τῆς θέσεως ταύτης οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀπετόλμησαν πλέον νὰ προσβάλωσιν αὐτήν. Τὴν ἐπιοῦσαν 7000 περίπου Τοῦρκοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐν Πέτα, τὸ δὲ ἱππικὸν ἀπασχόλει τοὺς ἐν Κομποτίῳ. Οἱ ἐν Πέτα, καίπερ ἐνισχυθέντες ἱκανῶς ἐκ τῶν μετ' αὐτῶν ἐνωθέντων τὴν προτεραίαν λειψάνων τοῦ ἐν Πλάκκᾳ ἡττηθέντος στρατοῦ, καὶ συμποσοῦμενοι εἰς 2000 περίπου, δὲν ἡδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν ἔνεκα τῆς προδοσίας τοῦ Γώγου, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγώρον ἀγῶνα, εἰς ὃν πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ πλεῖστοι τῶν φιλελλήνων ἔπεσαν, ἐτράπησαν καταδιωκόμενοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους τότε ὁ Γρίβας ἐξορμήσας ἐκ τοῦ Κομποτίου ἐκτύπησεν, ἐξουδετερώσας καὶ τὸ ἐν τῷ μεταξὺ Πέτα καὶ Κομποτίου συναθροισθὲν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς καταστροφῆς ἐχθρικὸν ἱππικὸν καὶ σώσας οὕτω ἀπὸ τὸν παντελῆ ὄλεθρον τοὺς καταδιωκόμενους, οἵτινες ἀπαλλαγέντες τοιοιτοτρόπως ἡδυνήθησαν νὰ συναθροισθῶσιν εἰς Μακρυνόρος, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπανέκαμψαν εἰς τὰ ἴδια.

Ἀπελπισθέντες οἱ Τοῦρκοι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Μακρυνόρους μετέβαλον σχέδιον, ἀποφασίσαντες νὰ εἰσέλθωσιν ἐκ τῆς Πούντας (Ἀκτίου) διὰ τῆς Πρεβέζης. Μαθόντες λοιπὸν τοὺς σκοπούς των οἱ Ἕλληνες καὶ ἀφέντες φρουρὰν ἰσχυρὰν εἰς Μακρυνόρος, προητοιμάσθησαν νὰ ὑποδεχθῶσι τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἐκ τῆς Πρεβέζης· ὁ δὲ Γρίβας καταλαβὼν τὴν θέσιν Ἀγίαν Ἄνναν πλησίον τῆς Βονίτζης ἡδυνήθη νὰ ἔλθῃ ἐν καιρῷ πρὸς συνδρομὴν τοῦ κινδυνεύοντος Βερνακιώτη. Διωχθέντες καὶ ἐκεῖθεν οἱ ἐχθροὶ κατέφυγον εἰς Πρέβεζαν, καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπανῆλθον εἰς Μακρυνόρος, ὅπου συμβουλίου γενομένου, ἀπεφάσισαν ν' ἀναλάβωσι πλέον τὸν ἐπιθετικὸν πόλεμον, ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἤδη ἀπαυδῆσῃ.

Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι οἱ Ἀληπασσαλίζοντες Ἀλβανοί, ἀγνοοῦντες εἰσέτι τοὺς πραγματικοὺς τῶν Ἑλλήνων σκοπούς,

διετέλουν ἀκόμη εἰς συνάφειαν μετ' αὐτῶν, νομίζοντες τούτους ἐργαζομένους ὑπὲρ τοῦ ἀποκεκλεισμένου Ἀλῆ. Κατεχόντες λοιπὸν περὶ τοὺς 1500 Ἀλβανοὶ Ἀληπασσαλίζοντες μετὰ τῶν Σουλιωτῶν τὸ φρούριον τοῦ Σουλίου, συνενοήθησαν μετὰ Ἑλλήνων, ὥστε ἀπὸ κοινοῦ νὰ προσβάλωσι καὶ κυριεύσωσι τὴν Ἄρταν, ὅπερ καὶ ἐγένετο καὶ ἡ πόλις περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Οἱ δὲ ἐν τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοι ἐζήτησαν προθεσμίαν δωδεκαήμερον διὰ νὰ παραδοθῶσιν. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἐγνώρισαν οἱ Ἀλβανοὶ τοὺς πραγματικούς τῶν Ἑλλήνων σκοποὺς, καὶ συνεννοηθέντες μετὰ τοῦ μεγάλου σουλτανικοῦ στρατοῦ τῶν Ἰωαννίνων ἐπετέθησαν νύκτα κατὰ τῶν ἐν Ἄρτῃ Ἑλλήνων, οἵτινες ἐσώθησαν ἀβλαβεῖς, ἐκτὸς τοῦ Γρίβα, ὅστις κατέχων τὴν μᾶλλον ἐπικίνδυνον θέσιν, ἀπώλεσε κατὰ τὴν ὑποχώρησιν τινὰς ἐκ τῶν ὀπαδῶν του. Ἐν τούτοις τὴν ἐπαύριον οἱ Ἀλβανοὶ ἀποδίδοντες τὰ γενόμενα εἰς κακὴν συνενόησιν, ἐπειράθησαν νὰ πλησιάσωσιν ἐκ νέου τοὺς Ἑλληνας, θέλοντες κυρίως νὰ δολοφονήσωσι τὸν Γρίβαν, τῇ εἰτηγήσει ἐνὸς τῶν μεγάλων Μπέϊδων Ἀγίου Μουχουρδάρη, τοῦ ὁποίου τὸν υἱὸν ἰδιοχείρως εἶχε φονεύσῃ κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀγρινίου ὁ Γρίβας. Τὴν μελετωμένην λοιπὸν δολοφονίαν μαθὼν ὁ Γρίβας παρὰ τινος Καραπατάκη, γραμματέως ἐνὸς Βέη Τούρκου, ἐπετέθη κατὰ τῶν Ἀλβανῶν πρὶν ἢ πλησιάσωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ διώξας αὐτοὺς ἐπλήγωσε διὰ τῆς σπάθης τὸν περίφημον Μουστάμπεην. Οὕτω λοιπὸν, διακοπείσης τῆς μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν συναφείας, ἀπεφάσισαν οἱ Ἕλληνες μεγάλην ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις γενικοῦ τῶν Τούρκων στρατοπέδου, καὶ εἰς τὸν Γρίβαν ἀνέθηκαν τὴν φυλακὴν τῆς σπουδαιοτάτης θέσεως τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους. Ἀποτυχούσης δὲ τῆς ἐκστρατείας ταύτης διὰ τὴν ἥτταν τῆς Πλάκας, πανστρατιᾷ οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Γρίβα θέλοντες νὰ ἐκδιώσωσι τὴν δίοδον· μετὰ πολῦν ὅμως λυσσώδη ἀγῶνα, ὁ ἐχθρὸς ἀφείς πλείστους νεκροὺς ἐτράπη διωχθεὶς μέχρι τῆς Ἄρτης.

Ἐν τούτοις πολλοὶ ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ προκρίτων τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἀποθαρρυνθέντες ἔνεκεν τῆς καταστροφῆς

τῆς Πλάκας, τοῦ Πέτα, τῆς προδοσίας τοῦ Γώγου καὶ τῆς κατακρατήσεως τοῦ Ἀμβρακικοῦ ὑπὸ τινος τουρκικοῦ στολίσκου, ἤρχισαν διαπραγματευόμενοι πρὸς τοὺς Τούρκους, οἱ δὲ λοιποὶ ὀπλαρχηγοὶ ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀκαρνανίας, ὅπως συγκεντρώσωσι νέας δυνάμεις πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ, εἴτε διὰ τοῦ Μακρυνόρους εἰσβάλλοντος εἴτε ἐκ τῆς θαλάσσης ἀποβιβαζομένου.

Ὁ Ὁμέρ Πασσᾶς Βριώνης μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τοῦ Σουλίου, συγκεντρώσας ἀπάσας τὰς δυνάμεις του ἐν Ἀρτῇ ἡτοιμάζετο νὰ εἰσβάλῃ εἰς Ἀκαρνανίαν. Διαίρέσας λοιπὸν τὸν πολυάριθμον στρατὸν του εἰς δύο, ἔπεμψε τὸ ἐν μέρος ἐξ 7,000 διὰ θαλάσσης ὑπὸ τοὺς Μεχμέτ Ῥεσῆτ Πασσᾶν ἢ Κιουταχὴν, τὸν Ἰσμαὶλ Πασσᾶ Πηλιάτσαν καὶ ἄλλους ἐπισήμους καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς Λουτράκι. Πρὸ τούτου ὅμως ὁ Βριώνης συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν Ἀγγλικῶν ἀρχῶν τῆς Ἑπτανήσου, εἶχε κατορθώσῃ, ὥστε διὰ τῆς βίας ἡ Ἀγγλικὴ ἐξουσία ν' ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς νήσου Καλάμου τὰ γυναικόπαιδα τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος τὰ ὅποια εἶχον καταφύγῃ ἐκεῖσε κατὰ τὴν ἐκρηγνῆ τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς σωτηρίαν καὶ ἀσφάλειάν των. Ἐρρίφθησαν λοιπὸν ὑπὸ τῶν Ἀγγλων βία ὡς εἵπομεν τὰ ἀσθενῆ ἐκεῖνα πλάσματα εἰς τὴν ἀκτὴν καὶ ἐπρόκειντο λεῖα εὐκολος εἰς τὸν ἐχθρόν, ὅστις διὰ τῆς αἰχμαλωσίας τούτων ἤθελε κατορθώσῃ ἀμέσως ὅ,τι σειρὰ νικῶν περιφανῶν δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ παράσχῃ αὐτῷ, καθόσον παραδειγματικὴν ἐξαίρεσιν θὰ ἀπετέλει ὁ ὀπλίτης, ὅστις θὰ εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἐξακολουθῇ ἀγωνιζόμενος κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀφ' οὗ τὰ φίλτατά του θὰ εὕρισκοντο ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν των ἡ δὲ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τούτων ἤθελε τῷ προταθῇ ὡς ὅρος τοῦ νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα, ὀλίγιστοι δὲ ἤθελον φυσικῶς ἐπιμεῖνῃ ἀγωνιζόμενοι εἰς τοιαύτην πραγμάτων κατάστασιν, καὶ ἡ ἐπανάστασις στερουμένη τῶν βραχιόνων της θὰ κατεπνίγετο ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι, καὶ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἀμέριμνος καὶ ἀνενόχλητος θὰ διήρχετο μεταβαίνων εἰς Πελοπόννησον πρὸς καταπολέμησιν καὶ καταστροφὴν καὶ τῶν ἐκεῖσε ἐπαναστατῶν. Τοῦτο συνειδότες οἱ ὀπλαρχηγοὶ καὶ τὸ μέγεθος

τοῦ κινδύνου προαισθανόμενοι ἐσκέφθησαν καὶ ἀπεφάσισαν διὰ
 κρίσεως μάχης ν' ἀναχαιτίσωσι τὸν ἐχθρὸν καὶ ματαιώσωσι τὸ
 τοιοῦτο σχέδιόν του. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ λοιπὸν Βαρνακιώτης,
 Τζόγκας, Μάρκος Βότζαρης καὶ Γρίβας εὐρέθησαν ἐστρατοπε-
 δευμένοι εἰς τὸ χωρίον Τρύφου τῆς Ἀκαρνανίας 2 ὥρας μα-
 κρὰν τοῦ Λουτρακίου, ὅπου ἦσαν καὶ οἱ πρόκριτοι Καραπάνος
 καὶ Καροῦσος· ἐκεῖθεν κατελθὼν ὁ Γρίβας μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν
 εἰς Λουτράκι προσέβαλε τὴν νύκτα τὸν ἐκεῖσε ἀποβιδασθέντα
 τουρκικὸν στρατόν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατε-
 χόντων καταλλήλους θέσεις καὶ ὑποπευόντων νυκτερινὴν τινα
 ἐπίθεσιν. Ἐπανακάμψαντες κατὰ συνέπειαν εἰς Τρύφου, μετέβη-
 σαν πάντες οἱ ἀνωτέρω καὶ κατέλαβον τοὺς παρακειμένους τοῦ
 χωρίου Ἀετοῦ δύο λόφους Ἅγιος Ἡλίας καὶ Ἅγιος Νικόλαος,
 ἀπέχοντας ἀλλήλων ἓνα τέταρτον τῆς ὥρας καὶ δύο ὥρας ἀπὸ
 Τρύφου, ἐκλέξαντες τὴν θέσιν ταύτην ὡς καταλληλοτέραν πρὸς
 ἀπόκρουσιν τοῦ ἀναμενομένου ἐχθροῦ. Οἱ Τούρκοι ἐκινήσαντες
 τὴν 9 Ἰουλίου 1822 ἐκ Λουτρακίου καὶ διελθόντες ἐκ τῆς κω-
 μοπόλεως Κατούνης ἐπυρπόλησαν αὐτήν, τὴν δὲ 19ην ἐπροχώ-
 ρησαν πρὸς τὸν Ἀετόν. Οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ ἀπεφάσισαν
 ἐν συμβουλίᾳ δύο τῶν σωματείων, τὸ τοῦ Γρίβα καὶ Τζόγκα
 μετὰ τοῦ ὁποίου συνηνώθη καὶ ὁ Βότζαρης, ν' ἀπέλθωσι καὶ
 προῦπαντήσωσι τὸν ἐχθρὸν εἰς τὴν πεδιάδα, ὅπερ καὶ ἐγένετο.
 Ἐν ᾧ δὲ ὁ Γρίβας προπορευόμενος συνεπλάκη μετὰ τῶν Τουρ-
 κικῶν ἐμπροσθοφυλακῶν, οἱ περὶ τὸν Τζόγκαν Βλάχοι¹ κατα-
 πλαγέντες ἐκ τῆς θέας τσαούτης πληθύος ἐχθρικοῦ στρατοῦ
 ἐστράφησαν πρὸς τὰ ὀπίσω ὅπως ἐνωθῶσι μετὰ τοῦ κυρίου σώ-
 ματος καὶ ἐσταμάτισαν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Νικολάου· ὁ
 δὲ Γρίβας, ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ ὁποίου οἱ πλεῖστοι παρασυρθέν-
 τες ἠκολούθησαν τοὺς τοῦ Τζόγκα, βλέπων ἑαυτὸν ἐκτεθειμέ-
 νον, ἐξηκολούθει μαχόμενος μετὰ τῶν ὀλίγων ἀπομεινάντων
 αὐτῷ νὰ ὑποχωρῇ πρὸς τὸν Ἅγιον Ἡλίαν στηρίζων τὰ νῶτα

¹) Εἰς τὴν φυλὴν ταύτην τῶν βλαχοποιμένων τῆς Πίνδου ἀνῆκε καὶ
 ὁ ἀρχηγός των Τζόγκας.

ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ ὁποίου τὴν κορυφὴν κατεῖχεν ὁ Βαρνακιώτης· εἰς τούτου τοὺς πρόποδας ἅμα φθάσας ἐνέπηξε τὸ ξίφος εἰς τὴν γῆν καὶ «ἐδῶ, ἀνέκραξεν, ὅσοι θέλουν νὰ 'πεθάνουν μαζί μου».

Περὶ τοὺς 80 ἀνδρεῖοι ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα αὐτοῦ καὶ τὸν ἐκύκλωσαν. Ἐν τῇ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι ὑπολαμβάνοντες ὅτι ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσωσι πρὸς ὅλον τὸν ἐλληνικὸν στρατόν, ἐσταμάτησαν καὶ ἤρξαντο κατὰ τὴν συνθήειάν των προσευχόμενοι πρὶν ἢ ἐπιτεθῶσιν. Ἐκ τῆς βραδύτητός των ταύτης ὠφελθέντες οἱ περὶ τὸν Γρίβα, μετὰ σπουδῆς ἐσώρυσαν λίθους, οἵτινες ἐχρησίμευσαν αὐτοῖς εἰς ὀχυρώματα.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς δεήσεώς των οἱ Τοῦρκοι ἀλλαλάζοντες καὶ τῶν σημαιῶν ἡγουμένων ἐπετέθησαν ἀκατάσχετοι κατὰ τοῦ ἀνωτέρω ὀχυρώματος ὅπου ὅμως οἱ περὶ τὸν Γρίβαν τοὺς ὑπεδέχθησαν διὰ πυρὸς ζωηροτάτου. Περὶ τὰς 9 ἐννέα ὥρας αἱ ἔφοδοι κατὰ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε σημείου διεδέχοντο ἀλλήλας καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀταραξίας ἀπεκρούοντο, μέχρις οὗ τέλος οἱ Τοῦρκοι ἀπαυδῆσαντες, φοβούμενοι δὲ καὶ τὴν νύκτα ἐπίθεσιν ἐξ ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπρακτοῦντος ἕως τότε, ἀπεχώρησαν ἐπανακάμψαντες πάλιν εἰς Λουτράκι· εἰς μίαν δὲ τῶν ἀνωτέρω ἐφόδων οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τοσοῦτον ἐπλησίασαν τὸ ὀχύρωμα τοῦ Γρίβα ὥστε τολμητίας τις Τοῦρκος ὀρμήσας, ἤρπασεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς κόμης· ὁ Γρίβας τότε ἀρπάσας τὸ εἰς τὴν γῆν ἐμπεπηγμένον ξιφὸς του τὸν ἐφόνευσεν ἀποκόψας διὰ μιᾶς κινήσεως τὴν κεφαλὴν του.

Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐπληρώθησαν καὶ δύο τῶν πασσάδων.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἱστορικωτάτη αὕτη μάχη τοῦ Ἀετοῦ, ἐπικληθεῖσα οὕτως ἐκ τοῦ παρακειμένου χωρίου, τῆς ὁποίας ἀποτελεσμα ὑπῆρξεν ἡ διατήρησις τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι, τοῦ προπυργίου τούτου τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἣν προσφύλαττον ἐκ τῶν εἰσβολῶν τοῦ ἐκλεκτοτέρου στρατοῦ τῆς Τουρκίας, τῶν Ἀλβανῶν. Τὴν μάχην ταύτην ἐξύμνησαν οἱ ποιηταὶ

Ἀλέξ. Σοῦτζος καὶ Παναγιώτης Σοῦτζος, ἱστορικοὶ τινὲς ὅμως ἐν παρόδῳ καὶ ὡς τυχαῖον καὶ ἀσήμαντον περιστατικὸν μόλις μνημονεύουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ των.

Τοσαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἀπώλειαὶ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ὥστε παλινδρομήσας ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη εἰς Λουτράκι δὲν ἐτόλμα ν' ἀποπειραθῇ νὰ εἰσδύσῃ ἐκ νέου εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς Ἀκαρνανίας.

Πλὴν δυστυχῶς πολλοὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἐπιτυχίαν προσῆλθον εἰς τὸν Ὁμέρ Πασσᾶ Βριώνην εἰς Ἄρταν, ὅστις ἐνθαρρυνθεὶς ἐκ τῆς προσελεύσεως τούτων καὶ κατὰ συνέπειαν εὐρῶν ἀνοικτὴν τὴν δίοδον τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους εἰσήλασε μὲ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατοῦ εἰς Ἀκαρνανίαν. Τὴν εἰσβολὴν δ' αὐτοῦ μαθὼν ὁ εἰς Λουτράκι Τουρκικὸς στρατὸς ἐπροχώρησε καὶ ἠνώθη μετ' αὐτοῦ εἰς Λεπενεὺ χωρίον τῆς Ἀκαρνανίας κείμενον ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τοῦ Ἀχελώου.

Οἱ ἐν Ἀετῷ ὑπολειπόμενοι Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ ἐν οἷς καὶ ὁ Γρίβας, πληροφορηθέντες ὅτι ὁ Ὁμέρ Πασσᾶς διέβη τὰ στενὰ τοῦ Μακρυνόρους καὶ ὅτι ὁ λοιπὸς τουρκικὸς στρατὸς σπεύδει εἰς Λεπενεὺ καὶ κατὰ συνέπειαν, ἀποκοπτομένης τῆς διαβάσεως τοῦ Ἀχελώου, τὸ Μεσολόγγιον ἔμενεν ἐκτεθειμένον εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Τούρκων, τυγχᾶνον σχεδὸν ἀφρούρητον, ἐσπευσαν διαβάντες τὸν Ἀχελῶον νὰ καταλάβωσι τὰ γεφύρια τοῦ Ἀλάη Μπέη, δύω ὥρας μακρὰν τοῦ Βραχωρίου, ἐπὶ τῆς εἰς Μεσολόγγιον ἀγούσης, ὅπως ἀναχαιτίσωσι τὰς ὑπὸ τὸν Βρυώνην ἠνωμένας δυνάμεις ἐκεῖ· καίπερ δὲ ἀποκρούσαντες καὶ ἐκεῖσε τὸ κατ' αὐτῶν ἐπελθὼν ἐχθρικὸν σῶμα ἠναγκάσθησαν ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς Κεφαλόβρυσον, διότι αἱ τελευταῖαι τῶν ὀπλαρχηγῶν μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς λειποταξίαι σπουδαίως ἡλάττωσαν ἀριθμητικῶς τὰς δυνάμεις των.

Ἐν τούτοις μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας νίκας των οἱ Ἕλληνες ἔβλεπον τὴν θέσιν των ὀσημέραι δεινυμένην, διότι αὐτῶν μὲν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἐκ τῶν λειποταξιῶν, ὡς ἐρρήθη, τῶν διαφόρων ὀπλαρχηγῶν καὶ ὡς ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ πυρὸς καθεκάστην ἡ-

λαττοῦτο, ὁ δὲ Τουρκικὸς στρατὸς ὁλονὲν ἐνεδυναμοῦτο διὰ νέων ἐπικουριῶν. Συμβουλίου λοιπὸν γενομένου ἀπεφασίσθη νὰ μεταβῇ εἰς τῶν ὀπλαρχηγῶν εἰς Πελοπόννησον καὶ ζητήσῃ ἐντόως ἐπικουρίαν ἐκεῖθεν. Διὰ τὴν ἀποστολὴν δὲ ταύτην ἐξελέχθη ὁ Γρίβας, ὅστις μετὰ τοῦ σώματός του διηυθύνθη πρὸς τὸν παρὰ τὴν Ναυπακτίαν λιμένα τῆς Δωρίδος Τριζώνια, ὅπως ἐκεῖθεν, ἐπιβιβαζόμενος καὶ διαπλέων τὸν Κορινθιακὸν, ἀποβι-
 βασθῇ εἰς τὴν παραλίαν τῆς καταντικρὺ κειμένης ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου Αἰγιαλείας· τὴν πορείαν ταύτην ἠναγκάζετο νὰ κάμῃ πρῶτον, διότι ἡ ἐκ Μεσολογγίου κατ' εὐθείαν μετά-
 βασις ἀπέβαινε καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης ἀδύνατος ὡς κατεχομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων τοῦ τε Πατραϊκοῦ κόλπου καὶ τῶν φρουρίων Ναυπάκτου, Ἀντιρρίου, Ῥίου καὶ Πατρῶν, καὶ δεύτερον διότι τότε οἱ πρῶτιστοι τῶν Πελοποννησίων καὶ οὕς ὤφειλε ν' ἀποταθῇ ἦσαν συνηγμένοι ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Διευθυνόμενος ὅθεν εἰς Τριζώνια πληροφορεῖται ὅτι οἱ δύο γέροντες Πανουργιάς καὶ Σκυλοδημός, ὀπλαρχηγοί, ὁ μὲν τῆς Παρνασσίδος, ὁ δὲ τῆς Δωρίδος, στρατοπεδευμένοι ὄντες μετὰ 1400 εἰς τὸ χωρίον τῆς Δωρίδος Καρούταις, κείμενον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούτης ἀπὸ Σάλωνα εἰς Λοιδωρίκιον, καὶ ἀπέχον τρεῖς περίπου ὥρας τῶν Σαλώνων, ἀπειλοῦνται ὑπὸ με-
 λετωμένης κατ' αὐτῶν ἐκστρατείας τοῦ εἰς Σάλωνα συγκεντρωθέντος Τουρκικοῦ στρατοῦ, ἡ δύναμις τοῦ ὁποίου ὑπερέβαινε τοὺς 5000 ὀπλίτας τοὺς πλείστους Ἀλβανούς. Τὸ σχέδιον τῶν Τούρκων διοικουμένων ὑπὸ τῶν Κιαφεζέζηδων¹ ἦτο ἡ κατα-
 στροφὴ τοῦ ἐκεῖσε Ἑλλήν. στρατοπέδου καὶ ἡ κατακράτησις τῆς ἐπαρχίας Δωρίδος ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ κοινωνῶσι μετὰ τοῦ φρουρίου Ναυπάκτου κατεχομένου ὑπὸ Τούρκων καὶ κατὰ συνέπειαν μετὰ τοῦ πολιορκουontos τὸ Μεσολόγγιον στρατοῦ τοῦ Βριώνη. Ἐὰν ἐπετύγχανε τὸ τουρκικὸν αὐτὸ σχέδιον, ἔνεκεν τῆς

1) Οἱ Κιαφεζέζηδες εἶναι ἐπίσημος Ἀλβανικὴ οἰκογένεια λα-
 βούσα τὸ ἐπίθετον ἐκ τοῦ ὁμωνύμου τόπου, ὃν διατηροῦσιν ὡς τιμᾶριον·
 ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης ἦσαν διάφοροι Βέηδες, Μουστάμπεης, Κα-
 ριοφίλμπεης, Ἰσμαήλμπεης καὶ ἄλλοι.

συγχρόνου εισβολῆς τοῦ Δράμαλη ἐν Φθιώτιδι, τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἤθελον τηρῆ ἀνενόχλητον τὴν μεταξὺ των συγκοινωνίαν ἀπὸ τῆς Λαμίας μέχρι Ἀρτης δηλ. καθ' ἅπασαν τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, ἐν ᾧ συγχρόνως θὰ ἦνοιγον πλὴν τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου καὶ ἐτέραν εἴσοδον πρὸς τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ Ἀντιρρίου καὶ Ῥίου· ὥς ἐκ τούτου εἶχον σπεύσῃ νὰ συγκεντρωθῶσιν ὅσον τὸ δυνατόν πλείότεροι εἰς τὰ Σάλωνα ἵνα ἡ ἐπίθεσίς των κατὰ τῶν ἐν Καρούταις Ἑλλήνων ἀποβῇ ἀποτελεσματική. Τὴν σπουδαιότητα τῆς Τουρκικῆς ἐκστρατείας κατανοήσας ὁ Γρίβας ἐλοξοδρόμησεν ὅπως σπεύσῃ εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἀνωτέρω γερόντων καὶ δι' ἐσπευμένης πορείας ἐκκώρῃσιν νὰ φθάσῃ κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐπιθέσεως καὶ νὰ κτυπήσῃ αἰφνιδίως ἐκ τῆς πλευρᾶς τοὺς Τούρκους, οἵτινες προσβληθέντες οὕτω πως ἀπροσδοκῆτως ἀπεθαρρύνθησαν καὶ ἤρχισαν νὰ ὑποχωρῶσιν, ὅτε ἐξεληθόντες ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἐπετέθησαν καὶ οὗτοι κατ' αὐτῶν καὶ ἡ ὑποχώρησίς των μετεβλήθη εἰς τροπὴν. Πάμπολλοι ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθησαν καὶ τινες συνελλήφθησαν ἐνεκεν τοῦ δυσβάτου τοῦ τόπου, ὥς καὶ πολλὰ φορτηγὰ ζῶα φέροντα ἀποσκευὰς καὶ τροφὰς περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων αἱ ἀπώλειαι ὑπῆρξαν ἐλάχισται. Οἱ Ἕλληνες κατεδίωξαν αὐτοὺς ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν καὶ οὕτω οἱ μὲν Τούρκοι ἐπανῆλθον καὶ ἐκλείσθησαν εἰς Σάλωνα, οὗτοι δὲ ἐπανεκάμψαν εἰς τὸ στρατόπεδον, ὅπου μέινας καὶ τὴν ἐπιούσαν ὁ Γρίβας ἐπανελάβε τὴν εἰς Τριζώνια πορείαν τοῦ ἐπιβιβάσθεις δ' ἐπὶ Γαλαξιδιωτικοῦ βρικήου ἀπεβίβάσθη παρὰ τὸ Αἴγιον καὶ διηυθύνθη εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον¹. Ἐν τούτοις οἱ εἰς Κεφαλόβρυσον μέιναντες ὀπλαρ-

1) Κατὰ τὸν διάπλουον πρὸς τὸ μέσον τοῦ Κόλπου εὐρισκόμενοι συνήντησαν μίαν τουρκικὴν φρεγάταν, ἣτις ἰδοῦσα αὐτοὺς ἐστράφη εἰς καταδίωξίν των· ἀμχανοῦντος τοῦ τε πλοίαρχου καὶ τοῦ πληρώματος περὶ τοῦ πρακτέου ὁ Γρίβας ἐπενόησε τὸ ἐξῆς μέσον πρὸς σωτηρίαν. Ἐνθυμηθεὶς ὅτι οἱ Τούρκοι ἐφοβοῦντο καθ' ὑπερβολὴν τὰ πυρπολικά (μπουρλότα) ἐπέβαλεν εἰς τὸν πλοίαρχον νὰ στρέψῃ τὴν πῶραν πρὸς τὴν φρεγάταν, ἣτις ἐκλαβοῦσα τὸ πλοῖον ὡς πραγματικῶς

χηγοὶ Τζόγκας, Μάρκος Βότζαρης καὶ Σαδήμας ὑπεχώρησαν εἰς Μεσολόγγιον ὅπου ἦτο καὶ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὅπου ἦλθε καὶ ὁ ὀπλαρχηγὸς τοῦ Ζυγοῦ Μακρῆς καὶ ὠχυρώθησαν ἐν αὐτῷ, ὁ δὲ Ὁμέρ Πασσᾶς παρακολουθῶν αὐτοὺς ἐπολιόρκησε τὸ Μεσολόγγιον.

Φθάσας εἰς Μέγα Σπήλαιον ὁ Γρίβας εὗρεν ἐκεῖ πολλοὺς ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων τῆς Πελοποννήσου πρὸς τοὺς ὁποίους παρέστησε τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβάσεως Πελοποννησιακοῦ στρατοῦ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Μεσολογγίου.

Ἐπειδὴ ὁμως πληροφοθέντες οἱ Πελοποννήσιοι τὴν λειποταξίαν τῶν διαφόρων ὀπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς, ἐδίσταζον, ἐνόρκως ὁ Γρίβας διεβεβαίωσεν αὐτοὺς περὶ τῆς ἀκραδάντου ἀποφάσεως τῶν ὑπολειπομένων ὀπλαρχηγῶν τοῦ ν' ἀποθάνωσι μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας μαχόμενοι κατὰ τῶν Τούρκων ὑπὲρ τῆς ὅλης Ἑλλάδος, προσθέσας εἰς αὐτοὺς ὅτι ἂν ὁ Βριώνης κυριεύσῃ καὶ τὸ Μεσολόγγιον, τὸ τελευταῖον τοῦτο προπύργιον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, θὰ διαβῇ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐπὶ κεφαλῆς 20,000 Ἀλβανῶν καὶ τῶν προσκυνησάντων Ἑλλήνων καὶ τότε δὲν θὰ μείνῃ λίθος ἐπὶ λίθου ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου. Τότε ἀπεφασίσθη ἡ Πελοποννησιακὴ ἐστρατεία καὶ στρατὸς ἐκ 2,000 περίπου Πελοποννησίων ὑπὸ τοὺς Π. Μαυρομιχάλην, Α. Λόντον, Α. Ζαήμην καὶ Κανέλον Δεληγιάννην ἐπιβαθασθεὶς εἰς πλοῖα μετὰ τοῦ Γρίβα μετέβη εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου ἔφθασαν ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἔληγεν ἡ περὶ παραδόσεως τοῦ φρουρίου ὠρισμένη προθεσμία μεταξὺ Τούρκων καὶ Μαυροκορδάτου, ὅστις ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του, ἠτοιμάζετο ν' ἀποπλεύσῃ διὰ πλοιαρίου (πιάσσαρας), ὅπερ εἶχεν ἑτοιμον.

Ἐλθούσης λοιπὸν τῆς ἐπικουρίας καὶ ματαιωθείσης τῆς παραδόσεως, εἰς τὴν ὁποίαν σημειωτέον, ὅτι οἱ Μεσολογγῖται ἀνθίσταντο παντὶ σθένει, αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπανήρχισαν μετὰ ζέσεως. Ἡμέραν δὲ τινα ὁ Γρίβας ἐρεσίσας πρὸς τὸν Μάρκον

πυρπολικὸν ἥλλαξε διεύθυνσιν ἀπομακρυνθεῖσα ἀπὸ τὸν ὑποθετικὸν τοῦτον κίνδυνον καὶ τοιοιτοτρόπως ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσι.

Βότζαρχην καὶ γεννηθείσης ἀμίλλης, ἐξώρμησε τῶν Ἑλληνικῶν χαρακωμάτων μετ' ὀλίγων ὀπαδῶν καὶ ἐκυρίευσεν τὸ ἐγγύτερον τούτων ἐκ δύο πυροβόλων συγκείμενον ἐχθρικὸν κανονοστάσιον, διαμείνας ἐν αὐτῷ μέχρι τῆς ἐσπέρας. καθόσον ἢ ἐν τῷ φρουρίῳ ἐπάνοδος τὴν ἡμέραν καθίστατο ἀδύνατος εἰς αὐτόν.

Τὸ συμβᾶν τοῦτο ἔλαβεν χώραν ὑπὸ τὰ ὄμματά τῆς τε πόλεως καὶ τῆς φρουρᾶς ἀπάσης. Μετὰ τινος δὲ ἡμέρας, ὅτε ἀπεφασίσθη ἐν συμβουλίῳ ἐκστρατεία τις διὰ θαλάσσης πρὸς ἀποκοπὴν τῆς συγκοινωνίας τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου μετὰ τῆς Ἡπείρου, εἰς τὸν Γρίβαν καὶ Τζόγκαν ἀνετέθη καὶ αὕτη, οἵτινες καὶ ἐπεβιάσθησαν τὴν 24 Δεκεμβρίου εἰς πλοῖα διὰ ν' ἀποβῶσιν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου· τὴν αὐτὴν ὅμως ἡμέραν μαθόντες οἱ πολιορκούμενοι ὅτι τὴν ἐπαύριον, ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, ἐμελετᾶτο ἀποφασιστικὴ κατὰ τοῦ φρουρίου ἔφοδος, διότι οἱ τοῦρκοι ἐπίστευον ὅτι πρὸς τὰ ἐξημερώματα οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων ἀφίνοντες τοὺς προμαχῶνας ἤθελον συρρεῦσθαι εἰς τὰς ἐκκλησίας, ὅπως ἀκρασθῶσι τῆς θείας λειτουργίας, ἀνεκάλεσαν τοὺς ἀναχωροῦντας ὀπλαρχηγούς, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ὁ Γρίβας μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐπέστρεψε. Πραγματικῶς περὶ τὴν 3 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὦραν ἡ ἔφοδος ἐγένετο καὶ κυρίως αὕτη διηυθύνθη κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Γρίβα καὶ Μακρῇ κατεχομένων προμαχῶνων συνεχομένων πρὸς ἀλλήλους. Ἡ ἔφοδος αὕτη ὑπῆρξε μανιώδης, οἱ τοῦρκοι πολλὰκις ἀνέβησαν τοὺς προμαχῶνας καὶ πάντοτε ἀπεκρούσθησαν, τέλος μετ' ἀγῶνα φοβερόν, διαρκέσαντα τέσσαρας ὁλοκλήρους ὥρας, ὁ ἐχθρὸς ἀπεκρούσθη ὀριστικῶς, ἀφείδεν ἐν τῇ τάφρῳ πληθὺν νεκρῶν καὶ τινος σημεΐας. Σημειωτέον ὅτι τὸ Μεσολόγγιον τότε ἡσφαλίζετο διὰ σειρᾶς ἀσθενεστάτων καὶ ἐκ τοῦ προχείρου ἀνεγερθέντων προμαχῶνων, συνεχομένων πρὸς ἀλλήλους δι' ἀθλήου τείχους καὶ δι' ἀβαθοῦς τάφρου¹. Κατὰ τὴν ἔφοδον ταύτην ὁ Γρίβας διατρέξας μεγίστους κινδύνους ὡς ἐκ θαύματος

¹) Ἡ τακτικωτέρα ὁχύρωσις αὐτοῦ ἐγένετο κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν ἥτοι τὸ 1825.

διέφυγε τὸν θάνατον· μεταξὺ ἄλλων ἠχμαλώτισεν ἰδιοχείρως καὶ ἓνα σηματοφόρον Γκέγκαν (1). Τοσοῦτον δ' ἀπεθάρρυνεν τοὺς Τούρκους ἡ ἀποτυχία τῆς ἀνω ρηθείτης ἐφόδου, ὥς καὶ ὁ φόβος μὴ ἐπέλθῃ ἐκ τῶν νώτων ὁ Ὀδυσσεύς, καθ' ὅς εἶχον λάβει πληροφορίας, ὥστε τὴν νύκτα τῆς ἐπιούσης 26ης ἐγκαταλιπόντες πολὺς σκηνάς, τροφάς καὶ πολλοὺς πληγωμένους ἀνεχώρησαν ἐσπευσμένως, διευθυνόμενοι εἰς Βραχῶρι, ὅπως ἐκεῖθεν διαβαίνοντες τὸν ποταμὸν ἐπανακάμψωσι διὰ τῆς Ἀκαρνανίας εἰς Ἄρταν². Τὴν δὲ 27 Δεκεμβρίου 500 ὑπὸ τὸν Γρίβαν ἀναχωρήσαντες διὰ θαλάσσης ἀπεβίβασθησαν εἰς τὴν κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου θέσιν Πεταλᾶ, ὅπως κόψωσι τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ παρεμποδίζοντες αὐτῷ τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ· ἐκεῖθεν δὲ βαδίζοντες πάντοτε παροχθίως ἔφθασαν εἰς τὸ χωρίον Ρίγανι. Ἐκεῖ εἰδοποιήθη ὁ Γρίβας παρὰ τῶν ἐν Μεσολογίῳ μεινάντων ὀπλαρχηγῶν καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἐν Λιγοβιτζίῳ μονήν, θέσιν ὀχυρὰν τῆς Ἀκαρνανίας δύνω καὶ ἡμίσειαν ὥρας ἀπέχουσιν τοῦ ποταμοῦ καὶ νὰ τοὺς περιμένῃ ἐκεῖ ὅπως συσκεφθῶσι, καθόσον καὶ οὗτοι ἐκκινήσαντες τὴν ἐπιούσαν τῆς ἐκ Μεσολογίου ἀναχωρήσεως του διηυθύνοντο εἰς Λιγοβίτζι. Ὅθεν ἔφθασε τὴν πρωΐαν τῆς 30

(1) Τὴν σκηνὴν ταύτην περιγράφει ὁ ποιητὴς Π. Σουτζος ἐν τῷ δράματί του ὁ «Καραϊσκάκης».

(2) Ἀξιοθαύμαστος ἀληθῶς εἶναι ἡ ἀφέλεια καὶ βραχυλογία, μεθ' ἧς ὁ Γρίβας ἀφηγεῖται τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην τοῦ Μεσολογίου κατορθώματά του, ἐν ἰδιογράφῳ σημειώματι πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλεῖα Ὁθωνα, εὗρισκομένῳ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ Ἱστορικῶν ἐγγράφων τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης (Δέσμη 1364. Γ. 8). Ἴδου αὐτό:

«Εἰς τὰ 1823 εἰς τὴν πρότιν πολιορκίαν τοῦ μαισολογίου ἐπύγα »εἰς βοήθειαν τὸν μπολιωρκειαῖνον καὶ εἰς τὴν σημαντικοταίραν μᾶχιν »τὴν ἡμαῖραν τοῦ χριστοῦ γαίνος ὥρμισα κατὰ τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀφοῦ »ἐπληγόθισαν ἀρκαιτὶ ἐξ αὐτόν καὶ τρεῖς σιμαῖας καὶ ἄρπαξα καὶ πολὰ »ἄρματα καὶ ἐπαίστρεψα πολὰ ὀλίγον πληγωμένος χορὶς νὰ λάβω κα- »μῖαν βλάβην.. κ.τ.λ. καὶ ἂν τα γράψω ὅλα δὲν ἐνθυμούμε οὔται »ἐγώ. Τῆς Υ'. μ. εὐπιθαίστατος δούλός σας

Θ. Γρίβας.

Δεκεμβρίου εἰς Μυχάλαν, θέσιν εἰς ἣν τὴν αὐτὴν ἡμέραν μ. μ. ἔφθασαν καὶ οἱ λοιποί.

Ἐν τούτοις ὁ Βριώνης καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν πασσάδες μετὰ 5—6 ἡμερῶν διαμονὴν ἐν Βραχουρίῳ ἀπεφάσισαν νὰ διαβῶσι τὸν ποταμὸν εἰς Σοροβίγλι· οἱ δὲ ἐν Λιγοβιτζίῳ ὀπλαρχηγοὶ ἅμα μαθόντες τοῦτο ἐβουλεύοντο περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ πάντες μὲν οἱ ὀπλαρχηγοὶ συνετάχθησαν μετὰ τῆς γνώμης τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ ν' ἀναμένωσι τὸν Βριώνην εἰς Λιγοβίτζι, ἀφίνοντες τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ ἐλευθέραν, μόνος δὲ ὁ Γρίβας ἀντετάσσετο ὑποστηρίζων τὸ ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸν κρατήσωσιν εἰς τὸν ποταμὸν παρεμποδίζοντες αὐτῷ τὴν διάβασιν· κατὰ συνέπειαν διαφωνήσας πρὸς αὐτοὺς ἀπετάθη πρὸς τὸν στρατὸν εἰπὼν : ἀεγὼ πηγαίνω καὶ ὅποιος θέλει ἄς ἔρῃ μαζί μου».

Μόλις τετρακόσιοι τὸν ἠκολούθησαν ἐξ ὅλου τοῦ στρατοπέδου συμποσούμενου εἰς 2,000 περίπου ἄνδρας καὶ ἐσπευτμένως ἐβάδισαν πρὸς τὸν ποταμὸν. Φθάσας εἰς θέσιν Πόρταις κατέλαβε τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐκεῖ ἀνέμενε τὸν ἐχθρόν, ὅστις ἤρξατο ἤδη φαινόμενος. Οἱ Τοῦρκοι αἰσθανόμενοι, ὅτι ἡ σωτηρία των ἐξηττάτο ἐκ τῆς ταχείας τοῦ ποταμοῦ διαβάσεως, διότι ἐκ τῶν ὀπισθεν ἐπύρρετο κατ' αὐτῶν, καθ' ἃς εἶχον πληροφορίας, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Σαφάκας, ὡς τυφλοὶ ἐρρίφθησαν σπεύδοντες νὰ διαβῶσι τὸν ποταμὸν. Μάτην ὅμως ὀκτάκις ἐπροσπάθησαν νὰ ἐκβιάσωσι τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ, ἡ ὁρμὴ αὐτοῦ συνεπλήρου τὴν ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν κατεχόντων τὴν διάβασιν γινομένην κατατροφὴν καὶ κατὰ ἐκατοστύας οἱ τοῦρκοι εὕρισκον τὸν τάφον των εἰς τοῦ Ἀχελφῶυ τὰ ῥεῖθρα. Μετὰ πολλὰς δὲ ματαίας προσπάθειάς κατῴρθησαν, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας δεξιόθεν τοῦ κατεχομένου πόρου, εἰς τὸ ἀντικτὸν μέρος τοῦ ποταμοῦ, ἕως 1500 ἐξ αὐτῶν νὰ διαβῶσιν, ἀφ' οὗ οἱ μὲν ἱππεῖς εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐστάθησαν εἰς γραμμὴν πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς ὁρμῆς αὐτοῦ, οἱ δὲ πεζοὶ ἐκρατοῦντο ἀπὸ τῶν ἵππων· κατῴρθησαν δὲ νὰ διαβῶσι, διότι ἡ κατέχουσα τὸν πόρον δύναμις ἦτο τόσο μικρὰ ἀπέναντι τοσούτου στρατοῦ, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποσπασθῇ

μέρος αὐτῆς, οἱ δὲ διελθόντες τὸν ποταμὸν τοῦρκοι ἔσπευδον εἰς κατάληψιν τοῦ χωρίου Λεπενούς. Τότε βλέπων ὁ Γρίβας ὅτι ἂν κατελαμβάνετο τὸ χωρίον, ἤθελε κυκλωθῇ, καὶ κατὰ συνέπειαν ἤθελε τῷ κοπῇ ἢ ὑποχώρησις, σπεύσας καὶ οὗτος ἐπρόλαβε νὰ καταλάβῃ τὸ προσφορώτερον μέρος τοῦ χωρίου ἐξασφαλίζων τοιοῦτοτρόπως τὴν ὑποχώρησίν του, τὸ δὲ λοιπὸν κατελήφθη ὑπὸ τῶν διαδόντων τούρκων. Εἰς τοιαύτην δὲ καταστάσιν ἦσαν ἀμφοτέρω τὰ μέρη ὑπὸ τῆς βροχῆς καὶ τοῦ κρύου, ἅτε ἀγωνισθέντα ἐπὶ ὀλόκληρον ἡμέραν, ὥστε οὔτε τὰ ὅπλα ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ τοῖς χρησιμεύσωσιν, οὔτε ἡδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' ἀλλήλων· ἀνάψαντες δὲ πυρὰς καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐθεῶντο ἀλλήλων εἰς μικρὰν ἀπόστασιν.

Ἀμνηχανῶν τότε ὁ Γρίβας καὶ στεροῦμενος τῶν πάντων, ἠναγκάσθη μετὰ τὸ μεσονύκτιον ν' ἀποσυρθῇ καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ σωθῇ τῆς παντελοῦς καὶ βεβαίας καταστροφῆς ἢ ὑπὸ τὸν Ὁμέρ Βριώνην στρατιά, ἧς ἡ τύχη ἐξηρτᾶτο ἐξ ἀπλῆς τινος ἐπικουρίας πεμπομένης ἐκ Λιγοβιτζίου· ἀλλ' οἱ ἐν Λιγοβιτζίῳ ἀμερίμνως ἐστρατοπεδευμένοι πᾶν ἄλλο ἐφαίνοντο σκεπτόμενοι τότε, ἐγκατέλιπον δ' αὐτὸν εἰς τὴν τύχην του ἐντελῶς. Σημειωτέον δ' ὅτι, ἀναχωρήσαντες μετὰ σπουδῆς πρὸς κατάληψιν τῶν πόρων τοῦ ποταμοῦ οἱ ὑπὸ τὸν Γρίβαν ἐγκατέλιπον εἰς Λιγοβίτζι καὶ τοὺς μανδύας των, ὅπως ἐλαφρότεροι ὄντες ταχύτερον ἀφίχθῶσιν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον. Παραδόξως δέ, οὔτε τοὺς μανδύας, οὔτε πολεμεφόνδια, καίπερ δι' ἀπεσταλμένων ζητηθέντα, τῷ ἔπειψαν οἱ ἐν Λιγοβιτζίῳ. Αἱ ἀπώλειαι τοῦ ὑπὸ τὸν Βριώνην στρατοῦ εἰς τὴν ἀνωτέρω περίστασιν εἶναι ἀνυπολόγιστοι⁽¹⁾. Μετὰ τοῦ Γρίβα συνεπολέμησαν τότε ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης μετὰ τοῦ Ἡλίου Τσαλαφάνινου καὶ τῶν Λακωνῶν.

(¹) Τὴν μάχην ταύτην ἐξύμνησαν οἱ ποιηταὶ Σωλομός, ἐν τῷ πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν ὕμνῳ του, καὶ Παναγιώτης Σουτζος, ἐν τῷ δράματι ὁ «Καραϊσκάκης»· ἱστορικοὶ τινες ὁμῶς ἀποσιωπῶσι κατὰ τὸ σύνθημα τὸ τοσοῦτον ἐπίσημον τοῦτο γεγονός, ὅπερ ἤθελεν ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν ἐντελῇ καταστροφῇ τοῦ ὑπὸ τὸν Ὁμέρ Βριώνην στρατοῦ, ἂν καὶ ὁ ὑπόλοιπος ἐλλ. στρατὸς μετείχε τοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀγῶνος·

1824

Μετὰ τὰ συμβάντα ταῦτα συνῆλθον οἱ ὀπλαρχηγοὶ εἰς Με-
σολόγγιον, ὃ δὲ Βαρνακιώτης—ὅστις ἐκ συνεννόσεως μετὰ τοῦ
Μαυροκορδάτου εἶχε μεταβῆ πρὸς τοὺς τούρκους, ἵνα χρώμε-
νος τῇ μετὰ τοῦ Βριώνη φιλίᾳ του ἀναχαιτίσῃ τὴν ὀρμὴν αὐ-
τοῦ, ἥ δι' ὑποσχέσεων ὑποταγῆς, ἥ δι' ἄλλων λόγων, μέχρις οὗ
ἢ ἐκ Πελοποννήσου ἀναμενομένη βοήθεια φθάσῃ—ἀπεκηρύχθη
ὑπὸ τοῦ ἰδίου Μαυροκορδάτου· οἱ Ἀκαρνᾶνες ἐζήτησαν τότε ἀντὶ
τοῦ εἰς τοὺς τούρκους προσελθόντος Βαρνακιώτου ἀρχηγόν των
γενικὸν τὸν Γρίβαν. Ὁ Μαυροκορδάτος ὅμως ὡς πρόεδρος τῆς
Κυβερνήσεως τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος θέλων τὸν Μάρκον Βό-
τζαρην καὶ προβάλλων τὴν νεότητά τοῦ Γρίβα ὡς ἐπιχείρημα
— ἦτο δὲ τότε μόλις εἰκοσιεξαετής — ἀντίστη εἰς τοῦτο, ὡς
ἐκ τοῦ ὁποίου ἐγεννήθη σπουδαία διάστασις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ
τοῦ Γρίβα, ὅστις ὅμως ἐπροτιμήθη ὑπὸ τῶν Ἀκαρνάνων. Ἡ
διάστασις αὕτη ἔσχεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, λυπηρὰς συνεπείας,
καθόσον τὸν Γρίβαν, τοῦ ὁποίου ἡ ἡλικία ἦτο πάντῃ δυσανά-
λογος πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε κατορθώματά του, δὲν ἔλλειψε νὰ
παρακολουθήσῃ ὁ φθόνος τινῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλ-
λάδος, προεξάρχοντος τοῦ Τζόγκα, ἐγκατασταθέντος ἄλλοτε
παρὰ τοῦ Σατράπου Ἀλῆ εἰς τὸ ἀρματουλικίον τῶν Γρι-
βαίων καὶ κατὰ συνέπειαν ἐχθροῦ αὐτῶν ἔκτοτε διατελοῦν-
τος, οἵτινες ὑποκινούμενοι ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐπετέθησαν
κατ' αὐτοῦ ἀπροσδοκῆτως, ἀφοῦ ἡ ἀπόπειρα δολοφονίας κατ'
αὐτοῦ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τῶν ληστοπειρατῶν Χαταπαίων ἀ-
πέτυχε, φονευθέντων τῶν δολοφόνων ὑπὸ τοῦ Γρίβα. Οὗτος διέ-
τριβε τότε ἀμέριμνος εἰς τὸ χωρίον Κατοχή τῆς Ἀκαρνανίας,
ἐπολιορκήθη δ' ἐντὸς μιᾶς οἰκίας καὶ ἐνὸς παρακειμένου πύργου
τὴν 24 Μαρτίου 1824 ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Ἐκ τῶν δύο αὐ-
τῶν οἰκιῶν ἀλληλοὑπερασπιζομένων καὶ μετὰ εἴκοσι δύο μόνον
ἀνδρῶν εὐρεθέντων μεθ' αὐτοῦ ἀπέκρουσε καὶ ἐματαίωσεν ὅλας
τῶν ἐχθρῶν του τὰς προσβολάς, μέχρις οὗ, κατορθώσαντες οὗτοι

νά ἐμβάλωσι πῦρ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου κατεχομένη οἰκίᾳ, ἠνάγκασαν αὐτόν, ὅπως ξιφήρης ἐξορμήσῃ κατὰ τὴν τρίτην ἀπὸ τῆς πολιορκίας νύκτα μετὰ τῶν ὀπαδῶν του, ἀνοίγων δὲ διὰ τοῦ ξίφους δρόμον, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐκ τῆς τόλμης του καταπλεγέντων πολεμίων νά διασωθῇ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τινῶν ὀπαδῶν του (1). Διηυθύνθη πρὸς τὸν Βάλτον τότε, ὅπου οἱ φίλα αὐτῷ φρονοῦντες ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν, προεξάρχοντος τοῦ Κίτζου Τζαβέλα, μαθόντες τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν ἔδραμον πρὸς συνδρομὴν του· ὁ Γρίβας συνήντησεν αὐτοὺς καθ' ὁδὸν ἐγγὺς τοῦ χωρίου Παλαιοκατοῦνας, εἰς ἀπόστασιν δύο περίπου ὥρων ἀπὸ τῆς Κατοχῆς (2).

Ὀλίγον ὁμως μετὰ ταῦτα ἀναγνωρίσαντες καὶ οἱ λοιποὶ ὀπλαρχηγοὶ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος τὸ ἄδικον τῆς κατὰ τοῦ Γρίβα ἔχθρας των, καὶ συνειδότες ὅτι βλάπτοντες αὐτὸν ὑπηρετοῦσιν ἄλλοτρίους φιλοδοξοὺς σκοποὺς, φιλιωθέντες μετ' αὐτοῦ συνήχθησαν εἰς τὰ γεφύρια τοῦ Ἀλάη Μπέη καὶ ἐκεῖ ἀπεφάσισαν νά συνεννοηθῶσι καὶ συσφιγχθῶσιν ἔτι μᾶλλον μετὰ τῶν Πελοποννησίων. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐπεφόρτησαν αὐτὸν τὸν ἴδιον νά διαπραγματευθῇ τὸν σύνδεσμον τοῦτον, ὡς γνωριζόμενον ἐκ τῶν προτέρων μετ' αὐτῶν. Μετέβη λοιπὸν οὗτος μετὰ τοῦ σώματος του ἐκ τρίτου εἰς Πελοπόννησον κατευθυνθεὶς εἰς Τρίπολιν ὅπου εὔρε τὴν Κυβέρνησιν μετὰ τοῦ Βουλευτικοῦ εἰς διάστασιν, τὰ δὲ πράγματα ῥέποντα εἰς ἐμφυλίαν ῥῆξιν· τότε μεγάλως συνέδραμε τὸν Κολοκοτρώνη καὶ Κανέλλον Δεληγιάννην ἀποκεκλει-

(1) Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἐφονεύθη καὶ ὁ πιστὸς Ἀραφ' ἀκόλουθός του, μεθ' οὗ συναπωλέσθησαν καὶ πολλὰ ἐπίσημα ἔγγραφα του.

(2) Τὴν σύγκρουσιν ταύτην ἀπηθανάτισε καὶ ἡ δημώδης μουσα δι' ἄσματος, οὗ τινος αἱ πρῶται στροφαὶ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς :

*Τί 'ν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται κ' ἡ ταραχὴ ἡ μεγάλη,
στὸ Πάτο, στὸ Ξερόμερο, στὴν Κατοχή, στὴ Χώρα ;*

*Τὸ θοδωράκη κλείσανε πένητ' ἔξε Βιλαέτια
εἶν' ὁ Μακρῆς ἀπ' τὸ Ζυγὸ κλ...*

κι' ὁ θοδωράκης μοναχὸς μὲ δεκοχτῶ συντροφίους.

σμένους εἰς Δημητσάνην παρὰ τοῦ στρατοῦ τῶν ἀντιφρονούντων. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εὗρεν ἐκεῖ καὶ πολλοὺς Κορωναίους, ὑπὸ τῶν ὁποίων παρεκλήθη νὰ παράσχη τὴν συνδρομὴν του εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ φρουρίου Κορώνης, ὅπερ μετὰ προθυμίας ἐδέξατο¹.

Μετὰ τὴν ἀτυχῇ ἔκβασιν τῆς πολιορκίας ταύτης ἐπανῆλθεν εἰς Τρίπολιν, ὅπου μετ' ὀλίγον μεταβὰς πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Φλέσσα εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, ἥτις ἤγειρεν ὅπλα κατ' αὐτοῦ. ἐξεδίωξε μὲν τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, πληγωθεὶς ὁμως εἰς τὸ στήθος ἐν τινι συμπλοκῇ, εἰς Λεοντάρι τῆς Μεγαλοπόλεως, ὅπου φερεν ἐκ τῆς πληγῆς ταύτης ἐπὶ ἑξ σχεδὸν μῆνας.

1825

Ἐκραγέντος μετὰ ταῦτα ἐμφυλίου πολέμου, ἔνεκεν τῆς ἐπελθούσης διαίρέσεως τοῦ Νομοτελεστικοῦ καὶ τῆς καθαιρέσεως τῆς Κυβερνήσεως, περιεπλάκη εἰς αὐτὸν συνταχθεὶς μετὰ τῆς καθαιρεθείσης Κυβερνήσεως.

Οἱ ἀντίπαλοι πολυαριθμώτεροι ὄντες καὶ πλείονα διαθέτοντες μέσα ἡδυνήθησαν νὰ καθυποτάξωσιν εἰς τὸ νέον καθεστῶς τὰς πλείστας τῶν ἐπαρχιῶν. Ἄλλ' οἱ πλείστοι τῶν ἀντιφρονούντων κορυφαίων, ἂν καὶ ἐξασθενισθέντες ἔνεκεν τῆς λειποταξίας τῶν ὑπ' αὐτούς, ἀντεῖχον εἰς διάφορα τῆς χερσονήσου μέρη. Τούτους ἡ νέα Κυβέρνησις ἔπεισε νὰ ἔλθωσιν εἰς Ναύπλιον, ὅπως συνεννοούμενοι μετὰ τῆς νέας Κυβερνήσεως ἐργασθῶσι κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ· προσῆλθον λοιπὸν οἱ Γρίβας, Κολοκοτρώνης, ἀδελφοὶ Δεληγιάναι, οἱ Νοταραῖοι, Σισίνης καὶ τινες ἄλλοι, τοῦ Α. Ζαχίμη καὶ Α. Λόντου φυγαδευθέντων πρὶν εἰς Κάλαμον τῆς Ἑπτανήσου. Ἄλλ' ἡ Κυβέρνησις τοὺς προσελθόντας ἐνέκλεισε κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1825 ἐν τῇ ἐν Ὑδρᾷ Μονῇ τοῦ προφητοῦ Ἡλιοῦ, ἐν ᾧ καιρῷ ἀνεμέμετο ἰσχυρὸς αἰγυπτιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν Ἰβραήμην.

¹) Τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν αὐτὴν ἐκθέτει αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐν τῇ καταχωριζομένῃ ἐν τῷ Παραρτήματι ἀπαντήσῃ πρὸς τινὰ κατ' αὐτοῦ γράψαντα.

Ὁ Πρόεδρος τῆς νέας Κυβερνήσεως μετὰ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως Μαυροκορδάτου ἀνέλαβον οὕτω τὴν ἀρχηγίαν τῆς κατὰ τοῦ Ἰμβραήμη ἐκστρατείας, ὅστις ἐὰν οἱ ἐν Ὑδρα ἦσαν ἐλεύθεροι, ἤθελεν ἀπαντήσῃ καὶ ἰσχυρὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ ὑπὸ καλὴν διεύθυνσιν καὶ κατὰ συνέπειαν ἢ δὲν ἤθελε δυνηθῇ ν' ἀποβιβάσῃ ἢ ἤθελε καταστραφῇ ἅμα τῇ ἀποβιβάσει του, πρὶν ἔτι προλάβει νὰ ἐνισχυθῇ καὶ δι' ἐτέρων ἐπικουριῶν, ἡ δὲ Πατρις ἤθελεν ἀπαλλαγῇ τῆς τρομερᾶς καταστροφῆς, ἣν ἀκολούθως ἐπέφερεν ὁ στρατὸς οὗτος.

Ἀποτυχούσης λοιπὸν τῆς ἐκστρατείας αὐτῶν μετὰ τὰς καταστροφὰς τοῦ Μανιακίου, Κρεμμυδίου, Νεοκάστρου καὶ Σφακτηρίας, σύμπασα ἡ Πελοπόννησος ἐξηγέρθη ἀπειλοῦσα τοὺς ὑπαίτιους. Τρομάξασα ἡ Κυβέρνησις τὴν γενικὴν ταύτην ἀγανάκτησιν ἠναγκάσθη ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς ἐν Ὑδρα κρατούμενους, ἀλλ' ἤδη ἦτο ἄργά, διότι ὁ μὲν Ἰβραήμης εἶχεν εἰσδύσει εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς Πελοποννήσου, ὁ ἐν Πελοποννήσῳ στρατὸς εἶχε κατακερματισθῇ, τὰ λείψανα τῶν ἐκεῖ Ῥουμελιωτικῶν σωμάτων ἀνεχώρησαν, νέα δὲ στρατολογία ἀπέβαινε δύσκολος, ὡς ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἀποθαρρύνσεως ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Αἰγυπτίου.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἐβιάσθη ἡ Κυβέρνησις νὰ διορίσῃ τὸν Κολοκοτρώνην γενικὸν ἀρχηγὸν τῶν Πελοποννησιακῶν ὅπλων, ὅστις μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειάς του δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν νικηφόρον πορείαν τοῦ ὑπὸ τὸν Ἰβραήμην στρατοῦ, εἰσελθόντος εἰς Τρίπολιν. Τότε οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην, Ζαήμην, Λόντον, Δεληγιάννην κλπ. κατέλαβον τὴν ἐπάνω Χρέπαν, θέσιν ὀρεινὴν παρὰ τὴν Τρίπολιν κειμένην, ἔγραψε δ' ἐκεῖθεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὴν ἐν Ναυπλίῳ Κυβέρνησιν ἐξαιτούμενος ἐντόνως ἐπικουρίαν Ῥουμελιωτῶν.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν κατεχόντων τὴν ἐπάνω Χρέπαν, ἐξέβαλεν αὐτοὺς μετὰ δῖωρον γενναίαν ἀντίστασιν καὶ τοὺς κατεδίωξε φοβέοντας πολλοὺς ἐξ αὐτῶν· οἱ δὲ Ἕλληνες οὕτω καταδιωχθέντες διὰ διαφόρων διευθύνσεων συνεκεντρώθησαν εἰς Μαγούλιαν

χωρίον απέχον 6—7 ὥρας τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν τοὺς ἐξέβαλεν ὁ ἐχθρὸς ἐπιτεθεὶς μετὰ τινας ἡμέρους. Ἐπανελθὼν δὲ ἀκολούθως εἰς Τρίπολιν καὶ ἐνισχύσας τὴν ἐκεῖ φρουράν καταλαβὼν δὲ καὶ διαφόρους ἐπικαίρους θέσεις πέριξ τῆς Τριπόλεως ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Μεσσηνίας, καταστρέψας καθ' ὁδὸν πᾶν τὸ προστυχόν. Μετὰ τὰ ἀνωτέρω συμβάντα ὁ Γρίβας διετάχθη νὰ μεταβῇ εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ στρατοῦ μετὰ 700 ἀνδρῶν· ἐκ τῆς ἐπικουρίας δὲ ταύτης καὶ ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἰδίου Ἰμβραήμη ἐνθαρρυνθέντες οἱ Ἕλληνες συνεκεντρώθησαν πάλιν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν τούρκων. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ Αὐγούστου ἐπετέθησαν κατὰ τῶν κατεχόντων τὴν Πιάνα καὶ Δαβιά καὶ τοὺς ἐξεδίωξαν ὀχυρωθέντος τοῦ Γρίβα παρὰ τοὺς μύλους τῆς Δαβιάς διὰ χαρκαώματος. Ἐν τούτοις τὴν ἐπιούσαν στρατὸς τουρκικὸς ἐκ τριῶν χιλιάδων περίπου, ἀποτελούμενος ἐκ τακτικοῦ στρατοῦ, ἐξ ἀτάκτων, ἱκανοῦ ἱππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ ἐπετέθη κατὰ τῶν χαρκαωμάτων τοῦ Γρίβα ἐφ' ὅλης τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸν μετατοπίσῃ ἀποκρουόμενος πάντοτε μὲ μεγάλας ζημίας καὶ ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους ν' ἀποσυρθῇ. Ὁ Γρίβας μόνος ἀγωνισθεὶς τὴν ἡμέραν ἐκείνην μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν τούρκων ἀπεσύρθη καὶ οὗτος εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ παρακειμένου ὄρους καὶ ὠχυρώθη ἐκεῖ. Τὴν δ' ἐπιούσαν ἐγένετο γενικὴ κατὰ τῶν τούρκων ἐπίθεσις ἐπιτεθέντων πρώτων τῶν ὑπὸ τὸν Ζαΐμην σωμάτων, οἵτινες καὶ ἔτρεψαν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τῶν ἀράβων. Τότε οἱ περὶ τὸν Γρίβαν ἀμιλλώμενοι ὤρμησαν ἀκατάσχετοι καὶ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο ἐκυρίευσαν διάφορα πρόσκαιρα ὀχυρώματα· οἱ δὲ ἐκ τῶν θέσεών των οὕτω πως διωχθέντες Ἀραβες συγκεντρωθέντες ὠχυρώθησαν ἐν τινι καταλλήλῳ θέσει ὅπου ἀπεκλείσθησαν πανταχόθεν· ἐνῶ δὲ πρὸς τὸ ἐσπέρας ἀπελπισθέντες οὗτοι περὶ τῆς σωτηρίας των ἐζήτησαν νὰ διαπραγματευθῶσιν, αἶφνης ὁ λοιπὸς στρατὸς—ἵτως τῶν ἀρχηγῶν ὑποπευομένων τὴν ἔλευσιν τοῦ ἰδίου Ἰμβραήμη, ὅστις καθ' ὅς εἶχον πληροφορίαν εἶχε φθάσει εἰς Μεγαλόπολιν, ἐπανερχόμενος ἐκ Μεσσηνίας—ἀπεσύρθη καὶ ἐπομένως ἠναγκάσθη καὶ ὁ Γρί-

δας νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ· κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐκτὸς τῶν φρονευθέντων καὶ πληγωθέντων τούρκων ἤχμαλωτίσθησαν καὶ τινες.

Ἀκολούθως μετατεθέντος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου εἰς Ἅγιον Πέτρον, ὅπου εἶχε φθάσει ἐκ Ναυπλίου καὶ ἡ ἀποστα-
λεῖσα ἐπιτροπὴ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἀ-
ναγκῶν τοῦ στρατοῦ καὶ πρὸς θεραπείαν αὐτῶν ἐκ τῶν ἐνόν-
των, ἐκρίθη ἐκεῖ ἀναγκαῖον, ὅπως κατὰ λάβωσι τὰ χωρία ἀπὸ
Μπερτοβᾶ μέχρι Βλαχοκερασιῶν, ὥστε διὰ μὲν τῆς μιᾶς πτε-
ρυγος τῆς τοῦ Μπερτοβᾶ νὰ κρατῶσι τὴν συγκοινωνίαν μετὰ
τοῦ Ναυπλίου, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας νὰ ἐπιτηρῶσι τὰς κινήσεις
τῶν τούρκων ἀπὸ Τριπόλεως μέχρι Μετσηνίας. Κατὰ τὴν το-
ποθέτησιν ταύτην ὁ Γρίβας εἶχε καταλάβει τὸ χωρίον Βλαχο-
κερασιαίς.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων τουρκικὸς στρατὸς ἐξελθὼν
ἐκ Τριπόλεως διηυθύνθη εἰς τὸ χωρίον Ρίζαις καὶ καταλη-
φθέντος αὐτοῦ δι' ἀτάκτων Λαλιωτῶν ὁ τακτικὸς στρατὸς καὶ
τὸ ἱππικὸν ἐστρατοπέδευσε ἐξώθεν τοῦ χωρίου. Ὁ Γρίβας ἄμα
μαθὼν τοῦτο διηυθύνθη ἐσπευσμένως εἰς Ρίζαις καὶ ἐπετέθη
κατ' αὐτῶν, μετὰ δύο δὲ ὥρων πάλιν ἔφθασεν ἐς Ἅγίου Πέ-
τρου ὁ Γιατράκος μετ' ἀρκετῆς δυνάμεως καὶ ὁ Χατζῆ Μη-
χάλης μετ' 80 ἱππέων καὶ τινες ἄλλοι ὀπλαρχηγοί, οἵτινες
ἐνισχύσαντες τὴν προσβολὴν ἐβίασαν τοὺς Τούρκους νὰ τρα-
πῶσιν, ἐκτὸς τινῶν Λαλιωτῶν, οἵτινες μὴ προφθάσαντες νὰ
ἐξέλθωσι κατεσφάγησαν. Ἐν ᾧ δὲ ὅλος ὁ ἐκεῖ τουρκικὸς στρα-
τὸς εἶχε τραπῆ, αἰφνης πρὸς τὸ δεῖλι ἀφίκετο πρὸς ἐπικουρίαν
αὐτοῦ καὶ ἑτέρα δύναμις ἐκ τακτικῶν ἀράδων φέρουσα πυροβο-
λικὸν καὶ ἕτερον ἱππικόν· ἠναγκάσθησαν κατὰ συνέπειαν οἱ Ἑλ-
ληνες νὰ μὴ προχωρήσωσιν ἔτι πλέον καταδιώκοντες, ἀλλὰ διε-
τήρησαν τὰς ὁποίας κατέλαβον θέσεις μέχρι τῆς ἐσπέρας ὅτε οἱ
τούρκοι ἀπεσύρθησαν καὶ πάλιν εἰς Τρίπολιν, οὗτοι δὲ ἐπ' ἀνέκαμ-
ψαν εἰς τὰ ἴδια· ὁ δὲ Γρίβας προσκληθεὶς παρὰ τῆς Κυβερνή-
σεως ὅπως ἀποσταλῇ εἰς Ὑδραν, ἀπειλουμένην δι' ἀποβάσεως
ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, καὶ εἰς ἣν συνεκεντροῦτο ἱκανὸς ἑλλη-

νικὸς στρατός, ἐπανῆλθεν εἰς Ναύπλιον, ὅπου ἐδέχθη τὰ συγχαρητήρια τῶν μελῶν αὐτῆς διὰ τὴν ἐν γένει διαγωγὴν του κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκστρατείαν.

Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Ὑδραν μετὰ τοῦ σώματός του, ἐκλιπόντος δὲ τοῦ φόβου τούτου, ὁ Γρίβας διετάχθη νὰ μεταβῇ ἐκ τῆς Ὑδρας εἰς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ ἀποκόψῃ τὴν διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαν τῶν τούρκων τῆς στερεᾶς μετὰ τῆς Χερσονήσου. Παραμείνας δ' ἐκεῖ τέσσαρας μῆνας χωρὶς τινος σπουδαίου γεγονότος καὶ βαρυνθεὶς τὴν ἀπραξίαν ἐζήτησε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἄδειαν νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου· ἐν ᾧ καιρῷ δηλ. ματαίως αὕτη προσεκάλει δι' ἐγκυκλίων τῆς ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πατρίδος πάντας τοὺς ὀπλαρχηγοὺς νὰ σπεύσωσι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ προπυργίου ἐκείνου τῆς Ἑλλάδος μόνος ἐκ τῶν ὀπλαρχηγῶν ὁ Γρίβας ὑπῆκουσεν αὐθορμητῶς εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Ὅθεν ἐπὶ κεφαλῇς ἐκλεκτοῦ σώματος ἐπεβιβάσθη μετὰ τῶν ἐφοδίων εἰς τὸν στόλον καὶ ἔσπευσε πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Τὸ γεγονός τοῦτο ἱστορικοὶ τινες σιωπῶσι, ἐπιβεβαιοῖ ὅμως ἡ ἐπίσημος κατάθεσις τοῦ αὐτόπτου στρατηγοῦ Σ. Μήλιου ⁽¹⁾, μέλους κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς ἐκ Μεσολογγίου ἀποσταλείσης πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐπιτροπῆς, εἰς τὴν ἀπολογίαν αὐτοῦ περὶ ἀπονομῆς βαθμοῦ ἐπὶ τῆς ὑπουργείας του εἷς τινα τῶν ἀποτελούντων τὸ σῶμα τοῦ Γρίβα κατὰ τὴν προμνηθεῖσαν περίστασιν.

Ἄλλ' ἡ μοῖρα εἶχεν ἤδη ἀποφασίσῃ τὸ μαρτύριον τῆς ἡρωίδος πόλεως ! Μάτην ὁ Μιαούλης ἔξωθεν τοῦ Μεσολογγίου ἐπὶ ἓνα μῆνα ἐπανειλημμένως συνῆψε ναυμαχίας μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν στόλου κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ, οἱ ἀγῶνες του ἀπέβησαν ἀνωφελεῖς, μήτε τροφὰς πρὸς τιτισμὸν τοῦ Μεσολογγίου μήτε τὸν Γρίβα μετὰ τοῦ σώματός του ἠδυνήθη ν' ἀποβιβάσῃ ἐπιστρέψας εἰς Ναύπλιον.

(1) Ὅρα Παράρτημα.

1826

Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου τὰ λείψανα τῆς ἐνδόξου φρουρᾶς του ὡς καὶ μέγα μέρος τοῦ στρατοῦ τῆς Στερεᾶς συνήχθησαν εἰς Ναύπλιον, ἐκεῖ δὲ ἡσθάνθησαν τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην συνασπισμοῦ καὶ ὡς τὸν καταλληλότερον κρίκον συνδέσμου ἐθεώρησαν τὸν Γρίβαν τὸν ὁποῖον δι' ἐπίτηδες ἀπεσταλμένου προσεκάλεσαν ἐκ Σπετζῶν ὅπου εἶχε μεταβῆ πρὸς τέλεσιν τῶν γάμων του μετὰ τῆς θυγατρὸς τῆς ἀειμνήστου Βουβουλίνας Ἑλένης. Ἀφικθέντος δὲ τοῦ Γρίβα ἐγένετο ὁ συνασπισμός, ὅστις ἐβεβαιώθη κατόπιν καὶ δι' ἐγγράφου ⁽¹⁾ σωζομένου ἐν πρωτοτύπῳ, ἐν ᾧ ὑπεγράφησαν πάντες οἱ ἐκεῖ εὐρισκόμενοι Ρουμελιῶται ὀπλαρχηγοί, συνομολογήσαντες πρὸς ἀλλήλους ἀδελφότητα καὶ ἀμοιβαίαν συνδρομὴν· ἵνα δ' ἔτι μᾶλλον συσφίγξωσι καὶ στερεώσωσι τὸν σύνδεσμον τοῦτον ὑπεχρέωσαν τὸν Γρίβαν καὶ Καραϊσκάκη νὰ συνδεθῇ καὶ διὰ συγγενείας, τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Γρίβα Γαρδικιώτου μνηστευομένου μίαν τῶν θυγατέρων τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ τότε ἀπεφασίσθη ὁ μὲν Γρίβας νὰ καταλάβῃ τοῦ Ναυπλίου τὸ φρούριον (Παλαμῆδι) τὸ μόνον ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν σημεῖον, εἰς ὃ συνεκεντροῦντο τῆς Ἑλλάδος αἱ ἐλπίδες, ὁ δὲ Καραϊσκάκης νὰ ἐνεργήσῃ τὴν τῆς Ἀττικῆς ἐκστρατείαν βοηθούμενος διὰ στρατοῦ παρὰ τοῦ Γρίβα, ὅστις ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἐκλεκτὸν σῶμα ἐκ τῆς φρουρᾶς, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἰωάννου Σουλτάνη, Χ. Χατζηπέτρου καὶ Γαρδικιώτου, ὅπερ ὑπὸ τὸν Γαρδικιώτην συνετέλεσε βραδύτερον εἰς δύο ἐπιφανεῖς νίκας, τῆς Ἀράχωβας καὶ τοῦ Κερατσινίου, ἀκολούθως ἐνισχύσας αὐτοὺς καὶ δι' ἄλλης ἐπικουρίας ὑπὸ τὸν ἄλλον ἀδελφόν του Φλῶρον. Ὁ Γρίβας λοιπὸν προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς φρουρᾶς Παλαμηδίου, ἐξωσάσης τὸν φρούραρχον Φῶτον Μάραν, ἐγένετο κύριος τοῦ φρουρίου

ποῦ ἦταν στὴν Πόλι ξακουστὸ
καὶ τοῦ Μωριᾶ κολῶνα

(1) Ὅρα Παράρτημα.

τὸν Μάϊον τοῦ 1826, διὰ τῆς κατοχῆς τοῦ ὁποίου εἶχε πλέον εἰς χεῖρας του σχεδὸν τὴν τύχην ὅλης τῆς Ἑλλάδος· καὶ οὐδέποτε καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα οὐδεὶς ποτὲ ἔλαβε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἴδῃ ἐξ ἑαυτοῦ μόνου κρεμαμένην οὕτως εἰπεῖν τὴν σωτηρίαν ἢ τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος ὁλοκλήρου. Τὴν σπουδαιότητα δὲ τοῦ ξηροῦ ἐκείνου βράχου ἐκτιμῶν καὶ ὁ Ἰβραήμης ἐτόλμησε τὸ ἐπιὸν ἔτος νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Γρίβαν, προσφέρων αὐτῷ ὡς ἀποζημιώσιν δέκα ἑκατομμύρια γροσίων, ἂν δὲ ᾔθελε ν' ἀφήσῃ τὴν Ἑλλάδα, καὶ πλοῖα τουρκικὰ ἢ εὐρωπαϊκὰ, ὅπως τὸν μεταφέρωσιν ὅπου ᾔθελε, ἂν δὲ ἐπρωτίμα νὰ μένῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τῷ προσέφερε τὴν θέσιν τοῦ Γενικοῦ Τοπάρχου τῆς Πελοποννήσου (Μώραλη Βαλεσῆ). Ἡ πρότασις αὕτη ἐγένετο ὡς ἐξῆς·

Ὑπῆρχε παρὰ τῷ Ἰβραήμῃ Κύπριός τις καπετὰν Γεώργιος καλούμενος, ἀνὴρ λόγιος συνάμα καὶ στρατιωτικὸς· οὗτος κατ' ἀρχάς, μετὰ τὴν εἰς Ἑλλάδα ἄφιξίν του, προτεκολλήθη παρὰ τῷ γέροντι Πέτρῳ Μαυρομιχάλῃ, τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευεν ὡς γραμματεῦς, τιμώμενος ἀρκούντως παρ' αὐτοῦ διὰ τὴν φαινομένην ἱκανότητά του. Αὐτόχρομα τυχοδιώκτης ὅμως ὢν, ἐγκαταλείπει ἀκολούθως τὸν σεβαστὸν τοῦτον γέροντα καὶ αὐτομολεῖ πρὸς τὸν Ἰμβραήμην, ὅστις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχεν ἀνάγκην ἐνὸς τοιοῦτου, καταλαβὼν παρ' αὐτῷ θέσιν τιμητικὴν· οὗτος κατὰ τὴν παρὰ τῷ Μαυρομιχάλῃ διατριβὴν του γνωρίσας τὸν Γρίβαν καὶ πλείστους ἐκ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς Μεσσηνίαν καὶ Κορώνην ἐθεωρήθη παρὰ τοῦ Ἰμβραήμῃ ὡς κατάλληλος ν' ἀναλάβῃ τὴν τοιαύτην διαπραγματεύσιν· ἐστάλη λοιπὸν ἐκ Τριπόλεως εἰς Ἄργος συνοδευόμενος ὑπὸ διαφόρων ἀξιωματικῶν τοῦ Ἰμβραήμῃ καὶ ἐκεῖθεν παρήγγειλεν εἰς τὸν Γρίβαν ὅτι εἶχε μεγίστην ἀνάγκην νὰ τὸν ἀνταμώσῃ προσωπικῶς, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ τῷ ἀπαντήσῃ ἂν τὸν δέχεται καὶ ποῦ. Ὁ Γρίβας πᾶν ἄλλο ὑποθέσας ἴσως δὲ καὶ ἐκμυστηρεύσεις τινὰς ἀφορώσας τοῦ Ἰμβραήμῃ σχέδια, ἀπήντησεν αὐτῷ ὅτι τὸν περιμένει εἰς τὴν παρὰ τὸ Παλαμήδιον ἀγίαν Μονήν. Κατὰ τὴν ἐκείσε λοιπὸν συνάντησιν των ἤρξατο ὁ διαληφθεὶς ἀπεσταλμένος νὰ ἐκφράζῃ πολ-

λοὺς περιποιητικούς διὰ τὸν στρατηγὸν λόγους ἐκ μέρους τοῦ Ἰμβραήμη, ὅτι δηλ. ἐξαιρετικῶς ἐξετίμα τὴν ἀξίαν του καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀκολούθως δὲ διεβίβασε πρὸς αὐτὸν τὰς ἀνω μνησθείσας προτάσεις τοῦ Σατράπου, ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου, προσθεὶς ὅτι ἔθνος πλέον δὲν ὑπῆρχε καὶ ὅτι μόνον αὐτὴ ἡ πέτρα δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ μέχρι τέλους εἰς τὰς πολυαρίθμους λόγχας τοῦ Σατράπου, ἀφίνων εἰς τὸν Γρίβαν νὰ ζητήσῃ οἷος δῆποτε ἐγγυήσεις ἥθελε διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν προτάσεων τοῦ Ἰμβραήμη. Ὁργισθεὶς ὁ Γρίβας ἀπέπεμψε ὀργίλως αὐτὸν εἰπών: «Πήγαινε καὶ πὲς στὸν ἀφέντη σου ὅτι τὴν ἀπάντησίν μου θὰ τὴν λάβῃ ἀπὸ τὸ στόμα τῶν κανονιῶν μου σὰν τολμήσῃ νὰ πλησιάσῃ τὸ Ναυῦπλιον» ⁽¹⁾.

Ὁ ἀπεσταλμένος λοιπὸν ἀπεπέμφθη τοιοῦτοτρόπως, ὁ δὲ Γρίβας κατ' ἀρχάς, φοβούμενος τὴν πλεονεξίαν τινῶν ἐκ τῶν τῆς φρουρᾶς, ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἀνακοινώτῃ αὐτοῖς τι, σκεφθεὶς ὅμως ὅτι ὁ Ἰμβραήμης ἠδύνατο ἴσως δι' αὐτῆς τῆς φρουρᾶς νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν του καὶ θέλων νὰ προλάβῃ τὸ τοιοῦτον ἀνεπανόρθωτον δυστύχημα, προσεκάλεσε 14 ἐκ τῶν πρωτίτων ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς πρὸς τοὺς ὁποίους εἶπε τοιαῦτα: «Ὁ Ἰμβραήμης μοὶ ἔκαμε τὰς ἐξῆς προτάσεις» ἀνακοινώσας αὐτοῖς τὰ προταθέντα αὐτῷ, «ἀλλ' ἐγὼ ἀπέρριψα ἀδιστακτικῶς τὰς »προτάσεις ταύτας βέβαιος ὅτι προλαμβάνω ὅλης τῆς φρουρᾶς τὰ αἰσθήματα, καθόσον ἐκτὸς τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος, εἰς τὴν ὁποίαν ὠρκίσθημεν ἅπαξ νὰ προσφέρωμεν »τὴν ζωὴν μας ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ γένους, ἐσκέφθην »συνάμα ὅτι δὲν θὰ ὑπάρχῃ καθ' ὅλην τὴν σφαῖραν γωνία τις »ὅπου εἶναι δυνατὸν νὰ κρυβῇ τῆς προσδοσίας τὸ αἶσχος, διότι »καὶ εἰς τὴν ἄκραν τοῦ κόσμου ἐὰν καταφύγῃ τις καὶ ἐκεῖ θὰ »δακτυλιδεικτῇται ὡς ἄνθρωπος πωλήσας ἀντὶ χρημάτων τὴν »πατρίδα του· γνωρίζων δὲ τὴν φιλοτιμίαν ὅλης τῆς φρουρᾶς ἀμφιβάλλω ἂν ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἐπιζήτῃ εἰς τοιοῦτον αἶσχος».

(1) Ὁ Κύπριος οὗτος τῷ ἐνεχύρισε καὶ ιδιόχειρον ἐπιστολὴν τοῦ Ἰμβραήμ, ἣν βραδύτερον ὁ Γρίβας ἐδώρησε εἰς τὸν βασιλέα Ὁθωνα.

Οἱ συνελθόντες τότε, ἐνὶ στόματι, ἐνέκριναν τὴν διαγωγὴν τοῦ Γρίβα.

Ἡ ἀπόφασις τοῦ νὰ ἀποθάνωσι μᾶλλον ἐν τῷ φρουρίῳ ἢ νὰ παραδώσωσι αὐτὸ καταδηλοῦντα καὶ δι' ἐγγράφου τῆς 7 Σεπτεμβρίου 1826 σωζομένου ἐν πρωτοτύπῳ ⁽¹⁾ καὶ ἔχοντος τὴν ἐπιγραφὴν, «κατάλογος τῶν ἀναγκῶν τοῦ φρουρίου δι' ἐν ἔτος» καὶ ἱκανὰς ὑπογραφάς. Τὸ ἔγγραφο τοῦτο περατοῦται διὰ τῆς φράσεως : «500 ὀκάδες μπαρούτι εἰς προσθήκην, ὅταν τύχη κακῇ! δὲν δυνηθῇ τὸ φρούριον νὰ ἐφοδιασθῇ πάλιν ἀπὸ κα- νὲν μέρος, νὰ χρησιμεύσῃ διὰ νὰ καταστραφῇ μετὰ τῆς φρου- ρᾶς ἀντὶ νὰ πέσῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδος.»

Ἰδοὺ πῶς διὰ βραχέων ἐκθίτει τὰ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ ἀοί- διμος Κωλέτης ἐν τῇ ἀγορεύσει του κατὰ τὴν ΛΑ' συνεδρία- σιν τῆς 14 Ἰανουαρίου 1844 τῆς ἐν Ἀθήναις ἐθνικῆς τῶν Ἑλ- λήνων συνελεύσεως.

α. . . . Αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ἔτεινον ἄρρωγὸν χεῖρα ὅτε »εἴμεθα, ἂν οὐχὶ ἐγγὺς τοῦ νὰ καταποντισθῶμεν, διότι ἀνδρεῖσι »Πελοποννήσιοι ἀπέκτεινον ἀνηλεῶς τοὺς ἐχθροὺς περιτρέχον- »τες τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς ἀρχηγὸν φρουράρχον Ναυπλίου προσηνέχθησαν ἑκατομμύρια διὰ νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον».

Τὸ γεγονός τοῦτο, τῶν προτάσεων τοῦ Ἰμβραήμη, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μυρίας κατὰ τοῦ Γρίβα συκοφαντίας. ⁽²⁾

1827—1828

Ὁ Γρίβας ἐξηκολούθησε κατέχων τὸ Παλαμήδιον καὶ συν- τρέχων ἐκεῖθεν ὡς προεῖρηται τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἀττικῆς καθ' ἑλὴν τὴν διάρκειάν της, ὅτε κατὰ τὸ 1828, ἐλθόντος τοῦ Καποδίστριας, παρέδωκεν εἰς αὐτὸν ὡς εἰς κυβερνήτην τῆς Ἑλ- λάδος τοῦ φρουρίου τὰς κλεῖς.

Τὴν 6 Ἰανουαρίου 1828 ἡγχυροβόλησαν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναυπλίου τὰ φέροντα τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν πλοῖα καὶ

(1) Ὅρα Παράρτημα.

(2) Περί αὐτῶν ὅρα τινὰ ἐν τῷ Παραρτήματι.

κατὰ διαταγὴν τοῦ Γρίβα ἐχαιρετίσθη ὁ κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν φρουρίων διὰ κανονιοβολισμοῦ. Τὴν ἐπιούσαν ὁ Γρίβας ἀκολουθούμενος ὑπὸ ἐκλεκτοῦ ἐπιτελείου καὶ θέσας τὰς κλεῖς ἐντὸς ἀργυροῦ δίσκου κατῆλθε τοῦ Παλαμηδίου καὶ ἐπιβιθασθεὶς ἐπὶ λέμβου μετέβη εἰς τὸ πλοῖον ὅπου ὁ Κυβερνήτης τὸν ὑπεδέχθη φιλοφρόνως ἐπὶ τῆς ἀναβάθρας. Τότε παρουσιάσας αὐτῷ τὰς κλεῖς εἶπε τοιαῦτα· «τὰς κλεῖς ταύτας τοῦ μόνου φρουρίου εἰς τὸ ὅποῖον ἔμεινε κλεισμένη ἡ ἐλευθερία τῆς
» Ἑλλάδος ὥρκισθην νὰ κρατήσω μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους, συνεπῆς εἰς τὸν ὄρκον μου τοῦτον ἐκρά-
» τησα αὐτάς μέχρι σήμερον καὶ σήμερον τὰς παραδίδω εἰς
» αὐτόν.»

Ὁ δὲ Κυβερνήτης Καποδίστριας παραλαβὼν αὐτάς καὶ συχαρεὶς αὐτόν, ἰδίᾳ διὰ τὴν διωγωγὴν, ἣν ἐτήρησε ἀπέναντι τοῦ Αἰγυπτίου Σατράπου, τῷ ἀπήντησε· «Διὰ νὰ φυλαχθῶσιν αἱ
» κλεῖς αὗται εἰς τόσας δεινὰς περιστάσεις ἔπρεπε νὰ εὑρίσκωνται
» εἰς τοιαύτας χεῖρας·»

Μετὰ τὴν παρὰ τοῦ Γρίβα πρὸς τὸν κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν παράδοσιν τοῦ φρουρίου ὁ Γρίβας ἔμεινεν ὀλίγας ἡμέρας εἰς Ναύπλιον κατὰ διαταγὴν τοῦ Καποδιστρίου, ὅπως συνοδεύσῃ αὐτὸν εἰς Δαμαλᾶ, ὅπου προυτίθετο νὰ διοργανώσῃ τὸν ἑλληνικὸν στρατόν.

1829—1831

Μετὰ τὴν γενομένην διοργάνωσιν ἀνετίθη ἡ διοίκησις μιᾶς χιλιαρχίας εἰς τὸν νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ Γρίβα Γαρδικιώτην γενόμενον χιλιάρχην, αὐτὸς δὲ στρατηγὸς ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ὀνομασθεὶς ἀπεμακρύνθη τῆς ὑπηρεσίας καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν τῶν κτημάτων του καλλιέργειαν μέχρι τοῦ 1831, ὅτε φονευθέντος τοῦ Κυβερνήτου ἀπεστάλη εἰς τὴν ἐν Ἀργεὶ συνέλευσιν μετὰ διπλῆς πληρεξουσίου τοῦ δηλ. καὶ ὡς πληρεξουσίου τῆς ἐπαρχίας του, καὶ ὡς πληρεξουσίου τῶν ὅπλων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Διαδεχθέν-

τος δὲ τοῦ Αὐγουστίνου τὸν Κυβερνήτην, ἥκιστα παρὰ τοῦ ἔθνους ἀγαπωμένου, ὁ Γρίβας συνετάχθη μετὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Διατρίβοντος δ' αὐτοῦ ἐν Ἀργεὶ ἡ ὑποκαιομένη διαμάχη ἀπέληξεν εἰς ἐμφύλιον πόλεμον ἐκ τοῦ ἐξῆς:

Φρούραρχος Ἀργους εἶχε διορισθῇ ὁ Κίτζος Τζαβέλας μεθ' ὠρισμένου ἀριθμοῦ δυνάμεως. Τὴν δύναμιν ὁμῶς ταύτην ὅσημέραι ἠΰξανεν ὁ Αὐγουστίνος, τὸ ὅποιον διήγειρε τὰς ὑπονοίας τῶν ἀντιθέτων του, καὶ ὁ Γρίβας ἐπισκεψάμενος αὐτὸν τῷ παρέρστησε τὸ ἐπιβλαθὲς καὶ ἐπικίνδυνον τῆς συγκεντρώσεως πολλῆς δυνάμεως, ἥτις ἤρξατο προκκλοῦσα δυσπιστίαν τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ὁ Αὐγουστίνος ὑπεσχέθη τὴν ἐλάττωσιν αὐτῆς ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσίν του, τοῦναντίον ἐξηκολούθει αὐξάνων ταύτην. Ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθεν εἰς Ἀργος ὁ λοχαγὸς τοῦ τυπικοῦ Δράμαλης, ὅστις ἕως τότε ἔμενεν εἰς Ὑδραν μετὰ τῶν ἐκεῖ πρόσφυγόντων διὰ πολιτικούς λόγους. Τὴν ἔλευσιν τούτου πληροφορηθεὶς ὁ Αὐγουστίνος διέταξε τὴν σύλληψίν του, ἀστυνομικὰ δὲ ὄργανα συναντήσαντα αὐτόν, ἐξεληθόντα εἰς τὴν πόλιν, ἐπειράθησαν νὰ τὸν συλλάβωσιν· ὁ Δράμαλης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τυχόντες ἀντέστησαν καὶ ἀντεπευροβολήθησαν. Ἐκ τοῦ ὅλως δὲ τυχαίου τούτου συμβάντος καὶ ὥς ἐκ τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν διετέλουν τὰ πνεύματα, προεκλήθη ρῆξις γενικωτέρα τῶν κυβερνητικῶν καὶ ἀντικυβερνητικῶν. Ὁ Αὐγουστίνος, θέλων νὰ διαλύσῃ τῆς ἀντιπολιτεύσεως τὸν σύνδεσμον, διέταξε τὴν ἐκ τοῦ Ἀργους ἀπομάκρυνσιν τοῦ Γρίβα. Ἡ διαταγὴ ἐκοινοποιήθη αὐτῷ καθ' ἣν στιγμὴν εὗρισκοντο εἰς τὸν οἶκον του οἱ ὁμόφρονες αὐτῷ στρατηγοὶ Νότης Μπότζαρης, Πανουργιάς, Δυοβουνιώτης, Τζόγκας, Κριεζιώτης, Βάστος κλπ. Πάντες διεκήρυξαν παραχρῆμα ὅτι ἂν ἀνεχώρῃ ὁ Γρίβας θὰ συνανεχώρουν καὶ αὐτοὶ μετ' αὐτοῦ. Ἀμέσως δὲ συνεκεντρώθησαν αἱ συνοδίαι αὐτῶν καὶ οὕτως ἀπετέλεσαν ἀμέσως περὶ τοὺς 200 ἄνδρας μετὰ τῶν ὁποίων τὴν ἐπιούσαν ἡνῶθη καὶ εἰς λόχος τοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διασκορπισθέντος ὑπὸ τὸν Γαρδικιώτην τάγματος καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐκ τῶν διαφόρων ἐλαφρῶν ταγμάτων ἄνδρες, ἀνήκοντες

πρὶν εἰς τοὺς διαφόρους ὡς ἀνωτέρω στρατηγούς, καὶ οὕτως οἱ στρατηγοὶ αὐτοὶ εὐρέθησαν ἔχοντες ἱκανὴν δύναμιν ὥστε ἐπὶ 4 ἡμέρας ἐξηκολούθησεν ἐμφύλιος πόλεμος. Ἐπελθουσῶν δὲ διαπραγματεύσεων ἀπεφάσισεν ἡ Κυβέρνησις νάφῃσθαι αὐτοὺς ἀνενοχλήτους, ὅπως ἀναχωρήσωσιν, ὅπερ καὶ ἔπραξαν, καὶ πάντες ὁμοῦ κατηνύθησαν εἰς Κόρινθον, ἔνθα ἀνεκήρυξαν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως τὸν Κωλέτην, ἀρχηγὸν δὲ γενικὸν τῶν δυνάμεων τὸν Γρίβαν· ἐκεῖθεν δὲ πολλοὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν ἀπεστάλησαν εἰς τὰς οἰκείας ἐπαρχίας πρὸς κατάλυσιν τῶν Κυβερνητικῶν, ὁ δὲ Γρίβας μετὰ τοῦ Κωλέτου, τὸν ὁποῖον παρηκολούθουν διάφοροι ἄλλοι πολιτικοὶ περὶ τοὺς εἴκοσι, ὡς ὁ Χρηστίδης, Ραγκαβῆς κλπ., διητυνύθησαν εἰς Παραχώραν. Μετὰ μικρὰν ἐκεῖσε διαμονήν, θεωρηθείσης μᾶλλον καταλλήλου τῆς θέσεως τῶν Μεγάρων, οἱ συνταγματικοὶ (οὕτω ἐκαλοῦντο οἱ ἀντικυβερνητικοί) διητυνύθησαν ἐκεῖσε· κατεχομένης δὲ τῆς πόλεως ὑπὸ Κυβερνητικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Ζάχον Μήλιον, ὁ Γρίβας μετὰ δίωρον ὡς ἔγγιστα ἀντίστασιν ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἐκεῖθεν, καὶ καταλαβὼν τὴν πόλιν, ἐγκατέστησε τὴν συνταγματικὴν Κυβέρνησιν ὑπὸ τὸν Κωλέτην. Ἐπειδὴ δέ, εἰς ἣν κατὰστασιν εἶχον ἤδη περιέλθῃ τὰ πράγματα, μόνον διὰ τῶν ὅπλων θὰ ἐπεκράτῃ ἢ ἑτέρα τῶν μερίδων, ἀμφοτέροι κατεγίνοντο εἰς προπαρσκειὰς καὶ στρατολογίας ἐπὶ ἑξ. περίπου μῆνας.

1832

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, ἀφίκετο εἰς Μέγαρα ὁ διάσημος ἱστορικός καὶ φιλόλογος Γερμανὸς Θεόρσιος, ὅστις ἦτο καὶ ἰδιαίτερος διδάσκαλος τοῦ πρίγκιπος τῆς Βαβαρίας Ὁθωνος. Οὗτος ὑπέδειξε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ φιλέλληνος Βασιλέως Λουδοβίκου τοῦ νὰ προσκληθῇ ὁ Ὁθων ὡς Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Τοῦτο ἡσπάσθη προθύμως ὁ Γρίβας, εὐγνωμονῶν πρὸς τὸν Λουδοβίκον διὰ τὰς πρὸς τὸν Ἑλλ. ἀγῶνα συμπαθείας του, καὶ ἐπὶ τῆς σημαίας του ἀνέγραψε πρῶτος ἐν Μεγάροις τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον τοῦ ὀνόματος τοῦ ρηθέντος πρίγκιπος Ὁθωνος. Σύμπτωσις τῷ

ὄντι περίεργος, διότι μετὰ 30 ἑκαυτοὺς ὁ ἴδιος Γρίβας ἀνεκήρυξε πρῶτος τῆς δυναστείας τοῦ Ὁθωνος τὴν κατάλυσιν, ἀναγράφας ἐπὶ τῆς σημαίας του ἐν Βονίτζη «Ζήτω τὸ ἔθνος, κάτω ὁ Ὁθων».

Ἐν τούτοις ἔμαθον οἱ Συνταγματικοί, ὅτι δύνανται ἰσχυρὰ Κυβερνητικῇ, συγκεκλιμένη ἐκ τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου στρατοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ ὑπὸ τοὺς Νικήταν, Καλέργην κλπ. συνεκεντρώθῃ εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, καὶ ἀπεφάσισαν καὶ οὗτοι νὰ ἐξέλθωσι κατ' αὐτῶν. Τότε ἀφίκοντο εἰς Μίγαρχα τρεῖς πλοίαρχοι τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρώσσιας τῶν ἐν Λουτραλίῳ ἐλλιμενισμένων πλοίων μὲ ἐντολὴν ἐκ μέρους τῶν ἀντιπρέσβεων των, νὰ πείσωσι τοὺς συνταγματικοὺς νὰ παραιτηθῶσι τῶν κατὰ τοῦ Αὐγουστίνου σχεδίων των. Ὁ Κωλῆτης, πρὸς ὃν ἐξήγησαν τῆς ἀποστολῆς των τὸν σκοπὸν, ἀπήντησεν αὐτοῖς, ὅτι ὤφειλον νὰ ποταθῶσιν εἰς τὸν Γρίβαν, ὅστις διαθέτων, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ, ὅλην τὴν ἑνοπλὸν δύναμιν, ἢ δύνατο νὰ ποδεχθῇ ἢ ἀποποιηθῇ τὰς προτάσεις των. Πρὸς δὲ τὸν Ρῶσσον πλοίαρχον, παριστάνοντα αὐτῷ τὸ παράτολμον καὶ ἐπικίνδυνον τῆς θέσεώς των, ἀφοῦ ὁ Ἰσθμὸς κατεῖχετο ὑπὸ πολὺ ἀνωτέρου ἀριθμητικῶς τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου Κυβερνητικοῦ στρατοῦ, ἀπήντησεν, ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας ἐκκινεῖ κατ' αὐτῶν, τοὺς ὁποίους διασκορπίζων θέλει μεταβῇ εἰς Ναύπλιον πρὸς ἐγκαθίδρυσιν τῆς συνταγματικῆς Κυβερνήσεως. Ἐκδηλωσάντων δὲ τῶν πλοίαρχων ἀμφισβολίας περὶ τούτου, ὁ Γρίβας τοὺς παρεκάλεσε νὰ παραμείνωσιν ἐπὶ τῶν πλοίων των ἐν τῷ λιμένι Λουτρακίου καὶ ν' ἀντιληφθῶσι τῶν συμβησομένων, ὅπερ καὶ ἔπραξαν οὗτοι. Ὁ δὲ Γρίβας τὴν 24 Μαρτίου 1832 διαίρεσας τὴν δύνάμιν του εἰς τρία μέρη καὶ δούς τὴν διοίκησιν τῶν δύο πτερύγων, τὴν μὲν εἰς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρόν του Καρατάσσον, τὴν δὲ πρὸς τὸν ἀδελφόν του Γαρδικιώτην, κρατήσας δὲ αὐτὸς τὸ κέντρον ἐπετέθη κατὰ τῶν Κυβερνητικῶν ἐν τῷ Ἰσθμῷ, μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς, ὥστε μετὰ μιᾶς μόνον ὥρας ἀγῶνα διέσκόρπισεν αὐτούς.

Ἡ μάχη κυρίως ἤρξατο δι' ἱππομαχίας τοῦ Χατζῆ Χρήστου,

διοικοῦντος ἐλαφροὺς ἵππεῖς καὶ ἐπιτεθέντος κατὰ τοῦ τακτικοῦ λεγομένου ἱππικοῦ, ὅπερ ἐτράπη. Τὴν δὲ ἐπαύριον, διώκων τὰ λείψανα τοῦ ἡττηθέντος στρατοῦ, ἀφίκετο μετὰ τοῦ Κωλέτου εἰς Ἄργος, ὅπου ἐνισχύθη σπουδαίως δι' ἰσχυροῦ σώματος Κρητῶν καὶ διὰ πολλῶν ἀποσπασμάτων, τοῦ διασκορπισθέντος Κυβερνητικοῦ στρατοῦ. Ὁ δὲ Αὐγουστῖνος, ἐγκαταλείψας τὸ Ἄργος ἅμα ἔμαθε τοῦ στρατοῦ του τὴν ἀποσύνθεσιν, εἰσῆλθεν εἰς Ναύπλιον. Τὴν ἐπιούσαν κατέλαβον οἱ Συνταγματικοὶ ἄνευ ἀντιστάσεως τῶν ἐκεῖ φρουρούντων δύο ἐλαφρῶν ταγμάτων, ἐνωθέντων τῶν πλείστων μετ' αὐτῶν, τὸ προάστειον τοῦ Ναυπλίου Πρόνοιαν, καὶ ἐκεῖθεν ἤρξαντο αἱ διαπραγματεῖσεις μετὰ τῶν ἐν τοῖς φρουρίαις ἐγκλεισθέντων, πρὸς οὓς ἔταξε προθεσμίαν ὁ Γρίβας 24 ὥρων, ὅπως ἀνοίξωσι τὰς πύλας εἰς τὴν ἐν Μεγάροις Κυβέρνησιν, μετὰ παρέλευσιν τῆς ὁποίας ἐπρόκειτο ν' ἀρχίσῃ ὁ ἀποκλεισμός. Ὅθεν ὁ Αὐγουστῖνος παραιτηθεὶς κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην καὶ παραβῶν τὸν νεκρὸν τοῦ ἀδελφοῦ του Κυβερνήτου ἐπεβιάσθη ἐπὶ τινος Ῥωστικοῦ πολεμικοῦ πλοίου, τὴν δὲ πρωίαν τῆς ἐπιούσης αἱ πύλαι τοῦ Ναυπλίου ἠνεώχθησαν. Οὗτος δὲ ἐκ τοῦ λιμένος περίλυπος ἐθεᾶτο τὴν θριαμβευτικὴν εἴσοδον τοῦ Γρίβα καὶ Κωλέτου, τοποθετήσαντος τοῦ πρώτου εἰς τε τὴν Πρόνοιαν καὶ τὰ παρακείμενα χωρία τὸν στρατόν του ἐκ τριῶν περίπου χιλιάδων ἤδη συμποσούμενου, ὅπως μὴ συμβῇ ἄτοπὸν τι ἐκ τῆς συσσωρεύσεως τοσούτων ἀνδρῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ ἀκολουθούμενος κατὰ τὴν εἴσοδον μόνον ὑπὸ τετρακοσίων λογάδων ⁽¹⁾.

Ἡ συνταγματικὴ Κυβέρνησις ἅμα ἐγκατασταθεῖσα ἐν Ναυπλίῳ ἐξέδωκε τὰς περὶ συγκαλέσεως συντακτικῆς ἐθνικῆς Συνελεύσεως διαταγὰς, ὃ δὲ Γρίβας ἀπεστάλη κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη,

(1) Ἡ δύναμις τοῦ ἐν Μεγάροις συνταγματικοῦ στρατοῦ μετὰ τὴν ἐν Ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου νίκην (ἣτις καὶ μάχῃ τῶν ἐξαμιλίων καλεῖται) ἐντὸς βραχυτάτου διαστήματος, ἦτοι 4^{ος} ὥρων, ἐπολλαπλασιάσθη, ἐνισχυθεῖσα ἔκ τε τῶν συντριμμάτων τοῦ Καποδιστριακοῦ στρατοῦ καὶ τῶν πέριξ ἐπαρχιῶν. Ἀμα δὲ τῇ εἰσόδῳ εἰς Ναύπλιον τῶν ἀνωτέρω, συνέστη ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις.

διεγείραντος εἰς νέαν ἐπανάστασιν τινὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου. Καταλαμβάνει λοιπὸν τὴν Τρίπολιν, κτυπᾷ τὸν Καλλέργην εἰς Παρθένι, ἐρχόμενον νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, βιάζει αὐτὸν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Μύλους (Λέρναν) καὶ ἀποκλείει τὸν Γενναῖον εἰς Μαντζαγρά, χωρίον ἀπέχον ὥραν περίπου τῆς Τριπόλεως· τῇ παρεμβάσει ὁμως τῶν ὀπλαρχηγῶν Κ. Βλαχοπούλου καὶ Χατζῆ Χρήστου, ἐπέρχεται συμβιβασμὸς μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ὁ Γρίβας ἐπαίρχεται εἰς Τρίπολιν. Ἐπειδὴ δέ, καθ' ἃς εἶχε πληροφορίας, διάφοροι ὀπλαρχηγοὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, συνωμόσαντες κατὰ τῆς ἐν τῷ Νομῷ Ἀκαρνανίας Γριβαϊκῆς ἐπιβροῆς, ἦλθον εἰς πόλεμον πρὸς τὸν ἀδελφόν του Γαρδικιώτην, ὅστις ἐτύγγανε ἐκεῖσε ὡς στρατιωτικὸς διοικητὴς τοῦ Νομοῦ ἢ γενικὸς πολιτάρχης τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐλέγετο τότε, καὶ τὸν ὅποιον εἶχον καταλύσῃ, ἀναγκάζεται νὰ μεταβῇ ἐκεῖσε. Μετὰ λίαν δὲ φονικὴν μάχην πρὸς αὐτοὺς, γενομένην εἰς Ἀγγελόκαστρον τῆς Αἰτωλίας, ὁ Γρίβας κατέλαβε τὸ Αἰτωλικόν, ὅπου ὑπέμεινε πολιορκίαν ἀποκρούων τὰς κατ' αὐτοῦ ἐπιθέσεις τῶν ἀνωτέρω ὀπλαρχηγῶν, οἵτινες καὶ τουρκαλβανοὺς ὑπὸ τὸν Ταφίλ Μπούζην εἶχον στρατολογήσῃ κατὰ τοῦ Γρίβα. Τὰς κατὰ τοῦ Αἰτωλικοῦ λοιπὸν προσβολὰς ὁ Γρίβας ἀπέκρουσεν ἐπὶ μῆνας καὶ μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ὁθωνος εἰς Κέρκυραν, ὅτε καὶ οἱ πολιορκοῦντες αὐτὸν διελύθησαν. Λυθείσης τῆς πολιορκίας ὁ Γρίβας ἔσπευσε καὶ μετέβη εἰς Ναύπλιον πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Βασιλέως, μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ ὁποίου συνελλήφθη καὶ ἐφυλακίσθη μετὰ 12 ἄλλων στρατηγῶν, τοῦ Κριεζώτου, Κολοκοτρώνη πατρὸς καὶ υἱοῦ, Νικήτα, Τζαβέλα κλπ. καὶ καθείρχθη εἰς Ἀκροναυπλίαν. Σκοπὸς τῶν συλλήψεων τούτων ἦτο ἡ πρόθεσις τῆς ἀντιβασιλείας τοῦ νὰ παρυσιασθῇ φοβερά, καὶ νὰ καταστήσῃ εὐκολωτέραν τὴν διάλυσιν τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν προέβη, ἀφαιρέσαντα τὸν ἄρτον ἀπὸ τοῦ στόματος στρατιωτῶν, οἵτινες ἀπὸ τοῦ 1821 τοσάκις ἐκινδύνευσαν καὶ τόσα ἐμόχθησαν πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ἔθνους. Ἡ συγκίνησις ὁμως, ἣν ἐπροξένησεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἡ εἰς θάνατον καταδίκη τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ Πλα-

πούτα, καὶ ἡ διάλυσις τοῦ στρατοῦ, ὑπεχρέωσε τὴν Ἀντιβασι-
λείαν νὰ ἐλευθερώσῃ ἄνευ δίκης τὸν Γρίβα καὶ τοὺς λοιποὺς
στρατηγούς.

1835—1838

Οὕτω λοιπὸν ἐλευθερωθεὶς ὁ Γρίβας ἀπεσύρθη καὶ ἰδιώτευεν
εἰς Ἀκαρνανίαν μέχρι τοῦ 1835, ὅτε ἐκραγείσῃς μεγάλης ἀν-
ταρσίας κατὰ τὴν Στερεάν, (ἥτις μ' ὅλας τὰς ἐνεργείας καὶ
τὰ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ληφθέντα μέτρα ἀντὶ ν' ἀποσβε-
σθῇ, εὐρυτέρας ἐλάμβανε διαστάσεις, διότι καὶ τὸ Μεσολόγ-
γιον ἐπολιορκήσαν οἱ ἀντάρται καὶ ἓνα ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς
Κυβερνήσεως, τὸν στρατηγὸν Τζαβέλαν, εἰς δεινὴν εἶχον περι-
γὰγει θέσιν, ἀποκλείσαντες αὐτὸν καὶ τὴν ὑπ' αὐτὸν δύναμιν
ἐν τῇ ἐν Βαρετάδῃ Βάλτου Μονῇ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς)
ἀπεστάλη πρὸς καταστολὴν αὐτῆς ὁ Γρίβας.

Μετὰ ἐπανειλημμένας πεισματοῶδεις μάχας εἰς Κρουσκάταις,
Μικρὸ χωριό, Μαραθιά, Γέφυρα Τατάρνας καὶ Λιαποχωρί,
τῶν ἐπαρχιῶν Εὐρυτανίας καὶ Βάλτου εἰς τὰς ὁποίας οὗτος
ἐνίκησε μὲν πάντοτε, ἀλλὰ καὶ πολλάκις προσωπικῶς ἐκινδύ-
νευσε καὶ μάλιστα κατὰ τὴν διάβασιν τῆς γεφύρας, ὅτε ἀπο-
θαρρυνθέντος τοῦ στρατοῦ ἠναγκάσθη νὰ ἀρπάσῃ μόνος του τὴν
σημαίαν καὶ νὰ διαβῇ τὴν γέφυραν, κατῴρθωσε νὰ καταβάλλῃ
τὴν ἀνταρσίαν, ἀπολυτρώσας ἐν τῇ μεταξὺ καὶ τὸν στρατηγὸν
Τζαβέλαν, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου ἀντὶ τῶν ἀμοιβῶν
ἃς ἐδικαιοῦτο νὰπολαύσῃ, διότι πράγματι ἔσωσε τὸν θρόνον,
συνελλήφθη καὶ ἐφυλακίσθη διὰ καταχρήσεις δῆθεν διαπραχθεῖ-
σας ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατοῦ. Πραγματικὴ αἰτία τῆς κατα-
διώξεώς του ὑπῆρξεν ἡ δυσμένεια τοῦ Ὁθωνος, ὑποπτευθέντος
ὅτι ὁ Κόμης Ἀρμασπέργ μετὰ τοῦ Γρίβα, τῶν ὁποίων ἡ στενὴ
φιλία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο τῷ ὄντι πασιφανής, δὲν
ἐσκέπτοντο φίλα αὐτῷ, καὶ ὅτι ὁ Ἀρμασπέργ ἐπὶ τοῦ Γρίβα
ἐστήριζε τὰς μᾶλλον φιλοδόξους ἐλπίδας, καὶ διὰ τοῦτο, ὁ μὲν

Ἀρμασπέργ ἀπεπέμφθη, ὁ δὲ Γρίβας, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ἀνωτέρω κατηγοριῶν, ἐφυλακίσθη ⁽¹⁾.

Ἐν τούτοις δικασθεὶς ὁ Γρίβας ὑπὸ στρατιωτικοῦ δικαστηρίου ἐκηρύχθη ἀθῶος. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀθώωσίν του προσδιωρίσθη αὐτῷ τόπος διαμονῆς, ἡ μᾶλλον ἐξορίας, ἡ νῆσος Σῦρος, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ ἓν ἔτος ὁλόκληρον καὶ ὅπου εὐρῶν καὶ τὸν Ναύαρχον Κανάρην συνεσκέφθησαν καὶ ἔθεσαν πρῶτοι τὰς βάσεις ἐργασίας, ἥτις τὸν 76ριον μὲν τοῦ 1843 ἔδωκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα.

1839—1843

Ἀνακληθεὶς ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἐξορίας τῷ 1839 διέμεινεν εἰς Ἀθήνας μέχρι τοῦ 1841, ὅτε μετέβη εἰς τὸ ἐν Ἀκαρνανίᾳ κτήμᾳ του καὶ διέμεινε μέχρι τοῦ 1843, ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς συνταγματικῆς μεταβολῆς. Συνελθούσης τῆς Συνελεύσεως τοῦ 1843 ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὡς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας του καὶ ἀρχηγὸς ἰσχυρῶς ἐν τῇ Συνελεύσει μερίδος, ὑπεστήριξε δὲ θερμῶς τὰ ἔθνη.

(1) Τὴν ἀγανάκτησιν ἣν ἡ τοιαύτη τῆς Βασιλείας ἀχαριστία καὶ ἀγνωμοσύνη διήγειρεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος διηώνησεν ὁ Ἐθνικὸς ποιητὴς Ἀλ. Σούτζος διὰ τῶν ἐξῆς στίχων :

ὦ θέμις εἰς τὴν ἔδραν σου, θεὰ ὀργῆς καὶ μίσους,
 βαστάζει Σμάλιτ(*) τὰς πλάστιγκας τῆς στάθμης σου ἀνίσους.

Ὁ Γρίβας χύνων αἵματα στασιαστῶν Ἡρώων
 ὁ Γρίβας ἐκκοκίνησε τὸν ἄσπρον Ἀχελῶον
 καὶ τρέχων μὲ πυρίκανστον μὲ μαύρην φουσταρέλλα
 ἐλύτρωσε τὸν στρατηγὸν τῆς Ἀμπλιαρῆς Τζαβέλαν.

Ὁ Γρίβας μὲ τὴν χεῖρά του ἀκόμα στακτωμένην
 ἀπὸ ἐπαραστάσεως πυρκαϊᾶν οὐσμύερην.
 ἀντὶ τὰ λάβη στρατηγοῦ τὴν σπάθην ὡς βραβεῖον
 τὰ ἀναβῆ ἔκινδύνευσεν εἰς τὸ λαιμοτομεῖον.

Κλεισμένην εἶδεν εἰς κλουβὶ τὴν χαλκτὴν τοῦ ὁ λέων
 ὁ λέων ὁ Μεγαρικὸς ὀργὴν ματαίαν πνέων.

(*) Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν.

κώτερα ζητήματα⁽¹⁾. Περαιτωσάσης δὲ τῆς Συνελεύσεως ἐκείνης τὸ ἔργον τῆς καὶ διαταχθεῖσων Βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ὁ Γρίβας ἀπῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του πρὸς ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν του δικαιομάτων. Ἡ Κυβέρνησις ὁμως τοῦ Μαυροκορδάτου, θέλουσα ν' ἀποκλείσῃ αὐτὸν αὐθαιρέτως ἐκ τοῦ Βουλευτικοῦ ἀγῶνος, διέταξε τὴν σύλληψίν του. Καὶ δὴ στρατιωτικὴ δύναμις σταλεῖσα νὰ συλλάβῃ αὐτόν, τὸν ἠνάγκασε πρὸς ἀποφυγὴν τῆς συλλήψεως ν' ἀναχωρήσῃ εἰς Ἀθήνας διὰ ξηρᾶς. Παρακολουθούμενος ὁμως ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἔφθασεν εἰς Ἀδαρλικόν, ὅπου καταυλιζόμενος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ὀλίγων πιστῶν, ἐπυροβολήθη τὴν νύκτα ὑπὸ τὴν λάμψιν τῶν πυρῶν τοῦ καταυλισμοῦ καὶ ἐπληρώθη εἰς τὴν δεξιὰν κνήμην. Βλέπων λοιπὸν ὅτι οὐ μόνον τὴν σύλληψίν του παρὰ νόμους ἐπεδίωκον ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν του ἐπεβουλεύοντο, ἀντέταξε βίαν κατὰ τῆς βίας, καὶ ἐνισχυθεὶς ὑπὸ 150 περίπου κατοίκων τῶν πέριξ χωρίων, ὠχυρώθη ἐν τῷ προμνησθέντι χωρίῳ, καὶ ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα ἐμάχετο, ἀποκρούων τὰς ἐπιθέσεις τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς 1000 περίπου ἀνερχομένης, διοικουμένης δ' ὑπὸ τῶν συνταγματάρχων Ἰωάννου Σταῆκου καὶ Σωτ. Στράτου. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ὅθων πληροφορηθεὶς τὰ συμβαίνοντα ἀπέστειλε τὸν ὑπασπιστὴν αὐτοῦ στρατηγὸν Κίτζον Τζαβέλαν μὲ βασιλικὴν ἐντολὴν καὶ πληρεξουσιότητα νὰ συμβιβάσῃ τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ ὑποσχεθῇ πρὸς τὸν Γρίβα ἱκανοποίησιν πλήρη, ἄνευ ἐπιφυλάξεων καὶ περιστροφῶν. Ὁ Τζαβέλας μετέβη πρὸς τὸν Γρίβαν καὶ τῷ ἐξήγητε τῆς ἀποστολῆς του τὸν σκοπόν, καὶ ὁ Γρίβας συγκατένευσε νὰ μεταβῇ εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Τζαβέλα. Ἀφίχθέντων ὁμως ἀμφοτέρων εἰς Σχλαμῖνα ἐπὶ πολεμικοῦ ἀτμοπλοίου Γαλλικοῦ, ἡ Κυβέρνησις ἀθετήσασα τὴν βασιλικὴν ὑπόσχασιν ἠθέλησε νὰ συλλάβῃ τὸν Γρίβαν, καὶ οὗτος μὲν ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν προστασίαν τῆς Ἰαλλικῆς σημαίας, ἐπιβὰς δ' ἐπὶ ἐτέρου γαλλικοῦ πολεμικοῦ πλοίου ἀνεχώρησεν εἰς Βηρυτὸν τῆς Συρίας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αἴγυπτον· ὁ δὲ Τζαβέλας ἀγανα-

(1) Ὅρα πρακτικὰ Συνελεύσεως.

κτήςας, διότι μετεχειρίσθησαν αὐτὸν ὄργανον τοιαύτης πρὸς συν-
ἀδελφόν του ἐπιβουλῆς, παρητήθη τῆς θέσεως τοῦ ὑπάσπιστοῦ
τοῦ Βασιλέως. Οὕτω λοιπὸν ὁ Γρίβας ἐπὶ Γαλλικοῦ πλοίου
ἀπέπλευσεν εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ἔτυχε φιλόφρονος καὶ εἰλικρι-
νοῦς ξενίας παρὰ τοῦ Ἡγεμόνος Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἐν Αἰγύπτῳ
διατρίβοντα ἐξόριστον ἡ ἐπαρχία του ἐξελέξατο αὐτὸν βουλευ-
τὴν καὶ μετὰ τετράμηνον ἐξορίαν ἐπανέκαμψεν εἰς Ἀθήνας διὰ
διαγγέλματος τῆς βουλῆς, ὅπου ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης πρὸς-
ῆνεγκεν αὐτῷ ἀργυροῦν στέφανον· τοιοῦτος δὲ τῷ προσηνέχθη
καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς ἐπαρχίας του (1).

1847—1850

Πεσόντος δὲ τοῦ ὑπουργεῖου Μαυροκορδάτου καὶ διαδεχθέντος
αὐτὸν τοῦ Κωλέτου, ὁ Γρίβας διωρίσθη γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τοῦ
στρατοῦ, ἀντὶ τοῦ στρατηγοῦ Τζώρτζ, καὶ τοιοῦτος διέμεινε μέχρι
τοῦ 1847, ὅτε τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν του μὴ συμβιβαζομένων
πρὸς τὴν τότε ἀντιδημοτικὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως, πα-
ρητήθη τῆς θέσεώς του καὶ ὡς ἀντιπολιτευόμενος κατῆλθεν εἰς
τὸν βουλευτικὸν ἀγῶνα τοῦ 1847. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως ταύ-
των, τῆς μεγίστης τῆς συνειδήσεως πίεσεως, τὸ ἀντιπολιτεύεσθαι

(1) Οἱ στέφανοι, σωζόμενοι παρὰ τῇ χήρᾳ αὐτοῦ κ. Περσεφόνῃ, φέ-
ρουσι τὰς ἐξῆς ἐπιγραφάς :

Ὁ μὲν τῶν Ἀθηνῶν, προσενεχθεὶς ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἥς προΐστατο ὁ
Ἰωάννης Φιλήμων, τὴν ἐξῆς :

Τῇ 24 7ΒΡΙΟΥ 1844

Τῷ ΕΘΝΙΚῷ ΕΛΛΗΝΙ ΘΕΟΔΩΡῷ ΓΡΙΒΑ
ΑΡΕΤΗΣ ΕΝΕΚΕΝ ΠΡΟΣΦΕΡΟΥΣΙΝ ΟΙ ΠΟΛΙΤΑΙ.
ΝΑΥΑΡΙΚΟΝ—ΑΘΗΝΑΙ—ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ὁ δὲ τῶν Ἀχαρνάνων τὴν ἐξῆς :

Η ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ Τῷ ΕΥΕΡΓΕΤῇ ΚΑΙ ΒΟΥΛΕΥΤῇ ΤΗΣ
ΣΤΡΑΤΗΓῷ Θ. ΓΡΙΒΑ.

Καὶ ὁ μὲν τῆς πρωτευούσης εἶναι ὁμοίωμα μυσίνης ὁ δὲ τῆς Ἀχαρ-
νανίας δάφνης.

τὴν Κυβέρνησιν ἐθεωρεῖτο ἔγκλημα καθοσιώσεως, ἐπομένως ἡ Κυβέρνησις διέταξε τὴν σύλληψιν τοῦ Γρίβας, εὐρισκομένου ἐν τῷ κτήματί του καὶ προπαρχσκευαζομένου διὰ τὰς βουλευτικὰς ἐκλογάς. Κατὰ τῆς τοιαύτης προφανοῦς αὐθαιρεσίας καὶ παραβιάσεως τοῦ νόμου ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐξεγερθῇ ὁ ὑπερήφανος τοῦ Γρίβας χαρακτήρ· συγκεντρώσας λοιπὸν ἐκ τοῦ προχείρου περὶ τοὺς ἑκατὸν ἀνθρώπους, καὶ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν ἔφηβον υἱὸν του, ὠχυρώθη εἰς τὸ κτῆμά του Παληοχαλιᾶ, ὅπου ἀπεκλείσθη διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὑπὸ τῆς δημοσίας δυνάμεως, διοικουμένης ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Ἰωάννου Στράτου καὶ τῶν συνταγματαρχῶν Σ. Στράτου καὶ Δ. Δεληγεώργη. Ἀλλ' ὁ Λόρδος ἄρμостης Ἐπτανήστου μεταβὰς ἐπίτηδες εἰς Λευκάδα, ἀπὸ τῆς ὁποίας τὸ ἐν λόγῳ κτῆμά του χωρίζεται διὰ πορθμοῦ πλάτους μόλις 150 μέτρων, ὑπεχρέωσεν αὐτὸν μετὰ δεκατριῶν ἡμερῶν ἀντίστασιν διὰ τῆς παρεμποδίσεως τῶν ζωοτροφιῶν καὶ τοῦ ὕδατος, —διότι τοιούτου μὴ ὑπάρχοντος ἐν Παληοχαλιᾶ τὸ ἐπρομηθεύοντο ἐκ Λευκάδος, ἐν ᾧρα θέρους μάλιστα, — νὰ εἰσέλθῃ εἰς Λευκάδα, καὶ ἐκεῖθεν, ζητήσαντος τοῦ Ἀρμостοῦ νὰ ὀρίσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν διαμονὴν αὐτοῦ, ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ εἰς Πρίβεζαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἰωάννινα. Μετὰ ἐνιαύσιον ἐξορίαν ἀνεκλήθη δι' ἀμνηστείας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὸ κτῆμά του καὶ ἔμεινε μέχρι τοῦ Ἰαννουαρίου τοῦ 1849 ὅτε ἀποκλεισάντων τῶν Ἀγγλων τοὺς Ἑλληνικοὺς λιμένας καὶ τὴν Πρωτεύουσιν διὰ τὴν ἀποζημίωσιν δῆθεν Ἀγγλων ὑπηκόων, ὁ Γρίβας παριδὼν τὰ παθήματά του, ἔσπευσε καὶ μετέβη διὰ ξηρᾶς εἰς Ἀθήνας προσφέρον εἰς τὸν Βασιλέα τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ξίφους του προκειμένου περὶ ἐθνικῆς ἀμύνης. Διασκεδασθέντος τοῦ κινδύνου ἐκείνου ὁ Γρίβας ἐπανῆλθεν οἴκαδε καὶ τὸ ἐπὶ ἔτος ἐξελέχθη βουλευτής.

1854

Τὴν 26 Νοεμβρίου 1850 ἐτέλεσεν ἐν Μετολογίῳ τοὺς γάμους του μετὰ τῆς νεαρωτάτης καὶ διαπρεποῦς κόρης Περσε-

φόνης Σταΐκου (1). Ἐξακολούθησε δ' ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἐρησυχάζων ὁ Θ. Γρίβας μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου 1854, ὅτε ἐκραγείσης τῆς ἐν Ἡπείρῳ ἐπαναστάσεως, ἔσπευσε πρὸς ἀρωγὴν αὐτῆς, καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀτελοῦς ἔργου τοῦ 1821, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου Νικολάου Ζέρβα καὶ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Κάσκαρη, ἀμφοτέρων Ἡπειρωτῶν· ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τριακοσίων περίπου, ἠνώθη εἰς Κομπότι μετὰ τοῦ υἱοῦ του Δημητρίου, ἐξεληθόντος προηγουμένως εἰς Ἡπειρον.

Ἐνωθέντων τῶν δύο τούτων σωμάτων ὑπὸ τὸν Γρίβαν, συνεκάλεσεν οὗτος συμβούλιον ἐξ ὅλων τῶν εἰς Πέτα καὶ τοῖς παρὰ-κειμένοις χωρίοις εὐρισκομένων ὀπλαρχηγῶν καὶ σωματαρχῶν, καὶ ἐπρότεινεν εἰς αὐτοὺς τὴν ὀριστικὴν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Ἀρτης. Ἄλλ' οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν ἠρνήθησαν τὴν συνδρομὴν των προφασιζόμενοι, ὅτι θὰ μεταβῶσιν εἰς Ἀγραφα, ὅπως ἐπαναστατήσωσιν αὐτά, οἱ δὲ οὐδόλως συνήνουν εἰς τὸ νὰ κινηθῶσιν ἐκ τοῦ Πέτα· κατὰ συνέπειαν ἰδὼν, ὅτι οὗτοι οὐδεμίαν διάθεσιν εἶχον νὰ ἐνεργήσωσιν τι, ἀλλ' ἐπρωτίμων νὰ μένωσιν ἀπρακτοῦντες, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, δηλαδὴ νὰ κτυπήσῃ τὸ κέντρον τῶν κατὰ τὴν Ἡπειρον στρατιωτικῶν ἐνεργειῶν τῆς Τουρκίας. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη εἶχε διπλοῦν τὸν σκοπὸν· τὴν κατάληψιν τῆς πρωτεύουστος τῆς Ἡπείρου καὶ κατὰ συνέπειαν τὴν παραλυσίαν πάσης στρατιωτικῆς ἐνεργείας ἐκ μέρους τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, καὶ τὴν χαλάρωσιν ἢ τὴν ἐξουδετέρωσιν τοῦ Ἀλβανικοῦ στοιχείου, διὰ τῆς ἐμψυχώσεως τῶν ἐν Ἡπείρῳ χριστιανῶν. Καί περ στερούμενος τῶν ἀπαιτουμένων πολεμοφοδίων καὶ μειωθείτης σπουδαίως τῆς δυνάμεώς του, καθόσον ἐπρωτίμων οἱ πλεῖστοι τὴν εἰς τὰ πέριξ τῆς Ἀρτης ἄνευ στερηήσεων καὶ ἀκίνδυνον διατρι-

(1) Ἡ δευτέρα αὕτη σύζυγος τοῦ στρατηγοῦ Γρίβα, νέα εἰσέτι καὶ ἄκμαία, μετὰ μεγάλης στοργῆς καὶ παραδειγματικῆς ἀφοσιώσεως περισυλλέξασα πᾶν ἀφορῶν εἰς τὸν βίον τοῦ συζύγου της, οὕτινος τὴν μνήμην γεραίρει, παρέδωκεν ἡμῖν πρὸς ἔκδοσιν τὰ πολύτιμα ἐν τῇ παρόντι τεύχει σημειώματα καὶ ἔγγραφα.

βήν, ἐκινήθη μῶλα ταῦτα, καὶ καθ' ὁδόν, τὸν μὲν Κάσκαρην ἀπέσπασε πρὸς κατάληψιν τῆς Σκάλας τοῦ Λούρου, ὅπως μὴ ἐνισχύσῃ τὴν φρουρὰν Ἄρτης οἱ παρὰ τῶν Ἀλβανῶν Μπέττων ἐνεργούμεναι στρατολογίαι εἰς Τζαμουριάν, τὸν δὲ Ζέρβαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σουλίου, ὅπως στρατολογήσῃ ἐκεῖθεν καὶ μεταβῇ πρὸς συνάντησίν του ἔξω τῶν Ἰωαννίνων εἰς τι χωρίον καλούμενον Κουτσολίον· οὗτος δὲ μετὰ μόνου τοῦ σώματος τοῦ υἱοῦ του καὶ ἐνὸς λόχου ἀκροβολιστῶν, οἵτινες εἶχον παρακολουθήσει αὐτὸν ἐξ Ἑλλάδος, ἐπροχώρει. Πρὶν εἰσέτι ἀποτπασθῇ ὁ Ζέρβας, σῶμά τι ἐκ διακοσίων Ἀλβανῶν λογάδων ὑπὸ τὸν Μουχαρέμ Μπελιούλ Τότον ἤρχετο ἵνα καταλάβῃ τὰ Πέντε πηγὰδια καὶ ἐξασφαλίσῃ οὕτω τὴν ὁδὸν ἀπὸ Ἄρτης εἰς Ἰωάννινα· πλὴν μαθὼν τὴν πορείαν τοῦ Γρίβα ἐτρέπη πρὸς τὰ ὀπίσω, καὶ κατέλαβεν ἐπὶ ἀποτόμου τινος βράχου πλησίον τοῦ χωρίου Κρυφοβοῦ ὄχυράν τινα μονήν. Ἀμα ἐμφανισθέντος τοῦ Γρίβα, ὁ διαληφθεὶς Βέης τὸν παρεκάλεσε νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ἡ ἐπάνοδος αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς τὰς ἐστίας των, ὑπὸ τὸν ὄρον, νὰ μὴ λάβωσιν εἰς τὸ ἐξῆς τὰ ὄπλα, ἐγγυηθέντος πρὸς τοῦτο τοῦ Ζέρβα (ὡς γνωρίζοντος τὴν ἐπίσημον οἰκογένειαν τοῦ Ἀλβανοῦ τούτου, καὶ φιλοξενηθέντος μάλιστα παρ' αὐτῆς κατὰ τὴν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα προσφυγὴν του, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν κατεδιώκετο παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως). Ὁ Γρίβας ἐνδῶσας εἰς τὴν παράκλησιν τοῦ Ζέρβα τυγκατετέθη καὶ τοιούτο. τρόπως ἐπετρέπη ἡ ἀναχώρησις τοῦ σώματος τούτου, τηρήσαντος ἀκριβῶς μέχρι τέλους τὴν ὑπόσχесίν του καὶ μὴ μετασχόντος κατὰ τὸ πεντάμηνον ἐκεῖνο διάστημα οὐδόλως εἰς καμμίαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐν γένει κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐπιχείρησιν. Πλησιάζας εἰς Ἰωάννινα ἔστητε τὸ ἀρχηγεῖον του εἰς τὸ πλησίον χωρίον Κουτσολίον, ἀναμένων τὸν τε Ζέρβαν καὶ τινὰ ἄλλα σώματα, ὅπως συγκεντρούμενος, ἐπιχειρήσῃ τὴν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων προσβολήν, πλὴν εἰς μάτην ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας ἀνέμενεν αὐτὰ εἰς τὸ ὅλως ἐκτεθειμένον αὐτὸ χωρίον καὶ μόλις μετὰ τριακοσίων ἀνθρώπων εὕρισκόμενος.

Ὁ Κιρκάσιος στρατηγὸς Ἀβδῆ Πασσᾶς βλέπων τὸν Γρίβαν

μεμονωμένον τοιουτοτρόπως μετ' ἐλαχίστης δυνάμεως καὶ ὠφελούμενος ἀπὸ ζοφεράν τινα νύκτα τῆς 25—26 Φεβρουαρίου ἐξέρχεται τῶν Ἰωαννίνων ἐπὶ κεφαλῆς δύο ταγματῶν πεζικοῦ, δύο χιλιάδων περίπου ἀτάκτων, τεσσάρων πυροβόλων, μιᾶς ὕλης ἱππικοῦ καὶ διακοσίων ἀτάκτων ἱππέων καὶ ἐπιτίθεται κατ' αὐτοῦ, τοσοῦτον αἰφνηδίῳ καὶ ἀποφασιστικῶς, ὥστε ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐνόησαν τὴν προσβολὴν εὐρέθησαν σχεδὸν εἰς χεῖρας μετὰ τῶν τούρκων, οἵτινες εἶχον ἤδη καταλάβῃ τὰς πλείστας τῶν οἰκιῶν καὶ καλυβῶν τοῦ χωρίου καὶ τι ὀχύρωμα ἀνεγερθὲν κατὰ διαταγὴν τοῦ Γρίβα ἐν τινι θέσει δεσποζούσης.

Ὁ Γρίβας ἐξεληθὼν κατὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἐκείνην προσβολὴν ἐκ τῶν οἰκιῶν μετ' ὀλίγων ὀπαδῶν του καὶ ἀπωθήσας τοὺς τούρκους, ἐπανεκάμψε μετὰ πεισματώδη πάλην, προφθάσας νὰ καταλάβῃ τὴν οἰκίαν του, πρὶν οἱ σπεύδοντες τούρκοι τὴν καταλάβωσι· ἡμύνετο δὲ κατὰ τῆς πανταχόθεν λυσσώδους προσβολῆς τῶν τούρκων, οἵτινες, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀνωφερείας τοῦ ὀπισθεν τῆς οἰκίας ἐδάφους, ἀνῆλθον ἐπὶ τῆς στέγης καὶ ἐπυροβόλουν ἐντός, δι' ἀδιακόπου πυρός. Πυροβολούμενοι ὅμως οὗτοι ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὴν παρακειμένην ἐκκλησίαν Ἑλλήνων ἐδιάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν κατὰ τῆς οἰκίας ἐπίθεσιν· τότε ὅμως ἤρχισε διηνεκὴς πυροβολισμὸς κατ' αὐτῆς ὡς καὶ κατὰ τοῦ περιβόλου διὰ σφαιρῶν κανονίου καὶ ὀβουζίων, ἅτινα κατέστρεψαν τὴν τε θύραν καὶ τὰ παράθυρα καὶ μέρος τοῦ τοίχου, ὡς ἐπίσης κατετρύπησαν καὶ τὸν ἐξ ἀπλοῦ λασποτοίχου περίβολον τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Ἀβδῆ Πασσᾶς θέλων διὰ τοῦ παραδείγματός του νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἐκ τοῦ πολλοῦ φόνου ἀποθαῤῥυνθέντας πυροβολητάς του, οἵτινες εἶχον ἐγκαταλείψῃ καὶ ἐν πυροβόλον πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ Γρίβα εὐρισκόμενον, ὥρμησε προσωπικῶς ἐπὶ κεφαλῆς σώματος ἱππέων, βοηθουμένων καὶ ὑπὸ ἐλαφρῶν, καὶ κατάρθωσε μὲν νὰ διασώσῃ τὸ πυροβόλον καλύψας διὰ τῶν ἱππέων του τοὺς σύρροντας τὸ πυροβόλον, ἐπληγώθη ὅμως ὁ ἴδιος ἐλαφρῶς.

Μετὰ τοῦτο δ' ἐπανελάβον οἱ Τούρκοι τὴν κατὰ τοῦ περιβόλου προσβολὴν πανταχόθεν, καθόσον ἡ θέσις δεσπίζουσα τῆς οἰκίας

τοῦ Γρίβα ἀνεχαίτιζε καὶ τὰς κατ' ἐκείνης ἐφόδους τοῦ στρατοῦ του. Τότε ἐμφανισθείσης εἰς τὸ ἀπέναντι βουνὸν μικρᾶς τινος ἐπικουρίας, συγκεκμημένης ἐκ τινων ἀποσπασμάτων Ἀκαρνάνων καὶ Ἡπειρωτῶν, οἵτινες ἂν καὶ σχεδὸν ἀκέφαλοι, ἀκούσαντες μακρόθεν τὸν κρότον τῆς μάχης καὶ συνενωθέντες ἔσπευδον πρὸς βοήθειαν, ὁ Ἀβδῆ Πασσᾶς ἀποσπᾶσας τμήμα τοῦ στρατοῦ του ἐξ ἀτάκτων, ἐνὸς πυροβόλου καὶ ἱκανῶν ἱππέων παρημπόδιζε τὴν εἰς τὴν πεδιάδα καθοδὸν αὐτῶν καὶ προσέγγισιν των· ὑποπτεύων δ' ἔως προσβολὴν τινα κατὰ τὴν προτεχῇ νύκτα παρ' ἄλλου τινὸς σώματος κατ' αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων, κενῆς οὔσης στρατοῦ (καθόσον πλὴν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, ὅστις σύμπας ἐξῆλθε κατὰ τοῦ Γρίβα προΐουσης τῆς ἡμέρας ἐξήρχοντο πρὸς ἐνίσχυσιν πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει ὀπλοφοροῦντες τοῦρκοι) ἤρχισε περὶ δέιλῃν συχνοτέρας καὶ ἀποφασιστικωτέρας προσβολάς. Οἱ τοῦρκοι διὰ δευμάτων ξηροῦ χόρτου καὶ ἄλλων ἐμπρηστικῶν ὑλῶν ἐπληθιάζον εἰς ἀπόστασιν δέκα βημάτων μόλις πέραξ τοῦ περιβόλου, καὶ θέτοντες πῦρ κατέκλυζον τοὺς ἐν αὐτῷ μαχομένους ἐκ καπνοῦ, μολαταῦτα ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εἰσπηδήσωσιν ἐντός· ἀποκαμόντες τότε ἤρχισαν ν' ἀποσύρῳνται ἀτάκτως, ἀλλὰ μόλις τοῦτο κατενόησεν ὁ πολιορκούμενος Γρίβας πηδήσαντες ἔξω καὶ ἀκολουθοῦμενος ὑπὸ τῆς δρακὸς ἐκείνης τῶν Ἀκαρνάνων προτέβαλεν αὐτοὺς ἐκ τῶν νώτων. Τοῦτο ἰδοῦσα καὶ ἡ μικρὰ δύναμις, ἣτις ἀπησχόλει τὴν ἐπικουρίαν ἔσπευσε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ὑποχωροῦντος λοιποῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἀπαλλαγεῖσα τοιουτοτρόπως ἡ ἐπικουρία ἠνώθη μετὰ τοῦ Γρίβα, ἐνισχύσασα τὴν καταδίωξιν, ἣτις ἀνεχαιτίσθη ἔνεκεν τῆς ἐξαντλήσεως τῶν πολεμοδίων. Τότε δὲ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς λαβὼν καιρὸν νὰ τακτοποιηθῇ εἰσῆλθεν ἐντὸς τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς τὴν ἐπὶ δώδεκα ὅλας ὥρας διαρκέσασαν ταύτην μάχην οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπεδουλοκρίστησαν, εἰς δὲ τοὺς τούρκους αἱ ζημίαι ὑπῆρξαν ἀνυπολόγιστοι· κατ' αὐτοὺς δὲ τοὺς ἰδίους αἱ ἀπώλειαι των κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπερέβησαν κατὰ πολὺ, τὰς καθ' ὅλας ὁμοῦ τὰς ἐν Ἠπείρῳ μάχας, κατὰ τὸ 1854, γενομένας ἀπωλείας.

Ὁ Γρίβας στερούμενος ἐντελῶς πολεμοφοδίων, ἱατρῶν διὰ τοὺς πληγωμένους καὶ παντὸς ἐπιτηδείου, ἤναγκάστη κατὰ τὴν νύκτα νὰ μεταφέρῃ τὸ μικρὸν στρατόπεδόν του εἰς τὸ παραπλήσιον χωρίον Λοζέτζι, εἰς ὃ μόλις κατάρθρωσε νὰ εὕρῃ ἓνα ἱατρὸν· ἐντελῶς ὁμως ἀκαταλλήλου ὄντος πρὸς στρατοπέδουσιν τοῦ χωρίου ἐκείνου, μετὰ δύο ἡμερῶν ἀκροσφαλῇ ἐκεῖ διαμονήν, μετέβη εἰς τὸ χωρίον Φορτώτη, τρεῖς ὥρας περὶπου ἀπέχον τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ἐκεῖθεν ἀπέστειλεν κατάλληλον ποδῶπον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως προσηυθευθῇ πολεμοφόδια, καθόσον οἱ ἐν Πέτα ἐστρατοπεδευμένοι πᾶν ἄλλο ἐσκέπτοντο, ἢ νὰ τῷ παράσχωσι συνδρομήν· μολονότι τὴν ἐκεῖ διατήρησίν των τὴν ὤφειλον εἰς ἐκείνον, ὡς ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα ἀπεδείχθη, καθόσον ἐνόσω οἱ ἐν Ἀρτῇ ἡγνοῦν τὴν τύχην τῶν Ἰωαννίνων, ἀπειλουμένων παρὰ τοῦ Γρίβα, δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέλθωσι καὶ τοὺς προσβάλλουσιν ἀποτελεσματικῶς, ἅμα ὁμως ἐξέλιπεν ὁ φόβος ἐκείνος διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Γρίβα, μία ἀποφασιστικὴ προσβολὴ κατὰ τοῦ Πέτα ἤρκεσεν, εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς Τούρκους σχεδὸν ἀναιμωτὶ κυρίους τῆς θέσεως ταύτης.

Ἡ κατάληψις μόνη τῶν Ἰωαννίνων ἤρκει βεβαίως ὅπως ἀπελευθερώσῃ σύμπασαν τὴν Ἠπειρον. Ἡ προτέγγισις τοῦ Γρίβα εἰς Ἰωάννινα καὶ ὁ θρίαμβος τοῦ Κουτσολιοῦ ἠλέκτρισε πάντας τοὺς λαοὺς τῆς Ἠπείρου, οἵτινες, πέμποντες ἀδιακόπως ἐπιτροπὰς καὶ ἀναγνωρίζοντες αὐτὸν ὡς στρατάρχην των, τῷ ἐζήτουν τὰ μέσα τοῦ νὰ πολεμήσωσι τοὺς τούρκους· ἀλλὰ τί ἡδύνατο οὗτος ν' ἀπαντήσῃ εἰς αὐτοὺς, ἀντιπραττόμενος φανερά καὶ στερούμενος καὶ ἐνὸς ἀπλοῦ ἐπιδέσμου πρὸς διάσωσιν τῶν ἐκ τῆς αἰμορραγίας ἐκπνεόντων στρατιωτῶν του, εἰς τῶν ὁποίων τὰς πυριτοθήκας δὲν ὑπῆρχε δευτέρα πυριτοβολή; Ὁ Γρίβας τὴν φόβερὰν ταύτην ἀντίπραξιν, ἥς χαλκεῖον ὑπῆρχεν ἡ αὐλὴ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ οἱ ἐκ τῶν γραφείων σχεδιάζοντες τὴν κατὰκτησιν τοῦ Βυζαντίου, ἐγκαίρως κατενόησε, πλὴν οὐδ' ἡ ῥαδιουργία ἐκείνων, οὐδ' ἡ πληθὺς τῶν Τούρκων, οὐδ' αἱ χόινες τῶν Ἠπειρωτικῶν ὀρέων, οὐδ' ἡ ἡλικία ἡδυνήθησαν νὰ κλονίσωσι τὴν ἀπόφασίν του, νὰ ἐπιφέρῃ ἐν καίριον κτύπημα

κατὰ τῆς δυνάμεως τῶν Τούρκων, ἐν αὐτῇ τῇ καρδίᾳ τῆς Ἡ-
πεύρου, καὶ ἄν, δι' οὗς προεξεθέσαμεν λόγους ὁ σκοπὸς δὲν ἐπε-
τύγχανε, νὰ σώσῃ τοῦλάχιστον διὰ τοῦ αἵματός του τὴν τιμὴν
τῆς Ἑλλάδος, ἣν ἡ ἀβουλία καὶ ἡ κακεντρέχεια ἐξέθετον.

Εἰς μάτην ὅθεν περιέμενεν ἀρκετὰς ἡμέρας τὰ ἐξ Ἑλλάδος
μέσα καὶ πρὸ πάντων πολεμεφῶδια· μόλις μετὰ παρέλευσιν ἱκα-
νῶν ἡμερῶν εὐηρεστήθησαν νὰ τῷ πέμψωσι μερικὰ κιθῶτια
πολεμεφῶδιων, καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν παρὰ τὴν μεθόριον
γραμμὴν τυγχάνοντα τότε Νομάρχην Ζυγομαλᾶν, ὅστις βλέπων
τὴν ἀπροκάλυπτον καὶ προδοτικὴν ταύτην ἀντίπραξιν καὶ ἀγα-
νακτῆσας, ἔλαβε τὰ ὀλίγα ταῦτα πολεμεφῶδια ὑπὸ ἀτομικὴν του
εὐθύνην καὶ τὰ παρέδωκεν εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ σταλὲν ἀπόσπασμα
τοῦ Γρίβα, διὰ τῶν ὁποίων ἠδυνήθη τότε νὰ ἐπιχειρίσῃ τὴν
εἰς Μίτζοβον ἐκστρατείαν, ἐνδῶσας εἰς τὰς ἐπιμόνους προσκλή-
σεις τῶν κατοίκων αὐτοῦ.

Τὸ Μίτζοβον ἦτο διηρημένον εἰς δύο μερίδας· εἰς τὴν τῶν
πατριωτῶν, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχουσιν τοὺς ἐξαδέλφους Δημήτριον
καὶ Τριαντάφυλλον Τζαπέους, τὸν ἱατρὸν Σερακιώτην. τινὰς
ἄλλους ἐκ τῶν προϋχόντων καὶ τοὺς ἱερεῖς· καὶ εἰς τὴν τῶν
τουρκοφίλων, ἧς προϊστάτο ὁ Κοτζάμπασης Τζανάκας μετὰ τι-
νων ἄλλων προκρίτων. Ἡ πρώτη τούτων προσεκάλεσε μετὰ
τινας ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν Κουτσολιὸ μάχης, ἥτοι τὴν 13 Μαρ-
τίου, τὸν Γρίβα, ὅπως μεταβῇ ἐκεῖ πρὸς κατὰληψιν τοῦ σπου-
δαίου τούτου στρατηγικοῦ σημείου· ἐν ᾧ ἡ ἑτέρα προσεκάλεσε
τοὺς τούρκους ἐξ Ἰωαννίνων, ἀποστείλασα ἐπὶ τούτῳ τὸν Τζα-
νάκα. Ὁ Ἀβδῆ Πασσᾶς ἐξαπέστειλεν ἀμέσως, σύμφωνα μὲ
τὴν αἰτησίαν των, πεντακοσίους ἀτάκτους, ἔχοντας ἐπὶ κεφαλῆς
τὸν Καραφίλ Μπέην Κιάφε Ζίζα (ἀδελφὸν τοῦ εἰς Ῥάχοβα
ἀπωλεσθέντος Μουσταμπεη κατὰ τὸ 1827), ἀλλ' εἰ Τζαπαῖοι
τοὺς ἀνεχαίτιταν δι' ἀψιμαχιῶν, ἀναγκάσαντες αὐτοὺς νὰ στα-
ματήσωσιν εἰς θέσιν Τρία χάνια. Ἐνῶ συγχρόνως ἀπεστέλλετο
ὑπὸ τοῦ Γρίβα πρὸς παρεμπόδισίν των σῶμα ἐξ ὀγδοήκοντα
ἐκλεκτῶν μὲ διαταγὴν, ὅπως ἐνωθῇ μὲ τὸν Τζάπον. Τὸ σῶμα
τοῦτο, προφθάσαν κατὰ τὴν 15 Μαρτίου τοὺς τούρκους, ἀπα-

σχολουμένους ὑπὸ τῶν τοῦ Τζάπου, καὶ προσβαλὼν αὐτοὺς ἐκ τῶν νώτων, τοὺς ἠνάγκασε νὰ κλεισθῶσιν ἐντὸς τῶν τριῶν χανίων.

Ἐν τούτοις μετὰ δύο περίπου ἐβδομάδας ἀπὸ τῆς ἐν Κουτσολίῳ μάχης, ὁ Ζέρβας ἔφθασε μόλις καὶ ἠνώθη μετὰ τοῦ Γρίβα, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Συνταγματάρχης Γεώργιος Βάγιας, φέροντες ὁμοῦ πλέον τῶν ἐπτακοσίων. Τότε ὁ Γρίβας προσκαλέσας τὸν ἀνωτέρω Ζέρβαν, τῷ διεκοίνωσε τὴν πρόθεσίν του πρὸς κατάληψιν τοῦ Μετζόβου, τῆς κλειδὸς αὐτῆς τῆς τε Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, τὸν ἠρώτησε δὲ ἂν προτιμᾷ νὰ μεταβῇ ἐκεῖνος ἐκεῖ καὶ αὐτὸς ἀκολουθῶς νὰ σπεύσῃ πρὸς ἐπικουρίαν του, προσβάλλων ἐκ τῶν νώτων τοὺς κατ' ἐκείνου μέλλοντας νὰ μεταβῶσι τούρκους καὶ καταλαμβάνων τὰ Ἰωάννινα, ἅτινα ἤθελον μείνει κενὰ στρατοῦ—ἀποκλειομένου τοιοιυτοτρόπως ἐντὸς τῆς λεγομένης ποταμιᾶς τοῦ Μετζόβου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ—ἢ προτιμᾷ νὰ ἔλθῃ ἀκολουθῶς εἰς ἐπικουρίαν, μεταβαίνοντος τοῦ Γρίβα εἰς Μέτζοβον καὶ νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐκεῖνος ὑπέσχετο νὰ πράξῃ· οὗτος ἀπεποιήθη μὲν ἀμφοτέρω, οὐχ ἥττον ὁμοῦς τῷ ὑπεσχέθη ὅτι ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελε μεταβῇ ἐκεῖνος εἰς Μέτζοβον, οὗτος νὰ καταλάβῃ τὸν Ντρίσκον, καὶ τῆς Κυρᾶς τὸ γεφύρι (θέσεις κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς ποταμιᾶς τοῦ Μετζόβου πρὸς τὰ Ἰωάννινα), καὶ τοιοιυτοτρόπως ἅμα εἰσέρχόμενος ἐντὸς τῆς διαληφθείσης Ποταμιᾶς ὁ Τουρκικὸς στρατός, νὰ εὔρεθῃ κεκλεισμένος καὶ ἐκ τῶν ὀπισθεν· τὴν δὲ κατάληψιν τῶν Ἰωαννίνων ἐθεώρει παράτολμον. Ὅθεν ἠναγκάσθη ὁ Γρίβας νὰ παραδεχθῇ καὶ τοῦτο. Ἀπεχωρίσθησαν λοιπὸν καὶ διηυθύνθη ὁ Γρίβας πρὸς τὸ Μέτζοβον τὴν 16 Μαρτίου ἐπὶ κεφαλῇ σώματος 500 περίπου. Καθ' ὁδόν, πλησίον τοῦ Ντρίσκου, συνηντήθη μὲ ἕν τάγμα τουρκικοῦ πεζικοῦ, ὁπερ ἅμα τῇ ἐμφανίσει τῶν Ἑλλήνων ὀπισθοδρομήσαν, ὠχυρώθη ἐπὶ τινος λόφου, εἰς ἀπόστασίν τινα, ἀφῆσαν τοιοιυτοτρόπως τὴν δίοδον ἐλευθέραν εἰς τὸν Γρίβα. Τὸ σῶμα τοῦτο μετέβαινεν ὡς ἐπικουρία πρὸς τοὺς εἰς τὰ Τρία χάνια πολιορκουμένους. Διελθὼν ὅθεν ἐκ τῶν Τριῶν χανίων ἀνενόχλητος καὶ ἐγκαταλείψας μικρόν τι σῶμα, ὅπως ἀπασχολῇ τοὺς ἐντὸς αὐτῶν εὐρισκομένους τούρκους,

ἔσπευσε πρὸς κατάληψιν τοῦ Μετζόβου. Ἐπὶ πέντε ὁλοκλήρους ἡμέρας ἐνισχυόμενοι οἱ τοῦρκοι ἐξ Ἰωαννίνων, Γρεβενῶν καὶ ἀλλαχόθεν καὶ συγκεντρωθέντες περὶ τὰς 5000 ἀτάκτων καὶ τακτικῶν ἐπὶ κεφαλῆς ἐχόντων τὸν Ἀβδῆ Πασσᾶν, Χουσεῖν Πασσᾶ Βριόνην καὶ Καραφίλ Μπεην, ἀπεφάσισαν τὴν ὀριστικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Μετζόβου τὴν 22 Μαρτίου, ἐκ τῆς ὥρου τοῦ χωρίου θέσεως Ἠλάκας Μετζόβου· διηρέθησαν δὲ εἰς δύο σώματα, ὧν τὸ ἕτερον ἤρχισε τὴν προσβολὴν κατὰ τῆς ἀνωτέρω θέσεως, ἀλλ' ἀποκρουσθὲν παρὰ τῶν τὴν θέσιν κατεχόντων, κωλυόμενον δὲ καὶ ἐκ τῆς χιόνος ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοδρομήσῃ καὶ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ἄλλου εἰς Τρία χάνια. Τὴν ἐπιούσαν 23 Μαρτίου ἀπὸ τῆς πρώτης ἤρξατο τῆς προσβολῆς ἐκ τῆς ἐτέρας εισόδου τῆς πρὸς τὸ Μέτζοβον ἀγούσης καλουμένης Σκάλας. Οἱ ἐκεῖ τοποθετημένοι ἀντίσχον, μετὰ καρτερίας ἀποκρούσαντες τρεῖς ἀλλεπαλλήλους ἐφόδους, καὶ ἐξερχόμενοι ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων των προσέβαλλον ἐκ τῶν ὀπισθεν τοὺς ὑποχωροῦντας, καταδιώκοντες αὐτοὺς μέχρι τῶν Τριῶν χανίων· ἀλλὰ παρεκτραπέντες κατὰ τὴν καταδίωξιν, ἣ πλανηθέντες μᾶλλον παρὰ τῶν Τούρκων, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπανακαμψοῦσιν εἰς τὰς θέσεις των κατὰ τὴν τετάρτην προσβολὴν καὶ προφθάσαντες τὰς κατέλαβον οἱ τοῦρκοι, οἵτινες θελήσαντες νὰ εἰσβάλωσιν ἀμέσως εἰς τὴν πόλιν, εὗρον ἰσχυρὰν ἀντίστασιν κατὰ τὴν θέσιν Ἅγιος Ἀθανάσιος, εἰς τὴν εἴσοδον αὐτῆς· ἐκεῖ συνήφθη μάχη πεισματώδης διαρκέσασα πλέον τῶν τριῶν ὥρῶν, καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ πρόμνησθεις Καραφίλ Μπεης. Δὲν ἠδυνήθησαν τότε πλέον νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμὴν τοῦ πολυαρίθμου τούτου στρατοῦ οἱ Ἕλληνες, μειωθέντες ἐπαισθητῶς διὰ τῆς ἀναχωρήσεως σώματος πλέον τῶν 150 ἀνδρῶν, εἰς ὃ εἶχεν ἐμπιστευθῇ ὁ Γρίβας μίαν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων θέσεων πρὸς τὸ μέρος τὸ καλούμενον Ἀνήλιον, (διότι ὡς εἶναι γνωστὸν τὸ Μέτζοβον χωρίζεται εἰς δύο διὰ τῆς ποταμιᾶς, καὶ τὸ μὲν ἓν μέρος καλεῖται Ἀνήλιον τὸ δὲ Προσήλιον). Τὸ ἀνωτέρω λοιπὸν σῶμα ἐγκαταλείψαν τὴν θέσιν του ἀνεχώρησεν, ἀφῆσαν τὸν Γρίβα κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῆς ὥραν. Οἱ μετὰ τοῦ Γρίβα ἀπομείναντες, ἀναγκα-

σθέντες νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ τριῶρων ἀντίστασιν ἐκ τῆς θέσεως Ἁγίος Ἀθανάσιος, κατέλαβον πέντε οἰκίας καὶ τινα ἐκκλησίαν αἰ Ἀγίαν Παρασκευὴν» εἰς τὸ μέρος τοῦ Προσηλίου, εἰσβαλόντων συγχρόνως καὶ τῶν τούρκων πανταχόθεν καὶ καταλαβόντων ὅλον τὸ λοιπὸν μέρος τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ κατελήφθησαν παρ' αὐτῶν καὶ τινες οἰκίαι πλησίον, ἐξ ὧν ἠδύναντο νὰ δεσπόζωσι τῶν ἀνωτέρω πέντε ὡς καὶ τῆς ἐκκλησίας, διέταξεν ὁ Γρίβας τὴν κατὰ τῶν εἰρημένων οἰκιῶν ἔφοδον καὶ ἐξορμήσαντες τὴν νύκτα ἐνέβαλον εἰς αὐτὰς πῦρ καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἐν αὐταῖς τούρκους νὰ τὰς ἐγκαταλείψωσιν. Περὶ μεσημβρίαν τῆς 25 οἱ τοῦρκοι ἐνισχύθησαν διὰ νέας ἐπικουρίας, εἰς δὲ τὸν Γρίβα οὐδεμία τοιαύτη ἐπαρουσιάζετο, εἴτε ἐκ Θεσσαλίας, εἴτε ἐξ Ἡπείρου, μολονότι ἐγκαίρως εἶχε ζητήσῃ καὶ παρὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ εὐρισκομένων Χριστοδούλου Χατζηπέτρου, Σ. Στράτου καὶ Θεοδώρου Ζάκα καὶ τὸν Ζέρβα προσεδόκα ὡς ἐκ τῶν προσυμφωνηθέντων. Μέχρι τῆς 2^{ας} μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 25 Μαρτίου, δηλαδὴ ἐπὶ 56 ὁλοκλήρους ὥρας, ἐξηκολούθει ἡ πάλῃ ἐκκτέρωθεν, καθ' ἣν οἱ τοῦρκοι ἐπυροβόλουν ἀδιακόπως διὰ δύο ὀβουζοβόλων ἐπὶ τούτῳ ἀναβιβασθέντων ἐν τινι οἰκίᾳ, κατ' ἐκείνης εἰς ἣν εὐρίσκετο ὁ Γρίβας. Κατὰ τὴν 2 ὥραν ὅθεν μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 25-26 Μαρτίου ἐξαντληθέντων καὶ τῶν πολεμεφοδίων, ἐπιβοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ζόφου καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ ψύχους ἐπεχείρησεν ὁ Γρίβας ἀποφασιστικὴν ἔξοδον Ἐξεληόντες ὅθεν ἐκ τῶν θέσεών των οἱ Ἑλληνες καὶ συγκεντρωθέντες, ἐξατφαλίσαντες δ' ἐντὸς τῆς ἐκ 350 συγχειμένης μικρᾶς φάλαγγός των, τὰς οἰκογενείας τῶν ἐνοχοποιηθέντων ὡς ἐπαναστατῶν ἐντοπίων, προέβησαν, διερχόμενοι ἔμπροσθεν σχεδὸν τῶν ὑπὸ τῶν τούρκων κατεχομένων θέσεων πρὸς τὸ μέρος τὸ λεγόμενον Ζυγὸς καὶ ὑποστάντες μικρὰς ζημίας.

Εἰς τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην ἔξοδον, τὴν ὑποβοηθουμένην καὶ ὑπὸ τῆς νυκτός, οἱ τοῦρκοι πτοηθέντες, καὶ ὡς ἐκ τοῦ συνασπισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐπροχώρουν συγκεντρωμένοι, δὲν ἐξῆλθον τῶν θέσεών των, ἀλλ' ἐπυροβόλουν ἐξ αὐτῶν καὶ τοιούτοτρόπως διῆλθεν ὁ Γρίβας διευθυνθεὶς πρὸς τὴν Βλαχοκαστα-

νιᾷ (τοῦ Ἀσπροποτάμου). Διανυκτερεύσας ἐκεῖ μετέβη εἰς Βατζίνιᾳ, ὅπου ἔμεινε δύο ἡμέρας, ἐκεῖθεν εἰς Νεοχώριον, μέινας καὶ ἐκεῖ μίαν ἡμέραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς μεγάλην Καστανιᾷ τῶν Ὀθωμανικῶν Ἀγράφων, ὅθεν ἐξαπέστειλε τὸν συγγενῆ του Λεωνίδαν Στάϊκον εἰς Ἀθήνας μὲ ἐπιστολὰς πρὸς τε τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησιν, οὐχὶ παραπονούμενος πλέον διὰ τὴν παντελῆ ἐγκατάλειψιν καὶ ἀντίδρασιν, ἀλλ' ἐξαιτούμενος παρ' αὐτῶν ἀρκετὴν ποσότητα πολεμοφοδίων καὶ ἐνίσχυσιν διὰ στρατολογίας ἐνεργουμένης παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἢ παρ' αὐτοῦ, ἀρκεῖ νὰ τῷ χορηγήσῃσι τὰ μέσα καὶ ἀνθρώπους ἐπιρροτισμένους ἐπὶ τούτῳ τὴν διοργάνωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν, ὅπως μὴ συμβῇ ἔστω καὶ ἡ ἐλαχίστη παρεξήγησις, ὑποσχόμενος τὴν ἐπανάληψιν καὶ ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκστρατείας ὑπὸ ἀτομικὴν εὐθύνην του· καὶ ὁ μὲν Βασιλεὺς ὑπεσχέθη εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Γρίβας, ὅτι θὰ διατάξῃ τὴν Κυβέρνησιν του νὰ ἐκτελέσῃ τὰς αἰτήσεις του ταχέως, ἀλλ' ἡ πραγματοποιήσις αὐτῶν ἀνεβόλλετο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐπὶ μακρὸν μέχρι τῆς Κατοχῆς, ὅτε μετὰ τινας ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Κατοχῆς ἀποκαμῶν νὰ περιμένῃ τὰς ἀπὸ τοσούτου καιροῦ ὑποσχεθείσας αὐτῷ ἀνωτέρω βοηθείας, εἰσῆλθε μὲ τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ, εἰπὼν εἰς ἕνα ἕκαστον νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὰ ἴδια.

1862

Ἐκτοτε μέχρι τοῦ 1862 οὐδὲν στρατιωτικὸν ἔργον ἐγένετο ἐν τῷ τόπῳ, ὁ δὲ Γρίβας ὡς Βουλευτὴς καὶ πολιτευόμενος ἀντεπολιτεύετο ἀπροκαλύπτως τὴν Κυβέρνησιν, ὅπερ ἐθεωρεῖτο τότε ὡς ἀντιπολίτευσις κατ' αὐτοῦ τοῦ Βασιλέως. Ἐπὶ ἔτη ὅλα ἐξηκολούθησεν ἡ τοιαύτη πάλη, καθ' ἣν ὁ Γρίβας ἦτο μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστούντων, εἰσαγαγὼν ἐν τῇ Βουλῇ καὶ πρότασιν περὶ διοργανώσεως τῆς ἐθνοφυλακῆς, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς κεκηρυγμένος πόλεμος κατὰ τῆς Βασιλείας ἐκείνης, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι αὐτῆς καὶ τῶν συμβούλων της.

Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης πάλης ὑπῆρξεν ὅτι ἡ Βασιλεία

Ὁθωνος τοῦ Α'. εἶχεν ἤδη ἀμετακλήτως καταδικασθῆ ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων συνειδήσεως. Συνομωσῆαι διεδέχοντο συνομωσίας καὶ ἐπὶ τρία ἔτη συνεχῶς παρετηρήτο γενικὸς τοῦ ἔθνους ὀργασμὸς καὶ κοινὴ προσπάθεια πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ πόθου. τῆς ἐξώσεως δηλονότι τοῦ Ὁθωνος. Τὴν 1ην Φεβρουαρίου 1862 ἡ σπουδαιότερα τοῦ κράτους φρουρὰ μετὰ τὴν τῆς Πρωτευούσης, ἡ φρουρὰ τοῦ Ναυπλίου, ἀνταποκρινομένη εἰς τὴν ἐθνικὴν εὐχὴν ἀνεπέτασε τῆς ἐπαναστάσεως τὴν σημαίαν, ὃ δὲ Γρίβας ἐπληροφόρηθη τοῦτο διατρίβων εἰς τὸ ἐν Περαιᾷ κτήμᾳ του, ὑπὸ τοῦ Νομάρχου Ν. Μαρίνου.

Ὁ Θεόδωρος Γρίβας, ὅστις πρὸ πάντων ὡς ἐθνικὴν ἀνάγκην ἐθεώρει τοῦ Ὁθωνος τὴν ἐκδίωξιν, οὐδενὸς ἡμέλησεν ὅπως ἐγκαίρως προσδράμῃ εἰς ἐνίσχυσιν τῆς Ναυπλιακῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις εἶχεν ἀπομονωθῆ· ἀνέτοιμος ὅμως καὶ ἐντελῶς ἀπροπαράσκευος πρὸς δὲ καὶ στενῶς ἐπιτηρούμενος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις εἰς μόνον τὸ Ναύπλιον καὶ εἰς αὐτὸν εἶχεν ἐπιστήσῃ, ἡ μᾶλλον διαμοιράσῃ, τὴν προσοχὴν της, ἀπέσυχεν εἰς δύο ἀποπείρας του, χωρὶς ὅμως διὰ τοῦτο νάποθαῖρυνθῇ καὶ μετὰ προσπαθείας μεγάλας καὶ δυσκολίας, εἰς πάντα ἄλλον ἀνυπερβλήτους, κατῴρωσε νὰ ἐξαπλώσῃ τὴν ιδέαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ἀκαρνανίᾳ, καὶ ὡς ἡμέρα κοινῆς ἐξεγέρσεως ὠρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἡ δευτέρα τῆς διακαινησίμου, ὅτε, μετὰ μετημβρίαν τῆς Κυριακῆς, ἐγνωστοποιήθη αὐτῇ τοῦ Ναυπλίου ἡ παράδοσις.

Ἡ εἰδήσις τῆς πτώσεως τοῦ Ναυπλίου ἐλύπησε κατὰκαρδὰ τὸν Γρίβαν καὶ τὸν ἐτάραξε, δὲν τὸν ἀπεθάρρυνεν ὅμως, οὐδὲ τὸν ἀπέτρεψεν ἀπὸ τοῦ σκοποῦ του. Χαρακτῆρος ἀποφασιστικοῦ καὶ ἀπτοῦτου ἐμεγαλύνετο ἐκ τῶν ἐναντίων περιστάσεων καὶ ἐκάστη δυσχέρεια ἐνεργητικώτερον μόνον καθίστα αὐτόν. Τὴν ἐπαύριον λοιπὸν τοῦ δεινοῦ ἀκούσματος τῆς πτώσεως τοῦ Ναυπλίου, ἀποτενιόμενος πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπτοημένους συγγενεῖς καὶ οἰκείους, «ἀναβολὴ μόνον ἐπῆλθε τοῦ ἔργου ἔλεγε, καὶ οὐχὶ ἀποτυχία, μόνος θ' ἀναλάβω ἐφεξῆς τὴν ὑπόθεσιν καὶ μόνος θ' ἀποδιώξω τὸν Ὁθωνα» καὶ πράγματι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁλόκληρος ἀφωσίωθη εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν καὶ

ἐκπληξιν ἐπροξένει εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἡ ἔκτακτος καὶ ἀποφασιστικὴ ἐνέργειά του. Ἡ τοιαύτη ἐνέργεια ἐπόμενον ἦτο νὰ μὴ διαφύγῃ τὴν ἄλλως ἀγρυπνον ἀστυνομίαν, διευθυνομένην ὑπὸ τοῦ Μοιράρχου Τζάνη· καὶ ἡ Κυβέρνησις, θέλυσσα νὰ προλάβῃ τὴν ἔκρηξιν, ἐπεσώρευσε στρατὸν ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ὅστις ὁμως ἐγένετο στρατὸς τοῦ Γρίβα, διότι ὁ Γρίβας ἐξεπροσώπει τὴν ἐθνικὴν θέλησιν καὶ εὐχὴν, οἱ δὲ ἀποτελοῦντες τὸν στρατὸν ἦσαν Ἕλληνες, οἵτινες μετὰ τὴν ἀδελφοκτονίαν μάλιστα τοῦ Ναυπλίου, περίστασιν ἐζήτουν νὰ ἐξιλεωθῶσιν ἀπέναντι τοῦ ἔθνους καὶ τῆς συνειδήσεώς των.

Οὕτω λοιπὸν ἐξηκολούθει ἐργαζόμενος ὁ Γρίβας μέχρι τοῦ Ἰουλίου, ὅτε ἐπληροφόρηθη ἐξ Ἀθηνῶν ὅτι καὶ ἐκεῖ ἤρχισαν νὰ συλλαμβάνωσι τὴν ιδέαν νέας ἐπαναστάσεως, καὶ ὅτι ἡγήτορες τῆς ιδέας ταύτης ἦσαν οἱ Βούλγαρης καὶ Ρούφος, οἵτινες διὰ τρίτου προσώπου τῷ ἀνεκοίνωσαν τὰς προθέσεις των. Ἡ πληροφορία αὕτη εὐηρέστησε τὸν Γρίβαν, ἐπιθυμοῦντα δι' εὐρυτέρας συνεννοήσεως ἢ ἐπανάστασις νὰ ἐνεργηθῇ συγχρόνως εἰς πολλὰ τοῦ Κράτους μέρη καὶ οὕτω νὰ προληφθῶσιν αἱματοχυσίαι ἀνωφελεῖς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι κμεσον καὶ ὀριστικόν. Ἀπέστειλε λοιπὸν εἰς Ἀθήνας τὸν γυναικᾶδελφόν του Δημοσθένη Σταΐκον ἵνα συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἀνωτέρω περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων λεπτομερειῶν. Περιδεεῖς καὶ ἀναποφάσιστοι οἱ ἐν Ἀθήναις, ἐφαίνοντο ὅτι ἐπεθύμουν τὴν ἐπανάστασιν σφόδρα, μὴ ἐννοοῦντες ὁμως, ἢ μὴ θέλοντες νὰ διακινδυνεύσωσί τι. Ὁ Βούλγαρης μᾶλλον ὡς ὑπουργικὴν μεταβολὴν ὑπελάμβανε τὸ μελετώμενον, ὁ δὲ Κανάρης, πρὸς τὸν ὁποῖον παρηγγέλθη νὰ ἐξηγηθῇ ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Γρίβα, ἤρχετο ὑπὲρ τοῦ ἔργου καὶ ὑλόγει αὐτό, ἀλλ' ἦτο ἀπηλπισμένος, ὡς ἔλεγε, καὶ ἀπενίπτετο τὰς χεῖρας. Μόνος ὁ Ρούφος ἐφαίνετο ἀποφασιστικώτερος καὶ θετικώτερος, ἐγνωστοποίησε δὲ πρὸς τὸν Γρίβαν, ὅτι ἦτο ἐτοιμος ν' ἀκολουθήσῃ αὐτὸν εἰς πάντα, μόνον δὲ μικρὰν ἀναβολὴν ἐζήτηε ὅπως ἐτοιμασθῇ καὶ οὗτος εἰς Πάτρας.

Μετὰ δεκαπενθήμερον διαμονὴν ἐν Ἀθήναις ὁ ἀπεσταλμένος,

τοῦ Γρίβα ἐπανῆλθε πρὸς αὐτὸν εἰς Περαιτῖαν, καὶ τῷ ἀνεκοί-
νωσε πανθ' ὅσα ἤκουσε καὶ ἀντελήφθη. Συνεπεῖα τῶν πληρο-
φοριῶν αὐτῶν ὁ Γρίβας παρήτησε πᾶσαν μετὰ τῶν ἐν Ἀθήναις
συνεννόησιν, περιορισθεὶς νὰ συνεννοῇται μόνον μετὰ τοῦ Ῥού-
φου ἐκ τῶν πολιτικῶν, καὶ μετὰ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐπαρ-
χιῶν τῆς Στερεᾶς, ἡ δὲ Ἑλλάς ἤδη ἄπασα, ὡς καὶ οἱ ἐν Ἀθή-
ναις, εἰς αὐτὸν μόνον ἠτένιζον καὶ παρὰ μόνου αὐτοῦ ἀνέμενον
τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων. Παρῆλθεν οὕτως
ὁ Αὐγουστος καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ Σεπτεμβρίου, καὶ ὁ Γρί-
βας εὕρισκετο ἤδη ἔτοιμος πρὸς ἐπανάστασιν, ὅτε δι' ἑνὸς ἀξιω-
ματικοῦ τοῦ Ναυτικοῦ ὁ Ῥοῦφος εἰδοποιεῖ τὸν Γρίβαν, ὅτι
ἔπρεπεν ἡ ἐπανάστασις ν' ἀναβληθῇ διὰ τὴν ἄνοιξιν. Μὴ λαβὼν
ὑπ' ὄψιν τοῦτο ὁ Γρίβας ἀμέσως εἰδοποίησε τοὺς μεμνημένους,
ὅτι ὡς ἡμέραν τῆς ἐπαναστάσεως ὥριζε τὴν 5 8βρίου καὶ ὅτι
τὸ σύνθημα τῆς ἐπαναστάσεως θὰ ἔδιδεν αὐτὸς διὰ τῆς κατα-
λήψεως τοῦ φρουρίου Βονίτζης, ἡρξάτο δὲ ὑποδεικνύων ἐκάστην
τὸ μέρος του καὶ διαθέτων τὰ απαιτούμενα πρὸς ἐκκίνησιν, φρον-
τίζων πρὸ πάντων νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν τὸ φρούριον Βονί-
τζης τὸ ὅποῖον θὰ ἐχρησίμευεν ὡς ἀρχὴ καὶ κέντρον τῶν ἐργα-
σιῶν του, ἅτε περιλαμβάνον μεγάλην ποσότητα πολεμοφοδίων.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἐφθασαν εἰς τὸν Ὀθωνα πανταχόθεν
τῆς Ἑλλάδος ἀγγελίαι περὶ ἐτοιμαζομένης προσεχὺς ἐπανα-
στάσεως ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γρίβα, καὶ ὠρισμένως κατήγ-
γειλε ταύτην ἐπιστολὴ τοῦ ἐκ Δωρίδος Γερουσιαστοῦ Παππα-
πολίτου. Προβλέπων λοιπὸν τὸν κίνδυνον ὁ Βασιλεὺς ἐνόμισε
καλὸν νὰ προσδράμῃ πρὸς σωτηρίαν του εἰς τὴν γενναϊότητα
τοῦ γέροντος Στρατηγοῦ, ἐκλιπαρῶν τὴν φιλίαν του, ἀφοῦ
ἡσθάνετο ὅτι δὲν εἶχεν ἀρκούσας δυνάμεις νάντεπεξέλθῃ κατ'
αὐτοῦ, τοῦ στρατοῦ ἀπροκαλύπτως ἐκδηλοῦντος τὰς ἐπαναστα-
τικὰς τάσεις του. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ἐξ Ἀθηνῶν δι' Ἀκαρνα-
νίαν μετὰ τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας ⁽¹⁾· τὸ δὲ ἐν Ἀθήναις συν-

(1) Ἡ Βασίλισσα τὴν προηγουμένην τῆς ἀναχωρήσεώς της ἡγόρα-
σεν ἐκ τοῦ ἀδαμαντοπωλείου τοῦ Λιζιέρη 25,000 δρ. κοσμήματα, ὅπως
τὰ προσφέρει εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Γρίβα κ. Περσεφόνην.

ταχθὲν δορομολογίον του ὠρίζεν ὡς ἡμέραν ἀποβάσεώς του εἰς Παληοχαλιᾶ τὸ ἐσπέρας τῆς 4ης ἢ τὴν πρωίαν τῆς 5ης 86ρίου, καὶ ἡ ἀγγελία αὕτη ἐκομίσθη πρὸς τὸν Γρίβαν μετὰ μεσημβρίαν τῆς 3 86ρίου, ὅτε καὶ ὁ Μοίραρχος Τζάνης, μετὰ τῶν Βουλευτῶν Ἀκαρνανίας ἦλθον εἰς Παληοχαλιᾶ πρὸς δεξιῶσιν τοῦ Βασιλέως, μετὰ πληθύος φορτηγῶν ζώων πρὸς μεταφορὰν τῆς Βασιλικῆς θεραπείας καὶ ἐπίπλων.

Ἐν τούτοις ὁ στρατηγὸς εἶχεν ἤδη ὀρίσῃ τὴν 5 86ρίου ὡς ἡμέραν ἐπαναστάσεως καὶ ἐν τῷ ἱπποτισμῷ του ἐθεώρει ἀνάξιον ἑαυτοῦ, ἡ ἐπανάστασις νάρχισῃ ἀπὸ τῆς συλλήψεως τοῦ "Θω-
νος ξενιζομένου ἐν τῷ οἴκῳ του. Ἐπειδὴ λοιπὸν κατὰ τὰς ἐπι-
σήμεους πληροφορίας ὁ Βασιλεὺς θὰ κατέπλεεν εἰς Παληοχαλιᾶ κατὰ τὴν 5 τοῦ μηνός, ἀπεφάσισεν ἀντὶ τῆς 5ης ἡ ἐπανάστασις νὰ ἐκραγῇ τὴν 4ην καὶ ὁ "Θων ἐρχόμενος νὰ εὕρῃ αὐτὸν ἐπα-
ναστάντα ἤδη· εἰς τοὺς παρατηρήσαντας αὐτῷ ὅτι δυνατόν τὸ κίνημα ν' ἀποτύχῃ ἂν ἐνηργεῖτο τὴν 4ην, ἀφοῦ ἦτο προσδιωρι-
σμένη ἡ 5 86ρίου, «καὶ μόνος μου ἂν μείνω, ἀνέκραξε, θ' ἀνα-
»στατώσω τὴν Ἑλλάδα καὶ θ' ἀποδιώξω τὸν "Θωνα». Ἀμέ-
σως λοιπὸν τὴν πρωίαν τῆς 4ης ἀπέστειλεν εἰς τὴν τέσσαρας ὥρας ἀπέχουσαν τοῦ κτήματός του Βόνιζταν τὸν γυναικιδελφόν του Δημοσθένη Σταίικον πρὸς ἐπανάστασιν τοῦ φρουρίου, ἡ φρουρὰ τοῦ ὁποίου ἐκ διλοχίας ἀποτελουμένη, περιελάμβανε, εὐαρίθμους ὑπαξιωματικούς καὶ στρατιώτας μεμυημένους, τῶν λοιπῶν ἀνδρῶν ἀγνοούντων τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν ἐμφορουμένων.

Μόλις τὴν 4 μ. μ. ὦραν οἱ ἀξιωματικοὶ κατῆλθον ἐκ τοῦ φρουρίου εἰς τὴν πόλιν, διότι ἔως τότε ἡτχολοῦντο εἰς τὴν διευθέτησιν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Βασιλέως, καὶ ἀμέσως κατελήφθη ἡ πύλη τοῦ φρουρίου καὶ εἰσελθόντος τὴν 4 καὶ ἡμίσειαν τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Γρίβα ἡ ἐπαναστα-
τικὴ σημαία ἀνεπετάσθη, χαιρετισθεῖσα διὰ πυροβολισμοῦ τῆς ἐπαναστατησάσης φρουρᾶς καὶ τῆς κραυγῆς «ζήτω τὸ ἔθνος». Τρεῖς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς διλοχίας συνελήφθησαν, οἱ δὲ λοι-
ποὶ ἔφυγον, ἐνῶ οἱ στρατιῶται τρέχοντες ἐκ τῆς πόλεως εἰς τὸ

φρούριον μετὰ τὸν πυροβολισμόν, ἡσπάζοντο τοὺς συναδέλφους των ἐπιφωνοῦντες «ζήτω τὸ ἔθνος», διότι πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, οἱ λοιποὶ ἐφρόνουν ὡς τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους· καὶ οὕτω περὶ τὴν 6 ὥραν ἡ φρουρὰ ὅλη ἐπαναστατημένη διενευκτέρευσε ἐπὶ τῶν ὅπλων ἀναμένουσα τὸν στρατηγόν. Ἐνῷ δὲ ἐν Βονίτζῃ συνέβαινε τοῦτο, ὁ Γρίβας ἀποστέλλει πρὸς ἐνίσχυτιν τῆς φρουρᾶς ἀμέσως ἀπόσπασμα ἐκ 40 ἐκλεκτῶν πολιτῶν, ἕτερον δὲ τοιοῦτο ἐξ εἰκοσι εἰς Παληοχαλιᾶ, ὅπερ ἐνωθὲν μετὰ τοῦ ἐκεῖ στρατιωτικοῦ σταθμοῦ, συλλαμβάνει τὸν Μοίραρχον Τζάνην μετὰ τῆς συνοδείας τοῦ συγκειμένης ἐκ δύο ἐνομοτιῶν χωροφυλάκων. Κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα ἀφίχθη εἰς Βόνιτζαν καὶ ὁ περιοδεύων ἐπιθεωρητὴς τοῦ στρατοῦ ὑποστράτηγος Γεώργιος Καρατζᾶς, ὅστις πληροφορηθεὶς ἀμέσως τὴν ἐπανάστασιν, συνεκέντρωνε δύναμιν διὰ νυκτὸς πρὸς ἀποκλεισμόν τοῦ φρουρίου· τὴν ἐπιούσαν ὁμως μαθὼν ὅτι ἔρχεται ὁ Γρίβας ἔλαβε θέσιν ἀμυντικὴν, καταλαβὼν προάστειόν τι τῆς Βονίτζης, ἀλλ' ἅμα τῇ προσεγγίσει τοῦ Γρίβα, ὁ Καρατζᾶς, ἐγκαταλείψας τὸ ἀνωτέρω προάστειον, ἀνεχώρησεν ἐσπευσμένως, ὁ δὲ Γρίβας ἰδὼν τοῦτο διέταξε τὴν καταδίωξιν, ἣτις καὶ ἐνεργήθη παρὰ τῶν πολιτῶν, ἀτπασθέντων τὴν ἐπανάστασιν ἅμα τῇ ἐμφανίσει του. Τοῦ στρατοῦ λοιπὸν καὶ τοῦ λαοῦ ἐπευφημούντων, ἀνῆλθεν ὁ στρατηγὸς εἰς τὸ φρούριον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Πάραυτα ἐδημοσίευσε πρὸς τὸ ἔθνος προκήρυξιν σύντομον, ἐν ἣ ἐξεδηλοῦντο ὁ σκοπὸς καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀναγράφας ἀμέσως καὶ ἐπὶ τῆς σημαίας του τὸ «Ζήτω τὸ ἔθνος κάτω ὁ Ὄθων»· εἰδοποιήτας δὲ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀπεσταλμένου του τὴν ἐπαρχίαν του περὶ τοῦ πρακτέου, προσεκάλει τοὺς κατοίκους, ὅπως συγκεντρωθῶσιν εἰς στρατόπεδον ἐν τῇ παρὰ τὸ ὄριον τῆς ἐπαρχίας Βάλτου θέσιν Κουβαρᾶ.

Διευθετήσας ὅθεν ὅσον ἔνεστι ταχύτερον τὰ ἐν Βονίτζῃ καὶ ἐγκαταστήσας ἐκεῖσε τὴν πρώτην ἐπαναστατικὴν ἐπιτροπὴν, ἀνεχώρησε τὴν ἐπαύριον κατευθυνόμενος εἰς Καρβασαρᾶ, πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας Βάλτου, ὅπου ἐξεργάγη μὲν ἡ ἐπανάστασις, ἅμα ἐγνώσθη ἐκεῖσε ἡ τῆς Βονίτζης, περὶ τοῦς 700

ὁμῶς ὑπὸ τὸν Σκυλοδῆμον, Ἰσκον κλπ. τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης πρωτεύοντες, συγκεντρωθέντες, διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐτοιμαζόμενοι νὰ κτυπήσωσι ταύτην. Ἄμα τῇ εἰς Καρβασαρᾶν ἀφίξει του οἱ διαμαρτυρόμενοι οὗτοι προσῆλθον αὐτῷ καὶ ὤμωσαν τὸν διατεταγμένον ὄρκον, ἀσπασθέντες τὴν ἐπανάστασιν. Συνάμα ὁλόκληρος ἡ ἐπαρχία Βονίτζης καὶ Ξηρομέρου ἐπαναστατήσασα συνεκεντρώθη εἰς τὸ παρὰ τοῦ ἰδίου ὀρισθὲν ὡς ἀνωτέρω μέρος καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του.

Μετὰ τὴν προσέλευσιν τῶν ἐν Βάλτῳ, διέταξε τοὺς ἐν Κουβαρᾷ ἐστρατοπεδευμένους ἐπαρχιῶτας του νὰ βαδίσωσι καὶ κατευλισθῶσιν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἀχελῷου, εἰς θέσιν Σοροβίγλι, ὅπου μεταβὰς καὶ αὐτὸς ἀκολούθως, διέβη τὸν Ἀχελῷον διευθυνόμενος εἰς Ἀγρίνιον. Ἐν τούτοις ὁ Βασιλεὺς Ὁθων εὐρισκόμενος εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου εἰδοποιήθη δι' ἀτμοπλοίου, προερχομένου ἐκ τῶν παραλίων τῆς Ἀκαρνανίας, περὶ τῶν ἐκεῖ συμβάντων, καὶ ἀλλάζας διεύθυνσιν κατευθύνετο εἰς Πειραιᾶ. Κατὰ τὸ ὀλιγόημερον αὐτὸ διάστημα διαδοθεῖσα ἡ ἐπανάστασις ὡς ἀστραπὴ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ καθ' ὅλην τὴν Πελοποννησιακὴν ἀκτὴν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἔφθασε κατὰ τὴν 9 εἰς Μεγαρίδα, τὰ πρόθυρα τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἐκεῖθεν τὴν δεκάτην εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, καθ' ἣν ἡμέραν δηλαδὴ ὁ Γρίβας εὐρίσκετο εἰς Ἀγρίνιον, καὶ ὅπου ἡ ἀγγελία τῆς φυγῆς τοῦ Ὁθωνος ἀφίκετο. Τοιαύτη δὲ ἦτο τοῦ ἔθνους ἡ ὁμοφροσύνη καὶ τοσαύτη ἡ πρὸς τὸν Γρίβαν πεποίθησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὥστε ὅπου ἡ εἰδησις τῆς ἐπαναστάσεώς του ἀφικνεῖτο ἐκεῖ πάραυτα καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ σημαία ἀνυψοῦτο. Τὸ δρομολόγιον οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης ὑπῆρξε τὸ ἐξῆς : 4ην 8βρίου ἐπανεστάτησεν ἡ Βόνιτζα, τὴν 5ην ὁ Βάλτος, τὴν 7ην Μεσολόγγιον καὶ Ἀγρίνιον τὴν 9ην αἱ Πάτραι καὶ ὅλος ὁ Κορινθιακὸς μέχρι Μεγαρίδος, τὴν δεκάτην τὰ Μέγαρα, ἡ Ἐλευσίς κλπ. μέχρι τῶν προθύων τῆς Πρωτεύουσας, ὅπου ἡ ἐπανάστασις εἰσέβαλε τὴν νύκτα τῆς δεκάτης καὶ ἐτελείωσεν.

Ἐν τούτοις ὁ Γρίβας ἀπὸ τοῦ Ἀγρινίου διευθύνθη εἰς Με-

σολόγγιον, ὅπου διαλύσας τοὺς περὶ αὐτὸν ἐλαφροὺς, ἀνερχομένους εἰς 7,500 χιλιάδας, καθ' ὃ περιττοὺς πλέον, καὶ διατάξας νὰ παύσῃ ἢ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας ἐνεργουμένη στρατολογία, κατελήφθη ὑπὸ ὀξείας νόσου, καθ' ἣν στιγμὴν ἀναμμένων τὸν Ἀτμοδρόμονα ἡτοιμάζετο ν' ἀποπλεύσῃ διὰ τὴν Πρωτεύουσαν μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του.

Εἰς Μεσολόγγιον ἀφίκετο τὸ ἐν ἐκ τῶν μελῶν τῆς πρωτορινῆς Κυβερνήσεως, ὁ Ροῦφος, ἀκολουθούμενος ὑφ' ἐνὸς ὑπουργοῦ, τοῦ Δεληγεώργη, ὅπως συγχαρῶσιν αὐτὸν ἐκ μέρους τῆς καὶ τῷ ἐγχειρίσωσι τὸ ἔγγραφον δι' οὗ ὠνομάσθη Στρατάρχης. Μάτην ἀπέβησαν ὅλαι τῆς ἐπιστήμης αἱ προσπάθειαι, ὁ Γρίβας νοτήσας τὴν 19ην 86ρίου ἀπέθανε τὴν 24ην, καὶ τῇ ἐπαύριον, ἐν μέσῳ ἀφάτου πένθους τῶν εἰς Μεσολόγγιον συνηγμένων ἐπαρχιῶν καὶ τοῦ στρατοῦ, ἐτάφη εἰς τὸ ἐν Μεσολογίῳ Ἡρῶν.

Ὁ Γρίβας ἐννοήσας τὸν θάνατόν του ἀντιμετώπησε τοῦτον μετὰ τῆς ψυχικῆς ἐκείνης ἀταραξίας, ἥτις εἰς μόνους τοὺς ἄνδρας τοῦ εἵδους του παρουσιάζεται. Τὴν 24 86ρίου διατηρῶν πλήρως τὰς διανοητικὰς του δυνάμεις παρητήθη πάσης ἱατρικῆς συνδρομῆς, ἣν ἡσθάνετο ἤδη ἀνωφελῆ.

Προσκαλέσας δὲ ἐν τῷ θαλάμῳ του τοὺς σωματάρχας του καὶ λοιποὺς ἐπισήμους καὶ οἰκείους ἐσύστησεν αὐτοῖς στενῶς τὴν ὁμόνοιαν καὶ πρὸ πάντων τὴν πρὸς τὴν Πατρίδα ἀγάπην· εἶτα καλῶν ἕνα ἕκαστον παρὰ τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην του ἡσπάζετο αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον, ἀντασπαζομένων ἐκείνων τὴν δεξιάν του. Μετὰ τὸ πέρας τῆς θλιβερᾶς καὶ ἐπισήμου ταύτης σκηνῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ θρῆνοι καὶ τὰ δάκρυα πάντων τῶν περιεστώτων ἀπετέλουν ἀντίφασιν ἀλγεινὴν πρὸς τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀταραξίαν τοῦ γέροντος στρατάρχου, οἱ πάντες τῇ διαταγῇ του ἀπεσύρθησαν, αὐτὸς δὲ ἐκοινώνησε τότε τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ μετὰ στιγμᾶς τινὰς παρέδιδε τὸ πνεῦμα ὁ τελευταῖος τῶν ἀρματωλῶν.

Ὁ βίος τοῦ Γρίβα ὑπῆρξε τρικυμιώδης καὶ πολυκύμαντος ἀπὸ τῆς νηπιακῆς του ἡλικίας. Γεννηθεὶς ἐν κινδύνοις, ἀνατράφει μετὰ κινδύνων καὶ συνυπάρξεως οὕτως εἰπεῖν μετὰ τῶν

κινδύνων, ἀπέκτησε τραχύτητά τινα χαρακτῆρος, ἥτις ὅμως ὀλίγον ἐπέδρασεν εἰς τὴν φυσικὴν ἀγαθότητα τῆς ψυχῆς του, ἥτις διέκρινεν αὐτὸν μέχρι τῆς τελευταίας του.

«Βορείας» ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἀποκαλούμενος, διὰ τὸ ὅξυ καὶ ὀρμητικὸν αὐτοῦ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐνεργείας, πολλάκις ἐθεάθη συγκινούμενος μέχρι δακρύων εἰς τὴν ἀνάγνωσιν συγκινητικῶν ἐπεισοδείων ἱστορίας, μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ὁποίων ἠρέσκετο νὰ διέρχεται τὰς μακρὰς χειμερινὰς νύκτας ἐν τῇ εἰκογένειά του.

Ἀμοιρῶν παιδείας, ἕνεκα τῆς ἐποχῆς τῆς γεννήσεώς του καὶ τῶν περιστάσεων τοῦ βίου του,⁽¹⁾ εἶχε φυσικὴν στωμυλίαν καὶ εἰς τοιμότητα πνεύματος ἐξαιρετικὴν, δι' ᾧν πολλάκις ἀντεπεξῆλθεν ἐπὶ σοβαρῶν ζητημάτων κατὰ τῶν δεινότερων τοῦ κοινοβουλίου ῥητόρων. Γενναῖος καὶ ῥιψοκίνδυνος μέχρι παρατόλμου, διετήρει ἐν ὥρᾳ κινδύνου ψυχικὴν ἀταραξίαν, ἥτις διακρίνει τὸν καλὸν στρατηγόν· κατέχων δὲ εἰς βαθμὸν ἀπίστευτον τὸ μυστήριον τοῦ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν τὴν εἰς ἑαυτὸν πεποιθήσιν, πολλάκις δι' ὀλιγίστων διεπράξατο μεγάλα, ὥστε δικαίως ἐθεωρεῖτο ὁ ἀνὴρ τῶν ἐκτάκτων ἔργων. Δημοτικὸς καὶ προσηγὴς πρὸς πάντας, ἦτο ὑπερήφανος μέχρις ἀλαζονείας, ὅπου ἤθελεν ἀπαντήσῃ ἐγωῖσμον ἢ ἔπαρσιν. Ἐραστὴς τῆς δόξης ἀκόρεστος, τὴν ὁποίαν πάντοτε ἐπεδίωξε, συνετάχθη πάντοτε μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ὁ θερμότερος ὑπερασπιστὴς καὶ προστάτης τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων καὶ ζητημάτων, ἔργῳ καὶ λόγῳ. Ἀμνηστίακος εἰς ἄκρον οὐδέποτε ἀνεμνήσκειτο ἀδίκημά τι ἅμα ὁ ἀδικῶν αὐτὸν ἤθελε τῷ ζητήσει συγγνώμην, συνέδραμε δὲ πάντοτε τὴν δυστυχίαν καὶ ὅτε κατὰ τὸ 1856 σιτοδία μεγίστη ἐνέσκυψεν εἰς Ἀκαρνανίαν, ἐκένωσε μέχρις ὀβολοῦ τὰ θυλάκιά του καὶ ἡγόρασε τὰ σιτηρὰ τοῦ Δημοσίου ἐν Βονιτζί τὰ ὅποια διένειμεν εἰς τὸν πεινῶντα λαόν. Ἐπιχειρῶν αἰετοτε μεγάλα, οὐδέποτε ἀμφέβαλε περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, καθόσον εἶχε τοιαύτην εἰς ἑαυτὸν πεποιθήσιν, ὥστε οὐδέποτε ἀπεθαβρόνενο ἐκ τῶν μεσολαβούντων ἐμποδίων ἢ δυσχερειῶν,

(1) Ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Παλαμηδίου ἔμαθεν ὀλίγα γράμματα.

τὰ ὁποῖα ἐφρόνει ὅτι θὰ ὑπερενίκα ἐπὶ τέλους. Κατευθυνόμενος κατὰ τὴν 8βριανὴν ἐπανάστατιν ἐκ Βονίτζης εἰς Βάλτον παρηκολουθῆτο ὑπὸ μόνον 300 ἀνδρῶν. Εἰς Λουτράκι τῆς Ἀκαρνανίας ἐπληροφόρηθη ὅτι οἱ ἀντεπαναστάται ἦσαν ὑπὲρ τοῦς 700. «Ποιοὶ θαβῆῃς, εἶπεν εἰς τὸν ὑπασπιστὴν του, ὅτι εἶναι »οἱ περισσότεροι, ἡμεῖς ἢ οἱ ἀντίπαλοί μας ;» «Ἄλλ' ἐκεῖνοί εἶναι 700 καὶ ἡμεῖς μόνον 300» ἀπεκρίθη ὁ Ἀξιωματικός. — «Καὶ ἐμένα λοιπὸν γιὰ πόσους μὲ λογαριάζεις ;» ἠρώτησε μετὰ πεποιθήσεως ὁ Στρατάρχης. — «Ἀντὶ χιλιάδων Στρατάρχα μου» ἀπήντησε μετὰ πεποιθήσεως ὁ ὑπασπιστὴς καὶ τὴν πεποίθησίν του ταύτην συνεμερίζοντο πάντες οἱ περὶ αὐτὸν ὡς ἀνωτέρω προείπομεν.

Ὁ διακαέστερος τῶν πόθων αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἔργου τοῦ 1821, ἡ ἀπελευθέρωσις δηλαδὴ τοῦ γένους. Ἡ μοῖρα ἐστέρησεν αὐτὸν τῆς εὐχαριστήσεως, τοῦ νὰ ἴδῃ πληρομένην τὴν τοιαύτην εὐχὴν του, ἡ δὲ Ἑλλὰς ὀφείλει δικαίως νὰ θρηνῇ ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ ἀνδρός, ὅστις εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἠδύνατο καὶ νὰ ἐννοήσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς ἐθνικοὺς πόθους.

Ὀλίγιστοι ἄνδρες τοῦ ἀγῶνος ἔδρασαν ὡς αὐτός, ἀλλὰ καὶ ὀλίγιστοι ἐποτίσθησαν μὲ τὸ δηλητήριο τῆς συκοφαντίας ὡς αὐτός.

Ἡ κατ' αὐτοῦ καταδίωξις δὲν ἔληξεν οὐδὲ μετὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἡ ἀντίδρασις δ' ἐξεδηλώθη παρὰ τινων καὶ εἰς τὴν ἀπονομὴν αὐτὴν συντάξεως πρὸς τὴν χήραν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὴν ἄρνησιν ἀνεγέρσεως κενοταφίου ἐν Ἀθήναις δημοσίᾳ δαπάνῃ.

Ἀξίον ἀναγραφῆς χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ παρέχει ὁ Lucien Davesiès De Pontés εἰς τὰς Etudes sur l'Orient, προστιθεὶς καὶ τινὰς πληροφορίας ἐκ τῶν κατ' αὐτοῦ συνήθως καὶ συκοφαντικῶς διαδιδόμενων.

«Ἡ λευκὴ αὐτοῦ φουστανέλλα, λέγει περὶ τοῦ Γρίβα, ἐκυμάτιζεν ὡς φόρεμα ὑπερρφάνου Ἀνδαλουσίας. Αἱ λευκαὶ του χεῖρες ἐκαλύπτοντο ἐκ δακτυλιδίων τῶν ὑπὸ τὴν μάχαιράν του πεσόντων ἐπισήμων Ὀθωμανῶν. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀνεγνώριζον σι

σκληρότερον καὶ γενναϊότερον ἐχθρόν, παρὰ τὸν Θεόδωρον Γρίβαν, ἡ δ' Ἑλλάς δὲν ἔχει ἀρχηγὸν ἐπικινδυνωδέστερον καὶ κομματαρχὴν μᾶλλον ἀσυμβίβαστον. Μάχη ἢ φόνος, εἰρήνη ἢ πόλεμος, δέκα καθ' ἑνὸς ἢ μᾶλλον εἰς κατὰ δέκα ὀλίγον σκοτίζουσι τὸν Γρίβαν. Οὐδέποτε συνωμολόγησεν ἀνακωχὴν μετὰ τοῦ σουλτάνου, καὶ ὅταν βλέπῃ Τοῦρκον τὸν φονεῦει ἄνευ πίστεως, ἄνευ φόβου, καὶ ἄνευ εὐσπλαγχνίας. Πολλάκις κατὰ μέρος ἐφώρμησε κατὰ τῶν Δελήδων τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς. Ἡ ταχύτης τῶν κτυπημάτων, ἡ παράδοξος ἐπιτηδειότης του περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ἵππου καὶ τῶν ὅπλων, πανικὸν διέσπειρον εἰς τοὺς μουσουλμάνους τρόμον, ἐξαναγκάζομένους εἰς φυγὴν. Ὁ Γρίβας κατεδίωκεν αὐτούς, καὶ οἱ ἀδελφοί του, οἱ φίλοι, τὰ παλληκάρια του ἠναγκάζοντο διὰ τὸν ἀποσύρωσι τῆς κινδυνώδους του τόλμης, νὰ τῷ κλείτῃσι τὴν δίοδον, καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του, νὰ ὀδηγήσωσιν αὐτὸν εἰς τὸ στρατόπεδον.»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

(Τὰ τῆς ἀποπείρας πρὸς ἄλωσιν τοῦ φρουρίου τῆς
Κορώνης σελ. 39).

Εἰς τὸν «Στρατιωτικὸν Ἀτόμαχον τοῦ 1858 (τεῦχος ΙΑ')
ὁ ἐπικαταλυματίας Π. Κουτήφαρις, γράφων «Ἀρχαιολογικὰς
καὶ ἱστορικὰς τινὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ φρου-
ρίων», σημειοῖ ἐν σελ. 329 καὶ τὰ ἐξῆς :

«Ἀπετόλμησαν καὶ ἔφοδον κατὰ τῆς Κορώνης οἱ Ἕλληνες
τὴν νύκτα τῆς 28 Φεβρουαρίου 1823, καὶ βεβαίᾳ ἦν ἡ ἐπι-
τυχία, ἂν στυγερά καὶ πάντῃ ἀπροσδόκητος προδοσία δὲν ἑμα-
ταίου τὰς χρηστὰς ἐλπίδας τῆς ἐκβάσεως. Τὸ σχέδιον ἦτο νὰ
εἰσπηδῇσωσιν εἰς τὸ φρούριον διὰ κλιμάκων κατὰ τὴν ΒΔ πλευ-
ράν, ἔνθα τὰ τεῖχη, ὀλιγώτερον ὑψηλά, παρεῖχον εὐχερεστέραν
τὴν ἀνάβασιν. 50 Κορωναῖται ἔπρεπε νὰ ἀναβῶσι πρῶτοι· τούτους
δ' ἔπρεπε νὰ μιμηθῶσι 300 ἄλλοι μισθοφόροι ὑπὸ τὸν Θεόδω-
ρον Γρίβαν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένοι· ἦσαν δ' οὗτοι συρφετοὶ παν-
τοδαπῶν ἀνθρώπων ἔξω τῆς Πελοποννήσου συνεileγμένων· διότι
ἡ διευθύνουσα τὸ σχέδιον τοπικὴ ἀρχὴ ἀπέβαλε τοὺς ἐθελοντι
προσελθόντας ἵνα μεθέξωσι τοῦ ἔργου Μανιάτας καὶ ἄλλους τῶν
περιοίκων, ὅπως καρπωθῇ μόνη αὐτὴ τὰς ὠφελείας τῆς ἐκβά-
σεως. Ἡ τεταγμένη νύξ ἐπέστη τέλος θυελῶδης καὶ ζοφερᾶ·
σκότος πυκνότατον κατεκάλυπτε τὸ στερέωμα, αἱ κλίμακες
προσάγονται εἰς τὰ τεῖχη, οἱ δὲ 50 Κορωναῖοι ἀναβάντες εἰς-
πηδῶσιν ἐντὸς τοῦ φρουρίου καὶ παρακαλοῦσι τοὺς περὶ τὸν
Γρίβαν νὰ τοὺς μιμηθῶσιν· ἀλλ' αὐτοὶ ἀπαιτοῦσι τοὺς μισθοῦς
των, ἐγείρουσιν ἀξιώσεις ἀνεφίκτους καὶ τέλος ἀρνοῦνται».

Κατόπιν περιγράφων τὸ τραγικὸν τέλος τῶν εἰσπηδησάντων 50 γενναίων Κορωναίων ἐπισημειοῖ τὰ ἐξῆς :

«Αἱ συνέπειαι τῆς ἀποτυχίας ταύτης εἶναι ἀκαταλόγιστοι. Τὴν πτώσιν τῆς Κορώνης ἤθελε πάντως ἀκολουθήσῃ ἡ ἄλωσις τῆς Μεθώνης· εἰ μὴ εἶχεν ὁ Αἰγύπτιος τὰ δύο ταῦτα ὀρμητήρια, ἐπεχείρει ἄρα τὴν κατὰ τῆς Πελοποννήσου ἐκστρατείαν ; »

Εἰς ταῦτα ἀπήντησε τότε δι' ἰδιαίτερου φυλλαδίου ὡς ἐξῆς ὁ Θ. Γρίβας·

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ

ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΡΙΒΑ

εἰς τὰ κατ' αὐτοῦ *ιστορηθέντα* ὑπὸ τοῦ «Στρατιωτικοῦ
Ἀπομάχου».

Εἶναι λύπη· ἄξιον ὅταν ἡ ἀλήθεια παραμορφώνεται ἀνοικέως, πολὺ δὲ μᾶλλον ὅταν ἀνὴρ λόγιος καὶ στρατιωτικὸς περιπίπτῃ εἰς τὸ ἄτοπον τοῦτο. Τοιαύτην μοὶ ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν τὸ ΙΑ' τεῦχος τοῦ «Στρατιωτικοῦ Ἀπομάχου», ἔνθα, εἰς ἱστορικὴν τινα περὶ Κορώνης διατριβήν, ὁ κ. Π. Κουτήφαρις, ἀνὴρ λόγιος καὶ, ὡς μακθάνω, ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ, θέλων νὰ περιγράψῃ τὴν εἰς τὸ φρούριον Κορώνης ἔφοδον τοῦ 1823, λέγει, ὅτι μετὰ τὴν εἰς αὐτὸ ἀνάβασιν 50 Κορωναίων, οἱ περὶ τὸν Θεόδωρον Γρίβαν ἠρνήθησαν νὰ τοὺς μιμηθῶσι, καὶ ἀξιώσεις ἐγείροντες καὶ λογοτριβάς, ἐζήτουν χρήματα παρὰ τῶν κατοίκων !

Καὶ ἂν μὲν ὁ ἀγαθὸς ἱστοριογράφος ἤρχετο εἰς τὴν ἔκθεσιν ἀπλῶς ταύτην καὶ ἀκουσίως ἐπλήγωνε τὴν μνήμην ἐντίμων ἀγωνιστῶν, ἤθελα εἶπει, ὅτι ἐκ τοῦ σπουδαστηρίου τοῦ γράφων καὶ τὰς ἡμέρας μὴ ἰδὼν τοῦ ἀγῶνος, εἶναι τῆς συμπαθείας μας

ἄξιός διὰ τὴν ἀκουσίαν του πλάνην· ἄλλ' ὅταν πρὶν ἐγγίσῃ ἔτι τὸ θέμα προομιάζεται διὰ τῶν λέξεων στυγερά καὶ ἀπροσδόκητος προδοσία, ὅταν καὶ ἐμβαίνων εἰς τὴν διήγησιν, ἀποκαλῇ τοὺς περὶ τὸν Θεόδωρον Γρίβαν συρφετοὺς μισθοφόρων ἀνθρώπων, ὅταν καὶ κλείων τὸ ἐπεισόδιόν του, προσθήτῃ εἰς σχόλιον, ὅτι ἡ τῆς ἐφόδου ἀποτυχία ἔφερε τὸν *Αἰγύπτιον* κατὰ τῆς *Πελοποννησίου*, καὶ ὡς συμπέρασμα του θέλει νὰ ρίψῃ ἀνάθεμα κατὰ τῶν ἐνόχων· τότε πλέον ἢ πρόθεσις τοῦ ἐντίμου ὑπομνηματιστοῦ καταφαίνεται, καὶ ἂν τὸ ψεῦδος εἶναι τὸ ταπεινότερον τῶν παλίων, εἰς ἓνα στρατιώτην εἶναι ἀσύγνωστον.

Τὸ κατ' ἐμὲ ὅμως, μὴ ἔχων ἔργον μου νὰ φροντίζω περὶ τῶν ἀδυναμιῶν ἢ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἄλλων, καθήκον θεωρῶ μόνον νὰ φέρω ἔκθεσιν ἀπλὴν τοῦ συμβάντος, καὶ εἰς τὴν κοινωσίαν καὶ τὰς ἐπερχομένας ἀποτεινόμενος γενεάς, νὰ ἱκανοποιήσω τὴν μνήμην ἀγωνιστῶν, οἵτινες ἢ δὲν ἔπαυταν ὑπὲρ τοῦ Ἑθνους καὶ τοῦ Σταυροῦ προμαχώμενοι, ἢ εἰς μνημεῖα κεῖνται μαρτυρικά μὲν εἰς τὴν καρδίαν των βόλι.

Μετὰ τὴν πρώτην τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίαν παραλαβὼν 300 ἐπιλέκτους, τὸ ἄνθος τῆς Ἀκαρνανίας, μετέβην εἰς Πελοπόννησον, ὅπως συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἐκεῖτε προύχόντων καὶ καπετανέων σκεφθῶμεν ἐπὶ τῆς τότε ἀκμῆς τῶν πραγμάτων καὶ εὖρωμεν ἐπωφελές τι περὶ τοῦ Ἑθνους σχέδιον, καθόσον νέαι δυνάμεις ἐχθρῶν ἠπειλοῦν τὸν τόπον καὶ νέοι ἀπητοῦντο ἀγῶνες. Ἀριχθεῖς εἰς τὴν Τρίπολιν, εὗρον ἐκεῖ πολλοὺς Κορωναίους καὶ χιλιάδας τινὰς Πελοποννησίων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κ. Ἀντωνίου Μαυρομιχάλη καὶ ἄλλων, συνάμα δὲ 500 Μανιάτας ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον Πετρόμπεην, τοὺς ἀδελφοὺς, τοὺς υἱοὺς καὶ ὅλην τὴν ἑνδοξὸν αὐτοῦ γενεάν, ἐτοίμους νὰ ἐφορμήτωσι κατὰ τῆς Κορώνης καὶ λάβωσιν αὐτὴν ἐξ ἐφόδου. Παρακληθεὶς τότε ὑπὸ τῶν Κορωναίων, μάλιστα δὲ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Μαυρομιχάλη, νὰ συμμεθέξω τοῦ ἔργου, ἐδέχθην εὐχαρίστως τὴν πρόσκλησιν, καθ' ὅσον περὶ Τούρκων ἐπρόκειτο, καὶ ἡ τιμὴ καὶ τὸ καθήκόν μου αὐτὸ ἦτον. Εἶχον δὲ καὶ χρέος τι ἱερὸν νὰ πληρώσω, διότι καὶ οἱ Μαυρομιχάλοι,

ὁ Ἀνδρέας Ζιτῆς, Λόντος, Κανέλλος Δελιγιάννης, Σισίνης καὶ λοιποὶ, ὅτε μετέβην ἀπόστολος τοῦ Μεσολογγίου εἰς Πελοπόννητον ζητῶν ἐπικουρίαν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἔσπευσαν φιλοτίμως εἰς συνδρομὴν του. Ἀναδεχθεῖς λοιπὸν τὸ προτεινόμενον ἄθλον, μετέβην μετὰ τῶν ὑπ' ἐμὲ ὀπλιτῶν ἐξῶθεν τῆς Κορώνης, ὅπου ἑστρατοπέδευον οἱ Πελοποννήσιοι καὶ Μανιάται.

Πρὶν προχωρήσω εἰς τὴν διήγησιν, καθήκον θεωρῶ εὐσεβὲς νὰ ἐκθίσω ποιοὶ καὶ τίνες ἦσαν οἱ κατὰ τὴν Κορώνην συναθληταὶ μου, τοὺς ὁποίους φωνῇ ἄδικος ἔρχεται σήμερον νὰ ὑβρίσῃ θανόντας! Οἱ ἄσχημοι οὗτοι μισθοφόροι, ὁ συρρετὸς, ὡς τοὺς ἀποκαλεῖ, παντοδαπῶν ἀνθρώπων ἦταν ἐν πρώτοις οἱ τέσσαρες ἀδελφοί μου, ἦσαν οἱ ἄριστοι τῶν ἐξ Ἀκαρνανίας ἡρώων, οἵτινες, κατὰ διαδοχὴν τῶν πατέρων των, πρὸ δύο αἰώνων ἠκολούθουν τὴν οἰκογένειαν τῶν Γριβαίων· ἦταν οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι, οἵτινες ἐν ὄνομα καὶ ἐν ξίφος κληρονομοῦντες διέτειον μετὰ τῶν Γριβαίων τὴν ὀθωμανικὴν δυναστείαν· ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες κατὰ διαδοχὴν ἀπετέλουν τὰ καπετανάτα καὶ ἀρματωλίκια τῶν δουλικῶν χρόνων, ἐξ ὧν ὀρμώμενοι ἔπειτα ἀνήγειραν τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἡ διέπρεψαν ὡς ἡμίθεοι ἢ ἔπεσον ὡς μάρτυρες ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος. Δὲν εἶναι εἰς ἐξ αὐτῶν, ὅστις νὰ μὴ ἀνακαλῇ ὀνομαστὴν τινα πρᾶξιν, ὅστις νὰ μὴ ἀπέθανεν ἢ στρατηγὸς ἢ ἀξιωματικὸς ἀνώτερος τοῦ ἀγῶνος, καὶ ἂν δὲν φέρουσιν ὄνομα ἱστοριογράφου, καλοῦνται ὅμως Γαρδικιώται, Σουλτάνιδες, Καποταῖοι, Μπουκουβαλοῖοι. Σφαλάγκιδες, Γριβογεωργαῖοι, Μακρυσταθαῖοι, Γεοργοθώμιδες καὶ ἄλλοι, τὴν ψῆμην τῶν ὀπλοίων ὑμνοῦσιν ἀκόμη τὰ Κλέφτικα ἄσματα καὶ ἐπὶ τοῦ μνήματος τῶν ὀπλοίων θάλλει αἰώνιος ἡ ἐθνικὴ τιμὴ καὶ ἀγάπη. Μετὰ τοιούτων λοιπὸν ἡρώων, μετὰ τοιούτων πολεμιστῶν φωτοβολούντων ἐν χρυσῇ πανοπλίᾳ, ἔφθασα εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Κορωναίων, ὅπου τοσαύτη ἔνδεια καὶ σπάνις τῶν τροφίμων ὑπῆρχεν, ὥστε οἱ μισθοφόροι τοῦ ὑπομνηματιστοῦ οὐ μόνον τὰ πάντα ἐπληρόνομεν εἰς τιμὴν τριπλασίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπείρους εὐρίσκομεν δυσκολίας εἰς τὴν προμήθειαν, καὶ τὸ στρατόπεδον ἐκεῖνο ἦτον ἡ ζῶσα εἰκὼν τῆς πείνης, τῆς γυμνώσεως

καὶ τῆς δυστυχίας. Ἐπρεπε δὲ νὰ ἔχῃ πολλὴν αὐταπάρησιν ὁ ἐρχόμενος εἰς βοήθειάν των, διὰ νὰ ὑπομείνῃ τότας στερήσεις, νὰ πληρὸνῃ τὰ πάντα εἰς τιμὰς ὑπερόγκους καὶ ν' ἀπαντᾷ συγχρόνως τὰς πλέον λυπηρὰς δυσχερείας. Ἀλλὰ προκειμένου, ὡς εἶπον, νὰ ὑπακούσω εἰς τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντός μου, καὶ ἀμφισβητῶν ἴσως τὴν δάφνην τῆς τιμῆς ἐν Πελοποννήσῳ, ὑπέστην ὅλα ταῦτα καρτερικῶς καὶ πολλάκις ἴσως συνεδραματοὺς κατοίκους, οἰκτείρων τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς στερήσεις των. Τὴν δυσχερῆ αὐτῶν θέσιν δὲν περιγράφω διὰ λόγων ἀπλῶν, καὶ φέρω εἰς ἀπόδειξιν ἐν ἔγγραφον (1) αὐτῶν τῶν κατοίκων, χρονολογούμενον 10 περίπου μῆνας πρὶν ἔλθω εἰς Κορώνην, δι' οὗ θρηνηλογοῦσι τὰς συμφορὰς καὶ στερήσεις των. Ἀπὸ τοιούτους λοιπὸν ἄνδρας, τοιαῦτα θύματα στερήσεως καὶ πενίας, δι' οὗ χυρίζεται ὁ ἱστοριογράφος τοῦ Ἀπομάχου, ὅτι ἐλάβανον μισθοὺς οἱ ἄριστοι τῆς Ἀκαρνανίας ! !

Ἦλθεν ἐν τούτοις ἡ ὥρα ἡ ἐπίσημος καὶ εὐκταία. Νῦν θεωλώδης καὶ ζοφερά, ἡ νῦξ τῆς 28 Φεβρουαρίου 1823, ἔδωκεν ἤδη τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου· αἱ κλίμακες προστήχθησαν εἰς τὰ τεῖχη, καὶ ὑπὸ τὸν βορρᾶν καὶ τὸ σκότος Μανιάται, Ἀκαρνανεὲς καὶ Κορωνάοι ἐπιχειροῦσι ταυτόχρονον τὴν ἀνάβασιν. Πρῶτος τῶν Μανιατῶν ἀνέβη τότε ὁ Κωνστ. Μαυρομιχάλης· πρῶτος τῶν Ἀκαρνανῶν, ὁ ἀρχηγός των, καὶ εἰς τὴν θέαν αὐτῶν ἐπέτων εἰς τὰ τεῖχη οἱ ὀπαδοὶ των, ἐνῶ ἐξ ἄλλης κλίμακος ἀνέβαινον συγχρόνως οἱ Κορωνάοι. Ἀντίστασις καμμία δὲν διετάραξε τὴν ἀνάβασιν· οἱ Τούρκοι μάλιστα οὐδ' ὕπνιπτεύοντο ἔργον τοιοῦτον, καὶ ραμαζάνιον ἔχοντες, εἰς ὕπνον ἐκοιμῶντο βαθύν. Οἱ πολιορκηταὶ λοιπὸν συνέρρεον ἀκωλύτως, καὶ ἤδη 300 ἀνέβησαν πανταχόθεν· ἤδη ἀνέβαινον πολλοὶ ἄλλοι καὶ παρὰ τὰς ἐπάλξεις τοὺς ἐβοήθουν οἱ ἀρχηγοί, ὅτε—κατάρτοι νὰ εἶναι οἱ αἵτιοι—βοῇ κραυγῶν βιαίων ἀκούεται κάτωθεν καὶ οἱ πρὸς τὰς κλίμακας χωροῦντες παλινδρομοῦν, οἱ ἤδη ἀναβαίνοντες ἐπιστρέφουν καὶ πολλοὶ τῶν παρὰ τὴν ἐπαλξιν ἐγγιζόντων συμπαράσύρονται πρὸς τὰ κάτω, ἐν ᾧ αἱ ἀπειλαὶ, αἱ ὕβρεις καὶ αἱ κραυγαὶ αὐξάνουσι καθ' ἑκάστην. Τὴν

αὐτὴν ὥραν προφθάνει εἰς τὰ τεῖχη ὁ Κατσανός, ἀδελφὸς τοῦ Ἡλίας Σπλαφατίνου, καὶ παρ' αὐτοῦ μανθάνομεν τότε ὅτι οἱ Κορωναῖοι καὶ ἄλλοι Πελοποννήσιοι θεωροῦντες τὸ ἔργον τετελεσμένον καὶ τὴν Κορώνην ἐδικήν των ἤδη, ἀπέπεμπον τοὺς Μανιάτας καὶ Ἀκαρνᾶνας, ἵνα μὴ μεθέξωσι τῶν ὠφελειῶν τοῦ φρουρίου. Μόλις ἀνήγγειλε ταῦτα, καὶ διεδέχθη τοὺς λόγους τοῦ ἀλαλαγμοῦ κραυγῶν βαρυτέρων, καὶ τὴν αὐτὴν στιγμήν ἠκούσθη ποδοβολή καὶ σύγκρουσις ἀνδρῶν κτυπωμένων. Σπεύδομεν τότε Γριβαῖοι, Μαυρομιχαλαῖοι, οἱ πάντες, ἐκ τῶν τειχῶν καταβαίνοντες, καὶ εὐρίσκομεν τὸν ὑποστράτηγον Ἀντώνιον Μαυρομιχάλην ματαίως προσπαθοῦντα νὰ κατευιάσῃ τὴν ταραχήν. Οἱ ὑπὸ τὰ τεῖχη Μανιάται καὶ Ἀκαρνᾶνες ἠτοιμάζοντο ἤδη εἰς ἄμυναν κατὰ τῶν πρὸς αὐτοὺς ἐπιτιθεμένων. Ριπτόμεθα τότε ἐν μέσῳ τῆς θορυβώδους σκηπῆς· δεόμεθα, ἀπειλοῦμεν, ἐλέγχομεν καὶ τελευταῖον ἐπαναφέρομεν τὴν γαλήνην, ἀλλ' ἡ πολύτιμος ὥρα παρήλθε, καὶ οἱ μὲν Μαυρομιχαλαῖοι καὶ οἱ Γριβαῖοι ἀποστειρόμεθα οἰκτείροντες τοὺς αἰτίους, οἱ δὲ ἐντὸς τοῦ φρουρίου καταληφθέντες ὀλίγοι Κορωναῖοι ἢ ἀπὸ τῶν τειχῶν πεσόντες κατέστρεψαν ἑαυτούς, ἢ εὐγενῶς ἀμυνόμενοι, ἔπασαν μάρτυρες τῆς ἐπιβουλῆς καὶ ἀπληστίας τῶν ἰδίων συμπολιτῶν των.

Μάρτυρα τῶν λεχθέντων ἐπικαλοῦμαι τὸν ἔντιμον στρατηγὸν Ἄντ. Μαυρομιχάλην, ὅστις ζῶν εὐτυχῶς, δύναται νὰ ὁμολογήσῃ τὸ πρᾶγμα.

Μάρτυρας τῶν λεχθέντων ἐπικαλοῦμαι τοὺς κατοίκους αὐτοὺς τῆς Κορώνης, οἵτινες διὰ τοῦ δημοσιευομένου ἐγγράφου τοσοῦτον περιπαθῶς ἀνκφέρουσιν, ὅτι δὲν ἔλαβον μέρος καὶ εἰς τὰ λάφυρα τῶν ἄλλων τῆς Πελοποννήσου φρουρίων.

Μάρτυρα τελευταῖον ἐπικαλοῦμαι (καὶ εἶναι ἔτις ὁ εὐγλωττότερος) αὐτὸν τὸν ὑπομνηματιστὴν τοῦ Ἀπομάχου, ὅστις ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι τοῦ ἔκθρου καὶ εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον τῶν κατ' ἐμοῦ προσβολῶν λέγει· α. . . ἡ διευθύνουσα τὸ σχέδιον (τῆς πολιορκίας) τοπικὴ ἀρχὴ ἀπέβαλε τοὺς ἐθελοντὶ προσελθόντας ἵνα μεθέξωσι τοῦ ἔργου Μανιάτας καὶ ἄλλους τῶν πε-

ριοίκων, ὅπως καρπωθῇ μόνη αὐτὴ τὰς ὠφελείας τῆς ἐκβά-
σεως.»

Οὕτω λοιπὸν πρόθεσις ταπεινὴ καὶ ἀπληστία μετάλλου ἐπρό-
δωκε τὴν τόλμην ἀνδρῶν γενναίων, καὶ ἀπεστέρησε τὸν ἀγῶνα
μιᾶς τῶν λαμπροτέρων σελίδων του. Ἐνεκα δὲ τῆς ἀβελτη-
ρίας τινῶν τὸ φρούριον τῆς Κορώνης ἐβάφῃ μὲ μαρτυρικὸν αἶ-
μα, καὶ τουρκευμένον ἐπὶ πολὺ, ὑπῆρξεν ὀρμητήριον τῶν ἀπί-
στων. . . Ἐν ᾧ δὲ ἡ ἀνόσιος πρᾶξις τῶν μιᾶς ἀνταμοιβῆς
ἔχρῃζε, τοῦ στιγμιαίου τουφεκισμοῦ, ἔρχονται ἤδη τινὲς καὶ
μᾶς ὑβρίζουσιν ἔτι διότι δὲν ἐξωμοιώθημεν πρὸς αὐτούς.

Ὅσον δὲ περὶ τῆς ιδέας ὅτι οἱ περὶ τὸν Θεόδωρον Γρίβαν
προσέφερον τὴν συνδρομὴν τῶν ἐπὶ μισθῷ, μεθ' ὅσα εἶπα, μίαν
ἀπάντησιν ἔχω τὸν δίκαιον οἶκτόν μου. Ἄν ὁ Θεόδωρος Γρίβας
ἐμίσηθονε τῶν ὀπλων του, τὴν τιμὴν, ἐὰν χάριν χρυσίου ἀντήλ-
λασσε φρούρια· ὁ τῆς Αἰγύπτου Σατράπης δὲν ἔσταμάτα τὴν
ὀρμὴν του ἔμπροσθεν τοῦ Παλαμηδίου, καὶ ὅτε προσφέρων ἑκα-
τομμύρια, μ' ἐζήτηε τοῦ φρουρίου τὰς κλεῖς, δὲν ἤκουεν εἰς ἀ-
πόκρισιν «κρέμονται εἰς τὸ στόμα τοῦ πυροβόλου.» Ὁ Γρίβας
λοιπὸν καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐκ μόνης τῆς φιλοπατρίας
του ὀρμήθεις, προσέφερε τὴν ἀρωγὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς Κορω-
ναίους, ὡς ἔπραξε τοῦτο καὶ ὅτε κληθεῖς ὑπὸ τῶν Πατρῶων,
ἐφάνη εἰς τὸ Λινὸν τοῦ Σεῖταγα καὶ συνεχρότητε γνωστὴν
μάχην.

Θ. ΓΡΙΒΑΣ

---

(1) Ἴδου τὸ ἐν σελίδι 83 μνημονευόμενον ἔγγραφον.

Ὑπερτάτῃ Διοίκησιν !

Ἐκ πολλοῦ, ὑπέρτατοι βουλευταί, δυσφοροῦντες διὰ τὴν ἀφόρητον καὶ ἐλεεινὴν κατάστασίν μας, καὶ ὄντες βεθυθισμένοι εἰς βραθεῖαν μελαγχολίαν καὶ αἰσθαντικὴν λύπην, σιωπηλῶς ὑπεμείναμεν τὰ ἐπικείμενα ἡμῖν δεινὰ, ἄλυσιτελὲς νομίζοντες τὸ νὰ δυστυχωμεν ἐν πλείοσι γνωστοποιοῦντες τὰς δυστυχίας μας. Αἱ ἀθυμῖαι μας ὅσημέραι ἐποπλασσιζόντο, καὶ αἱ ἀτυχαὶ ἤρξανον, ὥστε κατηντήσαμεν νὰ τύχωμεν αἰσθήματος πικροῦ καὶ ἀπαραμυθήτου, νὰ ἴδωμεν πολλοὺς τῶν συναδέλφων μας σπαράγματα τῆς πείνης καὶ τοῦ ψύχους ἐλεεινὰ διὰ τὴν παντελῆ ἀπορίαν ἐνδυνάτων καὶ τροφῶν. Ἡ τύχη σκοπεῖ, φαίνεται, νὰ ἐνδιατρίψῃ εἰς ἡμᾶς τὸ εὐγενὲς τοῦτο αἶσθημα, δηλοῦσα τοῦτο ἔκ τε τοῦ πλήθους τῶν διὰ τὴν εὐπάθειαν τῆς ὁποίας ἐλευθερωθέντων τῶν Ἑλλήνων ἀπολαύουσιν (sic), ἡθελδὸν(;) τῶν ἀσθενησάντων φαρμακείων καὶ τοῦ χρέους, εἰς τὸ ὁποῖον ὅλοι περιπέσαμεν διὰ τὴν ἐξοικονομήσιν τῆς ἀναγκαίας τροφῆς τῶν δυστυχῶν φαρμακείων μας. Ὁ φόβος λοιπὸν τοῦ νὰ μὴ περιπέσωμεν εἰς τὸν ἐπαπειλοῦντα κίνδυνον, μᾶς ἠνάγκασεν ἤδη, ἂν καὶ πρόωρα νὰ σπεύσωμεν ἴσως, εἰ δυνατόν, νὰ προλάβωμεν νὰ μετριάσωμεν καὶ τὴν ἐνσκηψιν τῶν ἐπικειμένων ἡμῖν δεινῶν. Προσκατήμεθα λοιπὸν ἰκέται εἰς τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, εὐέλπιδες ὅτι θέλομεν τύχει παραμυθίας τοῦλάχιστον.

Ἡ ἐπισυμβῆτα δυστυχία εἰς τὴν ἐπαρχίαν μας εἶναι εἰς ὅλην γνωστὴ τὴν Πελοπόννησον, καὶ ὅμοιον αὐτῆς παράδειγμα δὲν ἐφάνη εἰς καμμίαν ἄλλην ἐπαρχίαν της· ἐξ ἡμῶν. οἱ μὲν διαφυγόντες τοὺς τυράννους παρίεπεσον εἰς δεινότερους, τοὺς πρὸς ἐλευθέρωσίν των ἐλθόντας, οἳ τινες τοὺς ἀφῆρεσαν φιλανθρωπῶς τὰ κατάλοιπα τῆς διασωθείσης οὐσίας των, οἱ δὲ, καὶ ἔπειτα τοῦ φρουρίου ἐκθάντες ἐξήλθον γυμνοὶ εἰς τὸ παντελές. Δὲν ἐφάνημεν ὅμως, ἂν καὶ εἰς τοιαύτην οἰκτρὰν κατάστασιν ἐφθάσαμεν, ἀδιάφοροι εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα· οἰκονομήσαντες ὅπως ἡδυνήθημεν, ἀθλίως βέβαια, τὰς πτωχὰς φαρμακείας μας εἰς τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας, συνήλθομεν εἰς πατρίδα συναγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς ποθητῆς ἐλευθερίας. Οἱ σύμμαχοί μας προξενήσαντες τὴν μεγίστην φθορὰν καὶ διαρπαγὴν εἰς τὰ ἐθνικὰ πράγματα καὶ χριστιανικὰ κτήματα, ἐξήντησαν τὰς δυνάμεις καὶ τῶν ὀλίγων εὐπατριδῶν, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε διασωθῇ λοιπὴ τις οὐσία, λαθόντες ἀπ' αὐτοὺς μισθοὺς, μ' ὅλας των δὲ τὰς καταχρήσεις καὶ ἀπολαύσεις, δὲν παρέμειναν εἰς τὴν δεινὴν περίστασιν· αὐτοί, ἐμφανισθέν-

τος τοῦ στόλου τὸ πρῶτον μᾶς ἐγκατέλειπον μόνους, οὔτε ἐπέστρεψαν πλέον, ἀναχωρήσαντος, ἂν καὶ διὰ διαταγῶν τῶν προϋχόντων τοῦ Γένους πολλῶν εἰς τοῦτο ὑποχρεοῦντο. Ἡμεῖς παρεμείναμεν τότε μόνοι εἰς τὴν πολιορκίαν μεταξὺ δύο τειχῶν καὶ ἐμποδίσσαμεν πολλὰς καὶ τῶν Μοθωναίων ἐπιδρομὰς. Πρῶτοι, ἐμφανισθέντος τοῦ στόλου τὸ δεύτερον, ἐκστρατεύσαμεν μόνοι καὶ ἤδη συγκροτοῦμεν τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου, καὶ μολονότι μόνοι ἡμεῖς ἂν ὅλους τοὺς ἄλλων τόπων στρατιώτας ἕως ἡδὴ δουλεύομεν χωρὶς νὰ λάβωμεν οὐδεμίαν εὐποιῖαν οὐδ' ἀμοιβὴν τῶν κόπων μας, ἐνῶ ἐκ τῶν ἄλωθέντων φρουρίων εἰς ἄλλους, ἄλλοῦ φυλάσσοντας, ἐξηρέθησαν μοῖραι, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀπηντήσαμεν πικρίας, ὀφειλὰς καὶ κακοπαθείας· μολοντοῦτο ἐδείχθημεν ἴσοι, διὰ νὰ μὴν εἰπωμεν καλεῖσθαι, με τοὺς καλοὺς πατριώτας κατὰ τὴν προθυμίαν. Παραφεύγομεν ἄλλας μας δικαιολογίας, ἐπειδὴ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὕρισκόμενοι κρίνομεν δεινὸν τὸ νὰ περιαιτολογῶμεν. Συναισθάνθητε, Ὑ π έ ρ τ α τ ο Ὑ Β ο υ λ ε υ τ α ἱ, τὰς δυστυχίας μας, δόσατε ἀνακουφισμὸν εἰς τὰ δεινὰ μας, συνδράμετέ μας μὴ δανειζομένους, παραμυθήσατέ μας ἀπελπιζομένους, δόσατε ποιὰν βοήθειαν εἰς τὰς δυστυχεῖς φαιηλλίας μας, ὥστε καὶ ἡμεῖς ἀμεριμνήσαντες περὶ αὐτῶν, νὰ ἀνανεώσωμεν προθυμότερον τοὺς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ κόπους καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς πᾶσιν ἐφετῆς ἐλ ε υ θ ε ρ ί ας ἀγῶνάς μας.

Ἐκ τῆς πολιορκίας τῆς Κορώνης τῇ 18 Ὑ Απριλίου αὐκῶ !

Τὰ εἰς τὰς διαταγὰς σας ἐτοιμώτατα Κορώνης σώματα.

Καπετανεοὶ Βαρουσιωτῶν καὶ Ἑλαιοφωτίσων

Δημήτριος Λαχανᾶς, Ἀναστάσιος Δαριώτης, Λεφτέρης Φραγκούδης. Δεκάδραχοι αὐτῶν, Κωνσταντῆς Γκούνης, Γιάννης Ζόρας, Φώτης Μπαρμπεράκης, Γιάννης Ζαχαρογιαννάκης, Ἀναστάσιος Παυλάκης, Δημήτριος Καλαντσῆς, Δημήτριος Μπαλτᾶς, Δημήτριος Μπαχούμης, Γιάννης Κολοκοτρῶνης, Παναγιώτης Κολόμπας, Γεώργιος Πικίας, Δημήτριος Καλυγερόπουλος, Δημήτριος Ἀρδανίτης, Κυριακὸς Μιλίας, Καλόγερος Μανθιόπουλος, Γραμματεὺς αὐτῶν Πεντηκόνταρχοι, Δημήτριος Σάκας, Πέτρος Νησώτης, Γεώργιος Λαχανᾶς, Ἱερεὺς τοῦ ὅλου στρατεύματος ἱατρὸς τοῦ ὅλου στρατοπέδου. Σημαιοφόροι Κωνσ. Πασπαλιάρης, Δημήτριος Καλάπης. Εἰκοσιπένταρχοι, Παντελῆς Παντελόπουλος, Δημήτριος Γαργαλιανιώτης, Δημήτριος Κυριακόπουλος, Γιάννης Ψατάκης, Γιάννης Δρακόπουλος, Παναγιώτης Παυλίας.

Καπετανεοὶ τῶν Βλαχοχωρίων

Γεώργιος Μακρὸς. Ἐκατόνταρχοι τῶν αὐτῶν, Παπαηλίξ Οἰκονό-

μος, Παπαφώτης. Πεντηχόνταρχοι, Γεώργιος Ψειρής, Δημήτριος Σπίλας, Γεώργιος Κάρος, Γιάν. Κουφόπουλος. Σημαιοφόροι τῶν αὐτῶν, Κ. Λικισιώτης, Κωνστ. Δημητρακόπουλος. Εἰκοσιπένταρχοι αὐτῶν, Γεωργάκης Παγόπουλος, Γεώργιος Δαμπαζιώτης, Ἀναστάσιος Δημητρακόπουλος, Ἀγγελῆς Καρᾶς, Γεώργης Παπαδόπουλος, Γεώργης Ἀγγελλόπουλος, Γεώργης Λαμπρόπουλος, Θεοδωράκης Ψειρής. Δεκάδαρχοι, Πανταζῆς Γιωργάκης, Γιάννης Παρακαίρης, Στάθης Μαγκλάρας, Πανάγος Μιπιτσάκος, Γεώργης Τριαντόπουλος, Θεόδωρ. Μηλονόπουλος, Κωνστ. Ἀντωνόπουλος, Παντελῆς Θωμόπουλος, Χρόνης Ρισβύνας, Κυριάκος Κουριομονᾶς, Θεοδωράκης Καλτσᾶς, Ἡλίας. Ἀναστ. Στασινόπουλος, Γιαννάκης Μαραντόπουλος, Παῦλος Μουρδουκύτας, Χρήστος Ντοκόπουλος, Θεοδωράκης Σουγλέρης, Γεώργης Σταυρόπουλος, Γιαννάκης Γεωργόπουλος.

Κ Α Τ Α Θ Ε Σ Ε Ι Σ

ΤΟΥ ΥΠΟΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΠΡΩΗΝ ΥΠΟΥΡΓΟΥ Σ. ΜΗΛΙΟΥ

ΕΝΩΜΗΘΗ

ΤΗΣ ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

Ἐπὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ κατηγοριῶν (σελ. 43)

Σήμερον τὴν εἰκοστὴν Ἰουλίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ πεντηκοστοῦ ἔτους προσελθὼν ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τὴν 11 π. μ. ὁ πρῶην ὑπουργὸς Σ. Μήλιος κατέθηκεν ἐκ προσηύχης ἐπὶ τῆς περὶ ἀπονομῆς βαθμοῦ καὶ γραμματίων τελευταίας κατηγορίας τὰ ἑξῆς.

Κύριε Πρόεδρε· εἶπον ὅτι δὲν ἠδίκησα παντάπασι τὸ δημόσιον διὰ τὸν Μπατουβάνον, καθόσον ἐξ ὧν ἐνθυμούμαι ἐκ τῶν ἀποδεικτικῶν του, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγένετο λόγος ὅτι ἐστράτευσεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Θ. Γρίβα κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1826, εἴτε μόνος εἴτε ἔχων καὶ τινὰς ὑπὸ τὰς διαταγὰς του· ἦτον ἐκδούλευσις οὐχὶ τοῦ τυχόντος, καὶ ἂν ἄλλας πρὸ ταύτης τῆς αὐτῆς σπουδαιότητος δὲν εἶχεν, αὐτὴ μόνη τὸν καθιστᾷ κατὰ τὸν διανοητικὸν πῆχυν μου ἄξιον ἥς ἔλαβε βαθμολογίας. Ἐξηγοῦμαι.

Τὸ Μεσολόγγιον ἔπνεε τὰ λούσθια ὡς ἔπνεε τῷ ὄντι τὴν 1ῃ Ἀπριλίου. Ἡ τότε Κυβέρνησις τὸ πᾶν μετεχειρίσθη ὅπως συνδράμη πρὸς διατήρησιν αὐτοῦ τοῦ ἐνδόξου προμαχώνος τῆς Ἑλλάδος εἰς ὃν εἶχον συγκεντρωθῇ ὅλαι αἱ ἐχθρικαὶ δυνάμεις, ὃ ἐστὶ καὶ τοῦ Ρούμελη Βαλετῆ αἱ δυνάμεις ὅλαι καὶ ὁ Ἰμβραήμ Πασσᾶς μετὰ 12000 ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Ἐπρὸς πᾶσιν ἡ Κυβέρνησις ὅλας τὰς διαθέσιμους δυνάμεις ἄλλας μὲν νὰ συγκεντρώσῃ ἐξώθεν τοῦ Μεσολογγίου, ἄλλας δὲ ἔσωθεν, ὅπως διὰ κοινῆς ἐνεργείας λύσωσι τὴν πολιορκίαν. Ἀλλὰ τί κατορθώσῃ, καίτοι πωληγιστῶν καὶ γαιῶν παρανόμως, καίτοι ἐπιβαλοῦσης τῆς Κυβερνήσεως βίαιον ἔρανον; μόλις συνήχθησαν 800 χιλιάδες γροσίων, καὶ αἱ μὲν ἐδόθησαν ἵνα ἐκπλεύσῃ στόλος ἐκ τεσσαράκοντα πλοίων καὶ εἴκοσι μυστικών, διὰ νὰ εἰσβάλῃσιν ἐντὸς τῆς λίμνης τοῦ Μεσολογγίου, αἱ δὲ ἀφίθησαν ὅπως διανεμηθῶσιν εἰς τὴν ἐκ 4000 μαχητῶν φρουράν τοῦ Μεσολογγίου ὡς παρηγορία, μικρὸν δὲ μέρος ἐδόθη πρὸς στρατολογίαν ἀνδρῶν, ἵνα διὰ τοῦ στόλου μεταβιβαζόμενοι εἰέλθωσι διὰ θαλάσσης ἐν τῇ φρουρῇ πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ. Μάτην ἐπρὸς πᾶσιν ἡ Κυβέρνησις νὰ πείσῃ τὸν Φαβιέρον μετὰ τὸ τακτικὸν σῶμα καὶ τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος Βάσπον, Κριεζώτην, Γκούραν κλπ.—καθόσον οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἐνασχόλησιν ἀρκετὴν ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου—νὰ ἐκστρατεύωσιν ὅπως συνενωθῶσι μετὰ τοῦ εἰς Δεβένιστα (ὡς ἐνθυμοῦμαι) τῶν Κραββάρων εὐρισκομένου ἐκ δύο χιλιάδων στρατοπέδου, ἀνισχύρου νὰ συνδράμη τὸ Μεσολόγγιον, ἕνεκα καὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ πρὸ πάντων τῶν διαιρέσεων διὰ τὴν ἀρχηγίαν. Τῶν διαιρέσεων τούτων δὲν εἶναι τῆς παρουσίας περιστάσεως νὰ ἐξηγήσω τὴν αἰτίαν καὶ τὸν αἴτιον, ἐξ οὗ ἐπηγάσε κυρίως καὶ ἡ πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου. Εἰς μάτην λέγω, διότι ὁ μὲν Φαβιέρος μετὰ τὸ τακτικὸν βαδίζων ἐπὶ τοῦ ἰδίου του σχεδίου ἐστράτευσε πρὸς κατάκτησιν τῆς Εὐβοίας διὰ τῆς Καρύστου (ὅπου δι' ὀλίγον ν' ἀπολεσθῇ) ὁ δὲ Βάσπος, ὁ Κριεζώτης μετ' ὧν καὶ ἄλλοι πολλοί, πλέον τῶν δύο χιλιάδων, ἐπεχειρήσαντο ὑπερθαλάσσιον ἐκστρατείαν ἵνα ἀνεύρωσι

τὸ χρυσοῦν δέρας ἐν τῇ Βυρητῷ τῆς Συρίας. Ἐν μέσῳ δὲ τοιαύτης ἀποσυνθετικῆς καταστάσεως πραγμάτων μόνος ὁ στρατηγὸς Θ. Γρίβας ἐρεπνεύσθη ὑπὸ πατριωτισμοῦ, μόνος αὐτὸς ἐπεχείρησε στρατολογίαν ἵνα ἐπιβιβασθῇ εἰς τὸν στόλον καὶ εἰσέλθῃ εἰς Μεσολόγγιον· ἀλλὰ καὶ ὁ Στόλος μήπως ὥς ἐπληρώθη ἤλθε; οὐχί! ἐκ τεσσαράκοντα πλοίων ἦλθον μόνον 25, καὶ ἐκ τῶν εἴκοσι μυστίκων μόνον τρία, τὰ δὲ λοιπὰ ὑπῆγον ὡς καταδρομικά. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ διαφθορᾷ, καθ' ἣν ὅλα τὰ στοιχεῖα ἐκηρύσσοντο ἐν παραλυσίᾳ, δὲν ἡδυνήθη νὰ στρατολογήσῃ πλέον τῶν 150—200 ἀνδρῶν ἐμπνεομένων καὶ τούτων φανερώς ἀπὸ αἵσθημα ἀκραιφνοῦς πατριωτισμοῦ, μεθ' ὧν συνεπεβιβάσθη εἰς τὸν ἀνίσχυρον τοῦτον στόλον, ὁμοῦ μὲ τὰ ἐπιστρέφοντα εἰς Μεσολόγγιον μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τῆς φρουρᾶς τῆς ὁποίας ἤμην μέλος. Μεταξὺ τούτων ἦν στρατολογημένος καὶ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Μπατουδάνος (κατὰ τὸ ἀποδεικτικόν του), ὅστις καὶ μὲ πέντε μόνον ἂν ἦτο, δὲν λέγω 10—15 ἢ 20, μπουλουξῆς, ἀφιλονεικῆτως τῷ ἀνῆκεν ὅ,τι ἔλαβεν ἀπέναντι τοιαύτης ἀπαρνήσεως καὶ ἀπέναντι τῶν πρὸς λάφυρα ἐκτρατευσάντων ὁμοίων του, λαβόντων ἔπειτα καὶ βαθμοὺς μὲ ὠφελείας ἀνωτέρας τούτου καὶ ἐπικρινόντων τὸρα ἀναπαυτικῶς τὸν βαθμὸν ἐκείνου.

Ἡ Ἐπιτροπὴ

Δ. Καλλιφρονᾶς Σ. Βλάχος Α. Κουμουνοῦρος

Ὁ ἐξετασθεὶς

Σ. Μήλιος.

ΕΓΓΡΑΦΟΝ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΟΠΛΑΡΧΗΓΩΝ
ΤΗΣ ΡΟΥΜΕΛΗΣ (σελ. 44).

Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος

Οἱ ὑπογεγραμμένοι βλέποντες τὸν κίνδυνον τῆς πατρίδος μας, καὶ ὅτι ἀπὸ ἀσυνειδήτους καταπατοῦνται τὰ γενικά δι-

καια τῆς πατρίδος μας καὶ μερικά μας, συναχθέντες εἰς ἓν καὶ συσκεφθέντες διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν ὅσον δυνώμεθα τὸ κακὸν μὲ μίαν ψυχὴν καὶ μὲ καθαρὰν συνείδησιν τῆς ψυχῆς μας, ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου μας εὐαγγελίου ὀρκιζόμεθα εἰς τὴν Ἀγίαν Τριάδα ὅπου πιστεύωμεν ὡς χριστιανοί.

α.) Νὰ εἴμεθα ἀχώριστοι εἰς κάθε δούλευσιν τῆς πατρίδος ὅπου ἀποβλέπει τὸ κοινὸν καλὸν μέχρι θανάτου, καὶ ἀδιαίρετοι ἀπὸ κάθε τάξιμον καὶ σκάνδαλον ὅπου ἤθελε βαλθῇ εἰς τὸ μέσον μας νὰ μᾶς χωρίσῃ ἀπὸ ἑξω.

β.) Νὰ ὑπερασπιζόμεθα τὰ γενικὰ δίκαια τῆς πατρίδος μας καὶ μερικά μας μὲ τὴν ἰδίαν ζωὴν μας.

γ.) Χωρὶς τὴν γνώμην τῆς συνδροφειᾶς μας κανένας νὰ μὴ ἤμπορῇ νὰ ἀναχωρίσῃ εἰς ὅποιον δήποτε μέρος ἢ διορισμένος ἢ ἀπὸ ἄλλον διὰ ὑπόθεσιν τόσον γενικὴν καθὼς καὶ μερικὴν μας.

δ.) Διὰ ἰδιαιτέρας ὑποθέσεις τοῦ καθ' ἑνὸς μας ὅταν ἀναχωρίσῃ νὰ ζητῇ τὴν ἀδειαν τῆς συνδροφειᾶς καὶ νὰ λέγῃ καὶ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ὅπου ἀναχωρεῖ εἰς τοὺς ἀδελφούς.

ε.) Κάθε πρόβλημα ὅπου ἤθελε ἀκούσῃ ὁ καθείς ἀπὸ τοὺς ἑξω καὶ ὅπου νὰ πειράζῃ τὴν συμφωνίαν μας ἀμέσως νὰ τὸ κοινοποιῶμεν εἰς τὴν συνδροφειάν νὰ πέρνῃ ἀνάλογα μέτρα.

στ.) Εἰς κάθε ὑπόθεσιν αἱ γινῶμαι τῶν περισσοτέρων ἀπὸ τὴν ἀδελφότητά μας νὰ ἔχουν δύναμιν.

Περιορισμένοι εἰς τὰ ἄνω κεφάλαια ἔχοντες βάσιν τὸν θεόν, πρῶτον νὰ ὑπερασπιζόμεθα τὰ γενικὰ δίκαια τῆς πατρίδος μας καὶ ἕνας τὸν ἄλλον ὅποιος δὲ ἤθελεν φανεῖ ὅτι πατεῖ τὸν ὄρκον αὐτοῦ νὰ ἔχῃ τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ κατὰ κερκλῆς του καὶ τὸ ἀνάθεμα τῶν ἁγίων πατέρων καὶ ἀντίδικον τὴν παναγίαν, καὶ τὸ αἷμα ἑποῦ χύνεται τῶν ἀθώων. Τῇ 11 Ἰουνίου 1826.

Καραϊσκάκης, Θ. Γρίβας, Γ. Βαλτινός, Γαλάνης Μεγαπάνου, Γιαννάκης Στράτος, Κ. Βλαχόπουλος, Γιαννάκης Σουλτάνης, Χριστόδουλος Χ. Πέτρου, Ν. Κασουμούλης, Γ. Γεροθανάσης, Κ. Καπογεωργάκης, Παναγῆς Γαλάνης, Νικολός Δραγομεστινός, Κ. Δροσίνης, Γιαννάκης Μιχαλόπουλος, Χρήστος Τζαούσης, . . . Κουτσαφτόπουλος, Ἀντώνιος Βούτυρος, . . . Μπαρλᾶς, Γιαννούλης Σιαδήμας.

Κατάλογος τῶν ἀναγκαίων τοῦ Φρουρίου

δι' ἐν ἔτος. (σελ. 47).

Διὰ 71 Κανόνια πρὸς 20 βολὰς τὸ ἡμερονύκτιον τὸ ἐν—
Βάλλας 518300.

Διὰ Βχροῦσι τῶν 71 Κανονίων πρὸ 2120 ὀκάδ. τὸ ἡμερο-
νύκτιον, ὀκάδ. 167800.

Τὸ ἀνάλογον χαρτίον διὰ τὰ φυτέκια τῶν Κανωνίων.

Μισθράλια καὶ τοὺς ἀναγκαίους τενεκέδες 500,000

Διὰ Βόμβας 7 πρὸς 60 βολὰς τὸ ἡμερονύκτιον, Βόμβας
153,300

Διὰ Βαροῦτι τῶν Βομβῶν, Σφαιρῶν καὶ Ὀλμων ὁμοῦ ὀκάδ.
131,400.

Τὰ ἀνάλογα φυτήλια τῶν σφαιρῶν τὰ ὅποια νὰ εἶναι κα-
τασκευασμένα.

Τὴν ἀνάλογον Σκόνιν τῶν Βομβῶν διὰ νὰ ἀνάπτουν.

Τὰς ἀναλόγους Μύκας τῶν Κανωνίων.

Βάλας γρανάτας τῆς χειρὸς ἐτοιμασμένας 10,000.

Σπαθία γρανάτας τῆς χειρὸς ἐτοιμασμένα 500.

Τουφέκια (Μουσκέτα) δι' ἀναπλήρωσιν τῶν χαλασθησομέ-
νων 1000.

Δεκάρια Φυσέκια, ὁμοῦ μὲ τὰ Βόλια τουφεκίων πρὸς 3000
τὸ ἡμερονύκτιον Δεκάρια 1,095,000.

Ἀμάξια 10 διὰ μετακόμησιν τῶν Κανωνίων καὶ Ὀλμων.

Τὰ ἀναγκαῖα Ἰατρικὰ διὰ κάθε πάθος.

Τὰ ἀναγκαῖα τῆς Χειρουργίας ἐργαλεῖα.

Πανὶ λινὸν διὰ τοὺς Πληγωμένους.

Ξανθόν.

Χειρουργοὺς δύο.

Ἰατροὺς δύο.

Διὰ τοὺς 7 Ὀλμους τοὺς ἀναγκαίους Βομβαρδέριδες.

Διὰ 150,000 Στορνάρια (Τουφεκόπετρες) Γρόσια 37,500.

Διὰ Παζημάδι πρὸς 1)2 ὅκλιν εἰς τὸν ἕνα ὀκάδες 182,500.

Διὰ τὸν ἀναγκαῖον Παττρομὰν ὀκάδες 60,899.

Διὰ Σαρδέλας βαρέλια 365.

Ἄλλας πρὸς 100 ὀκάδας τὴν ἡμέραν, ὀκάδες 36,500 γροσ.
1885.

Ἄσπρια (φικί, ρεβίθια, φαρούλια, φάβα κτλ.) γρ. 10,000.

Διὰ Ἐλαιον πρὸς 50 ὀκάδας τὴν ἡμέραν, ὀκάδας 18,250
γρόσια 27,375.

Διὰ Ρίζι πρὸς 50 δράμια τὴν ἡμέραν ὀκάδες 45,625, γρό-
σια 45,700.

Διὰ Ἐλαίας πρὸς 50 δράμια τὴν ἡμέραν ὀκάδες 45,625,
γρόσια 22,812.

Διὰ Τυρί πρὸς 50 δράμια τὴν ἡμέραν ὀκάδες 45,625, γρό-
σια 91,240.

Διὰ Βούτυρον πρὸς 50 δράμια τὴν ἡμέραν ὀκάδες 22,812,
γρόσια 68,436.

Διὰ Οἶνον πρὸς 12 οὐγκές τὸν ἄνθρωπον ὀκάδες 182,500,
γρόσια 91,250.

Διὰ Ρακί πρὸς 100 ὀκάδας τὴν ἡμέραν ὀκάδες 72,300,
γρόσια 144,600.

Διὰ Εἶδι πρὸς 100 ὀκάδας τὴν ἡμέραν ὀκάδες 36,500 γρό-
σια 10,000.

Διὰ Εὐλα διὰ κάψιμον φορτώματα ὁμοῦ 36,500, γρόσια
36,500.

Διὰ Καταλύματα 100 πρὸς 10 στρατιώτας εἰς τὸ ἐν Κα-
τάλυμα, γρόσια 100,000.

Διὰ διόρθωσιν τοῦ τείχους γρόσια 100,000.

Διὰ μισθὸν τῶν στρατιωτῶν πρὸς 30 γρ. τὸν μῆνα διὰ 1000
στρατιώτας ὁμοῦ γρόσια 360,000.

Διὰ σιτηρέσια αὐτῶν πρὸς 15 παρὰδ. τὴν ἡμέραν διὰ 1000
στρατιώτας ὁμοῦ γρόσια 136,875.

Διὰ τοὺς 20 ἀξιωματικοὺς μένει ὑπὸ κρίσιν του.

Διὰ 500 ὀκάδας Βχροῦτιεις προσθήκην, ὅταν τύχη κακῇ !
δὲν δυνήθη τὸ Φρούριον νὰ ἐφοδιασθῇ πάλιν ἀπὸ κανέν μέρους

νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν καταστροφὴν μετὰ τῆς φρουρᾶς, ἀντὶ τῆς πίσεως εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκ Παλαμηδίου τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1826.

Θ. Γρίβας, Γαλάνης Μεγαπάνου, Γιωργάκης Γεροθανάσης, Χρίστος Τζάκας, Γιαννάκης Κουτζαφτόπουλος, Κ. Δροσίνης Παπᾶ Μελάς, Νικόλαος Κασουμούλης, Φλώρος Γρίβας, Στᾶρος Γρίβας, Κώστας Καπογεωργάκης.

Καὶ οἱ ἐν Στρατοπέδῳ Ἀττικῇς

Γιαννάκης Σουλτάνης, Χριστόδουλος Χ. Πέτρου, Ἀλέξιος Γρίβας, Παναγῆς Γαλάνης, Νικόλῳς Δραγομεστινός, Ἀντώνιος Βούτυρος.

ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΠΤΡΑΦΑ

Ἀποδεικνύοντα πόσον ὁ Θ. Γρίβας καὶ ἐν Παλαμηδίῳ κεκλεισμένος συνέδραμε τὸν ἄνθρωπον δι' ἀποστολῆς ἀνδρῶν, χρημάτων, πολεμεφθορίων κλπ.

Γενναιότατε ἀδελφεῖ μας στρατηγέ.

Καὶ αὐθις δὲν λείπομεν νὰ ἐρωτήσωμεν τὸ αἶσιον τῆς υἰείας σας, ἂν ἐρωτᾶτε καὶ περὶ ἡμᾶς υἰγαίνομεν. Ἐπειδὴ εἶναι ἀναγκαῖον δύο λαγουμτζήδες διὰ τοῦτο σὲ περικαλοῦμεν, συντροφεύμενους μὲ ἀνθρώπους σου νὰ μᾶς τοὺς στείλῃς ἐνταῦθα· ἢ ἂν δὲν τοὺς εἰξεύρεις ἐξέτασε τὸν Κυριακούλη ἢ τὸν Λουκᾶ Βάγια καὶ αὐτοὶ τοὺς εἰξεύρουσι καὶ σᾶς τοὺς εὐρίσκουσι. Περὶ τούτων ἤθελε γράψωμεν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν, ἐπειδὴ δὲν εἴμεθα ὁ-

μως βέβαιοι ἂν εὐρίσκηται οὗτοῦ ἀκόμα, γράφομεν τῆς γεν-
ναϊότητός σου καὶ σὲ περικαλοῦμεν νὰ μᾶς τοὺς στείλῃς.

Τῇ 12 Νοεμβρίου 1826.

Ἐκ τοῦ στρατοπέδου Δουμπρένης

Οἱ ἀδελφοί σας

Ν. Νταγγλῆς

Α. Κουτσονίκας

Γεώργιος Μαλάμος

. . . . .

Α. Νταγγλῆς

. . . . .

Τόλιας Πανομάρας

Καραϊσκάκης

Νικήτας Σταματελόπουλος

Γιαννάκης Σουλτάνης

Χριστόδουλος Χατζῆ Πέτρου

Κωνσταντῖνος Βέρης

Ἀῆμος Τσίλιος

Γεωργάκης Βάγιας

Γ. Ἀγαλόπουλος

Μῆτρος Βάγιας.

Φρόντισε λοιπὸν ἀδελφὲ νὰ μᾶς στείλῃς λαγουμιτζήδες,
ἐπειδὴ αὐτοὶ μόνον μᾶς ἐλείπουν οἱ ὅποιοι θέλει μᾶς χρησιμεύ-
σωσιν διὰ τὴν Λιβαδιάν.

Σήμερον ἄρχισεν ἡ μάχη εἰς τὰς 12 ὥρας καὶ ἐκράτησεν
3 1)2 ὥρας, ἀφοῦ λοιπὸν ἐπολεμήσαμεν πάντες καὶ ἐπύραμεν
τῶν ἐχθρῶν πέντε ἄτια καὶ περίπου δεκαοκτὼ ἐφονεύσαμεν.
Ἐφονεύθη δὲ καὶ ὁ ἀείμνηστος ἀδελφός μας Γιαννάκης Σουλ-
τάνης, μ' ὅλον τοῦτο ζῶν σὲ λόγου σας.

Γενναϊότατε στρατηγὲ Κύρ Θεοδωράκη σὲ ἀσπαζόμεθα ἀ-
δελφικῶς.

Καὶ ταῖς προάλλαις σᾶς ἐγράψαμε μὲ τὸν Γιαννάκη Μονα-
στηριώτῃ καὶ τόρα δὲν λείπομεν ὡς καλὸς Πατριώτης καὶ ζη-
λωτὴς τῆς κινδυνεύουσας πατρίδος μας ὅπου σᾶς ξεύρομεν καὶ
εἰς ταύτην τὴν κρίσιμον περίστασιν ὅπου ἐλπίζομεν νὰ κερδί-
σωμεν τοὺς ἀρῶνας καὶ θυσίας μας. Σὲ ἐπιφορτίζομεν ἀδελφὲ
τοῦτο τὸ βᾶρος ὅπου νὰ μᾶς ἐξοικονομήσῃς ἀπὸ ζεμηχανέδες
καὶ τροφὰς διὰ τὰ ἐνταῦθα στρατεύματα, νὰ καταγίνεσαι σὲ
αὐτοὺς τοὺς ἀντιπατριώτας διοικητὰς ὅπου μᾶς ἔστειλαν μὲ

τὴν ρηθέντα Γιαννάκον μόνον καὶ μόνον δέκα φορτώματα ζεμ-
χανέν νὰ ἐφοδιάσωμεν τὰ στρατεύματα ὅπου δὲν ἔφθασαν διὰ
ἀγζώτη. Ὅθεν ἀδελφεὶ Καπετὰν Θεοδωράκη αὐτὸ τὸ βάρος
σοῦ τὸ δίδομεν γνωρίζοντας ἐποῦ ἀπὸ ἄλλον δὲν μᾶς γίνεται
καμμία ἐξοικονόμησις διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγάπην τῆς
Πατρίδος νὰ πασχίσῃς ὅσον ἡμπορεῖς νὰ μᾶς προφθάνης. Προ-
σέτι μέ λύπην μας ἔκραν καὶ φαρμακερὴν σᾶς εἰδοποιοῦμεν ὅτι
εἰς τὰς 12 τοῦ παρόντος ἐκάμαμεν πόλεμον φρικτὸν μὲ τὴν
ἐχθρικὴν καθαλαρίαν ἐδῶ εἰς τὸν κάμπον τῆς Δομπραΐνας καὶ
ἐφρονεύταμεν πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ ζωντανοὺς ἐπῆραμεν, μόνον
μᾶς ἐσκοτώθηκεν ὁ ἄξιος καὶ τὸ παλληκᾶρι ὁ μακαρίτης Γιαν-
νάκης Σουλτάνης ἀπάνω εἰς μεγάλην ἀνδρείαν του. Ζωὴ λοι-
πὸν καὶ εἰς τὴν γενναϊότητά σας καὶ εἰς λοιποὺς ἀδελφούς καὶ
αὐτὸς ἐπλήρωσε τὸ χρέος του καὶ μένομεν ἀδελφικῶς.

Τῇ 14 Νοεμβρίου 1826.

Στρατόπεδον Δομπρένας

Οἱ πατριῶται καὶ ἀδελφοί σας

Καραϊσκάκης

Κωνσταντῖνος Βέρες

Χατζημιχάλης

Ν. Νταγγλῆς

Γεωργάκης Βάγιος

Δῆμο Τζέλιος

Χριστόδουλος Χατζῆ Πέτρου

Νικολός Δραγομεστινός

Παναγῆς Γαλάνης

Ἀντώνιος Βούτυρος

Μῆτρο Βάγιος.

**Πρὸς τὸν γενναιότατον Στρατηγὸν Κύριον
Θεοδωράκην Γρίβαν καὶ λοιποὺς ἀδελ-
φούς εἰς Παλαμῆδι.**

Γενναιότατοι ἀδελφοί

Ὁψὲς ἀνταμωθήκαμε ὅλοι μὲ χαρὰν μεγάλην. Εἶδαμεν καὶ ὅσα μᾶς ἐγράφετε εἰς τὸ ἀπὸ 23 τοῦ παρόντος ἀδελφικόν σας. Ὅσα καὶ ἂν σᾶς εἴπομεν τώρα εἶναι περιττὰ περὶ ἐνθουσιασμοῦ, ἀφοῦ μᾶς εἶδατε μὲ πόσον ζῆλον ἐβγήκαμε. Εἴμεθα δυνατοὶ καὶ σύμφωνοι ἀδελφοί ὅλοι καὶ τοῦτο εἶναι ὅπου ἔκαμε καὶ θὰ κάμῃ μεγάλα πράγματα· ἐγογγόρα κινούμεθα πλησίον τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὁ Θεὸς καὶ ἡ εὐχή τῆς Πατρίδος καὶ ἡ εὐχή σας νὰ μᾶς βοηθήσῃ κατὰ τὴν καθαρὰν καρδίαν ὅπου ἔχομεν.

Γράφετέ μας συχνὰ περὶ τῶν ἐσωτερικῶν μας νὰ ὀδηγούμεθα. Φροντήσατε διὰ οἰκονομίαν διότι αὐτὸ εἶναι ὅπου θὰ μᾶς δυναμώνῃ πάντα.

Εὐχόμεθα εἰς ἄλλον μας νὰ σᾶς γράψωμεν θριάμβους καὶ ὄχι ἄλλο.

Τῇ 3 Μαρτίου 1827.

Ἐλευσίνα

Οἱ ἀδελφοί σας

Χριστόδουλος Χατζῆ Πέτρου

Γ. Γρίδας

Γ. Γεροθανάσης

Ν. Κασομούλης

Ἀντώνιος Βούτυρος.

Σᾶς παρακαλοῦμεν ἀκόμη καὶ ὅσα ταῖνγια ἔφησε ὁ καθείς νὰ πέρνωνται ὀπίσω νὰ μὴ τοὺς κοποῦν οὔτε νὰ λιμπιταρισθῇ κἀνέναν διὰ τέτοιαις μικραῖς δουλειαῖς.

Γράφοντας ἔως ἐδῶ ἔγινε συνέλευσις, καὶ βράδῃ ξεκινήσαμε νὰ πλησιάζομεν εἰς τοὺς ἐχθρούς· ὁ Γιωργάκης, Νικολὸς καὶ οἱ λοιποὶ ὅπου ἐβγήκαν πρῶτοι πηγαίνουν διὰ θαλάσσης. Οἱ κ. Χριστόδουλος, Γαρδικιώτης διὰ ξηρᾶς. Καὶ ὁ θεὸς βοηθός μας.

**Κατάλογος τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα θέλει πα-
ραλάβει ὁ παρὰ τοῦ Συνταγματάρχου Γόρ-
δωνος ἀποστελλόμενος ἀξιωματικὸς
ἀπὸ Ναύπλιον.**

Α΄.) 4. Τέσσαρα κανόνια τῶν δώδεκα λιτρῶν μὲ ὅλα τὰ ἀναγκαῖά των.

Β΄.) 3. Τρία κανόνια τῶν ἐξ λιτρῶν προυντζίνα εὐρισκό-
μενα εἰς τοὺς Μύλους τοῦ Ναυπλίου μὲ τὰ κρεβάτια των καὶ
λοιπὰ ἀναγκαῖα.

Γ΄.) 1. Ἐν ὀμποῦζι προυντζινον εὐρισκόμενον εἰς τοὺς Μύ-
λους τοῦ Ναυπλίου μὲ τὸ κρεβάτι του.

Τὰ κανόνια ταῦτα καὶ τὸ ὀμποῦζι τῶν Μύλων ἤμποροῦν
νὰ ἀναπληρωθοῦν μὲ ἄλλα κανόνια εὐρισκόμενα εἰς τὸ παρά-
λιον τοῦ Ναυπλίου καὶ εἰς τὸ Μπουρτζι.

Δ΄.) 2. Δύο χονδρὰ ὀμπούζια μὲ τὰ κρεβάτια καὶ λοιπὰ
ἀναγκαῖα.

Ε΄.) Ὅσων ποσότητα βομβῶν, μπαλῶν καὶ μιστραλίων ζη-
τήση ὁ ἀξιωματικὸς ὁ φέρων τὴν διαταγὴν.

ΣΤ΄.) Τέσσαρας χιλιάδας ὀκάδας μπαροῦτι.

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 13 Μαρτίου 1827.

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς
τῆς Δ. Ε. τῆς Ἑλλάδος
Γ. ΓΛΑΡΑΚΗΣ.

Ἔλαβον παρὰ τοῦ γενναιοτάτου φρουράρχου κυρίου Θεοδώ-
ρου Γρίβα τριανταεπτὰ ἀριθ. 37 βαρέλια μισά, περιέχοντα
βαροῦτι παλαιὰν Βενετικὴν, καὶ μίαν μηχανὴν ξύλινην ἐλλειπῆ,
διὰ μετακίνησιν τῶν Κανονίων, (chèvre).

Ἐν Ναυπλίῳ, τῇ 20 Ἀπριλίου 1827.

Major Hesketh.

Γερραϊότατε ἀδελφέ!

Ἔλαβον τὸ ἀδελφικόν μοι γράμμα σου, ἐχάρικα τὴν ὑγίαν

σου, και εκατάλαβα τὰ γραφόμενά σου, ὅθεν ἀδελφὲ ἐπειδὴ
καὶ δὲν εἰμφορεῖς τὸ νὰ ἐκστρατεύσεις μόνος σου, στείλει τοῦ-
λάχιςτον, ὅσους περισσοτέρους συνδρόφους σου, εἰμφορέσης, τώρα
ὅμως ὅπου. . . ἐλευθερωθῇ ἡ Ἀθῆνα, διὰ νὰ παρευρεθοῦν
καὶ αὐτοὶ ἐδῶ, περισσότερα δὲν σοῦ γράφω ἀλλὰ τοὺς περι-
μένω ἀνυπομόνως.

Τῇ 12 Ἀπριλλου 1827

Κερατοῖνι

Ὁ ἀδελφός σου

Καραϊσκάκης

Ἐξοχώτατε ἀδελφὲ στρατηγὲ κύριε Θεοδωράκη σὲ ἀσπάζομαι.

Ἐπειδὴ χρειάζομεθα διὰ τὰ μέρη μας δύο κανόνια καὶ με-
ρικαῖς μπάλαις, στέλλω ἐπίτηδες τὸν ἡμέτερον Κωνστ. Γιαν-
νάκην διὰ νὰ σᾶς παραστήσῃ τὸ μέγεθος καὶ εἶδος ὅπου μᾶς
ἀναγκαιοῦν, καὶ εὐρίσκεται αὐτοῦ, λοιπὸν ἀδελφὲ μᾶς κάμης
χάριν διότι μᾶς ἀναγκαιοῦν πολλὰ νὰ δώσης τὰ αὐτὰ κανόνια
καὶ μπάλαις εἰς τὸν ρηθέντα διὰ νὰ προβλέψωμεν ταχικῶς τὴν
κατάβασίν των αὐτόθεν, καὶ μᾶς ὑποχρεεῖς τὰ μέγιστα διότι
μᾶς εἶναι ἀναγκαῖα.

Ὅσον διὰ τὴν Κυβέρνησιν ἀδελφὲ μεῖνε ἥσυχος διότι εἶναι ἡ
εὐχαρίστησίς της δι' αὐτὸ καὶ διὰ ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειάν σου
κράτει τὸ παρόν μου καὶ εἴται ἀσφαλής.

Μὴ μοῦ λείψεις ἀδελφὲ καὶ ἀφεύκτως τὰ περιμένω.

Ν. τῇ 11 Δεκέμβρ.

Ὁ ἀδελφός

Κωνστ. Μαυρομιχάλης

Γενναϊότατε ἀδελφὲ.

Μανθάνωντας τὰ ὅσα ἀκολούθησαν τῆς γενναιότητός σας
αὐτοῦ, ἐφιλοτιμήθημεν καὶ ἡμεῖς διὰ τὴν ὑπόληψιν καὶ ὑπαρ-
ξιν τῆς Ρούμελης νὰ βάλομεν ἐτούτο τὸ φρούριον τῆς ἀκροκο-

ρίνου εἰς χεῖρας μας, καὶ νὰ τὸ ἔχομεν γενικῶς ὅλοι ἡ Ροῦ-
μελης, τὸ ὅποσον καὶ ἐπιτύχαμε νὰ τὸ βάλουμε εἰς χεῖρας, βά-
νοντες ἀμανάτι τ' ἄρματα μας διὰ 150,000 γρόσια, μᾶς λεί-
πονται ὁμως μερικὰ χρήματα τὰ ὁποῖα ἐκ τοῦ προχείρου δὲν
ἤξεύρομεν πόθεν νὰ τὰ οἰκονομήσομεν, διὰ τοῦτο γράφομεν εἰς
ὅλους τοὺς συμπατριώτας καὶ ἀδελφοὺς νὰ μᾶς προφθάσουν,
οὕτως γράφομαι καὶ τῆς γενναιοῦτητά σου νὰ μᾶς προφθάσης
μὲ τριάντα χιλιάδες γρόσια καὶ σὲ τριάντα μίαν ἡμέραν διορία
σοῦ ὑποσχόμεθα νὰ σοῦ τὰ ἐπιστρέψωμε. Ἀδελφε διὰ τοιαύ-
την περίστασιν τῆς Ροῦμελης πουλίσου καὶ ἐσὺ καὶ μπίτισέ μας
τόσσην ποσότητα διὰ τὰ ὁποῖα τίποτα δὲν χάνεις καὶ ἂν ἀγα-
πᾶς στείλῃ καὶ ἓνα τῶν ἀδελφῶν σου νὰ ἐνωθῇ μὲ τὸ στρατό-
παιδόν μας. Σὲ ὀμιλεῖ καὶ ὁ κ.π. Γιαννάκης Κότζικας στομα-
τικῶς. Ταῦτα καὶ μένωμεν.

Κόρινθος τῇ 8 Ἰουλίου 1827.

Οἱ ἀδελφοί

Κίτσο Τζαβέλας, Νάκο Πανουριᾶς, Γ Δουβουνιώτης, Χρη-
στόδουλος Χατζῆ Πέτρου, Κώστας. . . . Κωνσταντῆς Καλύδας
Φαρμάκης Κραδαρίτης, Γεωργάκης. . . Πάνο Δάρας, Ἰωάννης Καν-
τᾶς, Σπυρο Μῆλιος, Γεωργάκης Βάγιας, Ἰωάννης Κόλια. . . .
Κωνσταντῆς. . . . Ἀντώνιος Βούτυρος, Βασίλειος Μποῦζζος, Γ,
Νταγγλῆς, Ἀθ. Κουτσονίκας Γεωργάκης Μαλάμας.

**Πρὸς τοὺς ἐκλαμπροτάτους κυρίους Δημήτριον
Ὑψηλάντην καὶ Ἰωάννην Κωλέτην
εἰς Ναύπλιον**

Ἐκλαμπρότατοι κύριοι.

Ἐμεῖς μὲ τὸ νὰ εἶδαμεν τὸ φρούριον ὅτι ἔμεινεν ἀνεφοδιά-
στον ἐπειδὴ τραβοῦσε ἄλλος ἐδῶθε καὶ ἄλλος ἐκεῖθεν καὶ
γνωρίζοντες ὅτι ἂν ἔχομεν ἐτοῦτο τὸ φρούριον ἐφοδιασμένον πρέ-
πει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἔχομεν καὶ Ροῦμελι. Διὰ τοῦτο ἀποφα-
σίσσαμεν ὅλοι ἐν γένει κοινῶς καὶ ἐδώκαμε τὰ ἄρματα μας ἀμα-
νάτι διὰ ἑκατὸν πενήντα χιλιάδας γρόσια καὶ ἐλάβαμε τὸ

φρούριον εἰς χεῖράς μας, καὶ ἐπειδὴ ἔχομεν ἔλειψιν χρημάτων ἰδοὺ ὅπου στέλλομεν τὸν ἀδελρόν μας καπετὰν Γιαννάκην Κότζίκαν ἀπὸ τὴν ὅποιον πληροφορεῖσθε. Παρακαλεῖσθε λοιπὸν ὡς καλοὶ πατριῶται καὶ ἀδελφοὶ διὰ τὴν ὑπόληψιν τῆς Ρούμελης καὶ διὰ τὴν ἰδικὴν μας νὰ κάμετε κάθε δυνατὸν τρόπον καὶ νὰ μᾶς παρευρεθῇτε εἰς ταύτην τὴν περίστασιν μὲ σαράντα χιλιάδες γρόσια ἢ ἀπὸ ἐξ ἰδίων σας νὰ μᾶς προφθάσετε μὲ αὐτὴν τὴν ποσότητα τῶν χρημάτων ἢ ὅλους τοὺς πατριώτας μας ἐν γένει κοινῶς ὁμιλῇτε τοὺς καὶ κάμετε αὐτὴν τὴν σύναξιν τῶν χρημάτων διὰ νὰ μᾶς προφθάσετε ὅσον ταχέως καθὼς καὶ δὲν ἀμφιβάλλομεν τὸ νὰ ἐνεργήσετε ὅσον δύνασθε διὰ τὴν ὑπόληψιν τῆς Ρούμελης.

Ἐκλαμπρότατοι· εἰς ὅ,τι ἤθελε σᾶς κάμη χρεία ἀπὸ μέρος μας νὰ μᾶς ζητήσετε, εἴμεθα ἔτοιμοι, ὅτι φίλος διὰ φίλου σώζεται. Τὴν ποσότητα τῶν χρημάτων τὴν περιμένομεν ἄφευκτα μὲ τὸν Γιαννάκην Κότζικα. Πασχίστε ὁμοίως τὸ νὰ ἐφοδιασθῇ τὸ φρούριον ὅθεν γνωρίζετε ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι διόλου ἀνεφοδιάστον. Μένομεν μὲ ἀδελφικὴν ἀγάπην.

Τῇ 9 Ἰουλίου 1827

Ἀκροκόρινθος.

Οἱ ἀδελφοὶ σας

Ἐὰν δὲν ἡμπορέσετε νὰ κάμετε αὐτὴν τὴν σύναξιν τῶν χρημάτων ἀπὸ ἐξ ἰδίων σας ἢ ἀπὸ τοὺς αὐτόθι παρευρεθέντας πατριώτας μας πασχίστε λοιπὸν ὅσον εἴμπορεῖτε ἀπὸ φίλους σας καὶ πάρτετα δάνειον εἴκοσι τοῖς ἑκατόν, καὶ εἰς τριάκοντα μίαν ἡμέραν ὑποσχόμεθα νὰ σᾶς τὰ ἐμβάσωμεν συκώστετα ἀπὸ ὅθεν γνωρίζετε καὶ νὰ μᾶς προφθάσετε ὅσον τάχος.

Οἱ ἀδελφοὶ σας

Κίττος Τζαβέλας, Ν. Πανουργιάς, Γ. Αὐθουινιώτης, Χρ. Χ. Πέτρου, Δ. Ζέρβας, Πάνο Δάρας, Βασίλης Μποῦζιος, Μῆτρος Τριανταφύλλου, Ἀντώνιος Γεωργαντάς, Γιάννης Στέφανος, Κ. Κόντος, Ἀντώνιος Βούτυρος, Μακρῆς, Λεωνίδας Λαζόπουλος, Βασίλειος Κόλιας, Θανάσης Τζίκας, (:) Γιάννης. . . . Γιαννάκης Πανομάρας, Μῆτρος Ζμπόνας, Ν. Νταγγλῆς, Ἀθ. Κουτσονίκας, Γεώργιος Μολάμος.

Συμφωνητικὸν τῶν ὑπὸ τὸν Σταυρὸν Γρίβαν Καπετανέων καὶ ἀξιωματικῶν τοῦ Θεοδ. Γρίβα

Οἱ ὑπογεγραμμένοι καπεταναῖοι καὶ Μαγκατζῆδες τοῦ στρα-
τηγοῦ Θ. Γρίβα οἱ εὐρισκόμενοι ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ
ἀρελφοῦ του Σ. Γρίβα, συνελθόντες σήμερον εἰς ἓν ἐσκέφθημεν
πῶς νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν εὐταξίαν τῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν
μας συντρόφων, καὶ νὰ ἐμποδίσωμεν κάθε κατάχρησιν ἐνδεχο-
μένην ἀπὸ τοὺς ἰδίους συντρόφους μας, πρὸς κοινὴν εὐχαρίστησιν
καὶ ἡσυχίαν τῶν ἀδυνάτων, ἀπεφασίσαμεν ἀμεταθέτως ἐνώπιον
καὶ τῶν συντρόφων νὰ παύσῃ κάθε ἀταξία καὶ κατάχρησις·
ὑποσχόμεθα ὅτι ἂν καὶ τις τῶν συντρόφων μας παρεκτρεπόμε-
νος καὶ παρακούων τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῶν ἀνωτέρων του, ἤ-
θελε κάμει τὴν παραμικρὰν κατάχρησιν ἢ ἀταξίαν καὶ ἤθελε
πράξῃ ἐναντίον τῆς παρούσης ἀποφάσεώς μας ἐν ὧσφ καιρῷ δια-
τρίβομεν εἰς τὰ μέρη ταῦτα τοῦ Ναυπλίου ἢ καὶ εἰς τὴν ἰδίαν
χώραν, ὁ τοιοῦτος ὡς λειποτάκτης καὶ ἀπειθὴς εἰς τὸν ἀνώτε-
ρόν του θέλει ἀποβάλλεται ἀπὸ τὴν μάγκαν τοῦ καπετάνου ἢ
Μαγκατζῆ ἐκείνου, κοντὰ εἰς τὸν ὅποιον εὐρίσκεται, καὶ ἐν
ταυτῷ ὑποχρεοῦται ὁ καπετάνιος ἢ ὁ Μάγκατζις ἐκεῖνος νὰ ἀ-
ποζημιώσῃ καὶ νὰ ἀποδίδῃ κάθε ἀρπαγὴν ἢ κατάχρησιν ὅπου
ὁ σύντροφός του ἤθεκε κάμῃ, καὶ ἐν ταυτῷ ἂν κανεὶς τῶν κα-
πετανέων ἢ καὶ Μαγκατζίδων ἤθελε παραβῇ ὁ ἴδιος τὴν πα-
ροῦσαν ἐνυπόγραφον ἀπόφασιν, ὁ τοιοῦτος νὰ ὑποχρεώνεται ἀπὸ
τοὺς λοιποὺς καπεταναῖους καὶ Μαγκατζίδες ἀνυπερθέτως εἰς
τὸ νὰ τὴν ἐκπληρώσῃ καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν μὲ ὅποιονδῆ-
ποτε τρόπον. Ταῦτα ὁμογνώμως ἀποφασίσαντες ὑπογράφομεθα.

17 Αὐγούστου 1827.

Κριονέρι

Οἱ καπεταναῖοι καὶ Μαγκατζίδες

Σ Γρίβας Γ. Σουλτάνης, Νικόλας Δραγομεστινός, Γ. Κατούνας,
Γεώργιος Ντερμάνης. . . . Κοληὸς Ζήμας, Κωνσταντῆς Κούγιας,
Λάπας, Γεώργης. . . . Βιτινός, Πάνος Κακόπουλος, Νικόλαος Ἀ-
νατολίτης, Ἰωσήφ Κύπριος καὶ ἐπίλοιποι.

**Αἱ κατὰ τοῦ Θ. Γρίβα κατηγορίαι
τοῦ Μ. Οἰκονόμου καὶ ἡ ἀπάντησις
τοῦ Χρ. Βυζαντίου (σελ. 47).**

(Ὁ ἐκ Δημητσάνης Μ. Οἰκονόμου, γραμματεὺς τοῦ Γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου Θ. Κολοκοτρώνη εἰς τὰ *Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας* (σελ. 771—774 κυρίως) ἔκρινε καλὸν νὰ συγκεντρώσῃ πᾶσαν φερομένην κατὰ τοῦ Θ. Γρίβα κατηγορίαν, ὅπως διαιωνίσῃ αὐτάς ἐν συγγράμματι. Ἰδοὺ ἡ σχετικὴ περικοπὴ:)

«Τὴν 8 Ἰουλίου οἱ πατέρες τῆς ἐν Φενεῷ Μονῆς τοῦ ἀγ. Γεωργίου συλλαβόντες Σπάθην τινα Τσιβίκην ὀνομαζόμενον, μονόφθαλμον, ἐκ Μποχωρίου τῆς Αἰτωλίας καταγόμενον, ὡς ὑποποτον ἐκ τοῦ ὅτι ἡ πορεία αὐτοῦ ἐθεωρήθη ὡς προφυλακτικὴ, ὅτι ἦτον ἄγνωστος καὶ πανούργως προσηποιοῖτο τὸν βλάκα· ἔφερε δὲ καὶ τινὰς ἐπιστολάς μὲ διαφόρους ὑπογραφὰς καὶ ἐπιγραφὰς ἀγνώστων πρὸς ἄγνωστα ὀνόματα. Οὗτος ἐξεταζόμενος διηγεῖτο ἀφελῶς, ὅτι ἐπέλετο πρὸς τὸν Νενέκον ἀπὸ τὸν Σταύρον Γρίβαν, ὡς ἔλεγε, νὰ εἰπῇ τοῦ Ἱμπραῖμ-Πασᾶ νὰ ὑπάγῃ τώρα νὰ τοῦ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον. Τοῦτον οἱ πατέρες ἐκεῖνοι διεύθυναν εἰς τοὺς τῆς Μονῆς τοῦ Σπηλαίου, πρὸς οὓς τὰ αὐτὰ ἀφελῶς καὶ συμφώνως ὡμολόγει. Ὅθεν οἱ τῆς Μονῆς ταύτης πατέρες ἔπεμψαν αὐτὸν εἰς Δομέστιχα πρὸς τοὺς Σ. Θεοχαρόπουλον Ν. Πετμεζᾶν καὶ Γ. Λεχουρίτην παρ' οἷς τὴν αὐτὴν διετήρησε διάλεκτον, καὶ οὗτοι παρέπεμψαν αὐτὸν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην, ὅπου παρόντων πολλῶν τὰ αὐτὰ ὡμολόγει πολλάκις· ὥστε ἐκ τῆς μονοτονου ταύτης ἐπαναληπτικῆς ὁμολογίας ἀπιθάνου φαινομένης, διηγέρθη κατ' αὐτοῦ ὑπόνοια βλακίας ἢ μονομανίας· διὸ ὁ Κολοκοτρώνης προτρέψας αὐτὸν ἡπίως νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν Ἀρχιστράτηγον νὰ τὰ εἰπῇ, καὶ προθυμίαν εἰς τοῦτο δείξαντα παρέδωκεν εἰς τινὰς στρατιώτας μὲ παραγγελίαν νὰ τὸν προσέχωσι περιποιοῦμενοι αὐτὸν καὶ φυλάξωσιν ἐωσὺ ὁδηγηθῇ ὑπὸ συνοδείαν τινὰ εἰς τὸν Ἀρχιστράτηγον. Ἀλλ' οἱ στρατιῶται ἐξ ἐπηρείας τῆς σχηματι-

σθείσης περὶ αὐτοῦ ὑπολήψεως ὡς βλακὸς, δὲν ἐφύλαττον αὐτὸν αὐστηρῶς. Ὅθεν καιροφυλακτήσας καὶ ἀποδράς ἐγένετο ἄφαντος, ἄδηλον ποῦ διευθυνθεὶς, καὶ τότε διηγήρηται ὑπόνοια περὶ αὐτοῦ ἐναντία· ὅτι ἦτο πανοῦργος ἐπιτηδειότατος, διὰ τῆς ἀφελείας καὶ μονοτονίας ἀποκρύψας τὴν ἐπιτηδειότητά του, ὥστε καὶ ἀλήθειαν ὁμολογῶν νὰ μὴν πιστευθῇ, τῆς δὲ τοιαύτης ὑπονοίας μὴ ἀκούσης εἰς βεβαίωσιν καὶ πίστιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων, ἐπῆλθε καὶ ἄλλο ἀκόλουθον γνωστὸν καὶ κλονίσαν τὰς πεποιθήσεις. — Ἀὐτὸς ὁ Θεόδωρος Γρίβας ἔλαβε τότε εἰς Ναύπλιον ἐπιστολὴν τινα Τουρκικτὴ γεγραμμένην. Ἄλλοι δὲ τότε εἰς Ναύπλιον Τουρκικὰ γράμματα καὶ καλῶς δὲν ἐγνώριζον, πλὴν τινος Χατζῆ-Ἀθανασάκη Ἀδριανουπολίτου γνωστοῦ τοῖς πᾶσιν ὡς τοιοῦτου. Τοῦτον, διαταξάντος τοῦ Γρίβα, ἀπήγαγον στρατιῶται εἰς τὸ Παλαμῆδιον ἐπὶ ἀπλῶ λόγῳ ὅτι τὸν θέλει ὁ στρατηγός· ἀπαχθέντι δὲ τῷ ἔδωκε τὴν ρηθεῖσαν Τουρκικὴν ἐπιστολὴν νὰ τὴν ἀναγώσῃ καὶ μεταφράσῃ παραγγεῖλας αὐτῷ ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ μὴν εἴπῃ εἰς τινα τίποτε ἐκ τῶν ὧν ἐξ αὐτῆς γνωρίζεται. Ὁ δὲ ἐκ τε τοῦ τρόπου τῆς εἰς Παλαμῆδιον ἀπαγωγῆς του πεφοβισμένος, καὶ ἐκ τῆς ρηθείσης παραγγεῖλας καὶ ἀπειλῆς περίτρομος καὶ προσεκτικὸς γενόμενος, λαβὼν προθύμως τὴν ἐπιστολὴν ἀπεσύρθη εἰς τινα ἄκρην, ἵνα ἀναγνῶ αὐτήν, πολλὰ ἐνδιαθέτως σκεπτόμενος· ἀναγινώσκων δ' οἶονεὶ ἐμβριθῶς καὶ δυσκόλως κατὰ προσποίησιν καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου ἰδὼν ἐπιστολὴν τοῦ Ἱμπραῖμ-Πασᾶ ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Γρίβαν καὶ ὅτι κατὰ τὰ γεγραμμένα ἐν αὐτῇ ἐγένετο λόγος περὶ παραδόσεως τοῦ Παλαμῆδιου καὶ Ναυπλίου ἐπὶ χρήμασι, καὶ ὅτι ὁ πικραδῶσων ἐζήτει ἐν ἑκατομμύριον, ὁ δὲ προσέφερε τὸ τρίτον. Τότε χίλιοι διαλογισμοὶ ἀνέβησαν καὶ κατέβησαν ἐν τῇ κεφαλῇ του, (ὡς ἔλεγεν)· οἶον ὅτι ἀπίθανον δὲν ἦτον, ἀφοῦ τὸ μεταφράσῃ καὶ ἡ ὑποχρεωθῇ νὰ γράψῃ καὶ ἀπάντησιν Τουρκιστὶ ἢ καὶ ὅχι, νὰ τὸν θανατώσῃ εὐθὺς διὰ νὰ καταστήτῃ ἀδύνατον τὴν διάδοσιν, ἢ καὶ νὰ τὸν κρατήτῃ ἐκεῖ καθειργμένον διὰ νὰ χρησιμεύσῃ καὶ εἰς τὴν περαιτέρω ἀνταπόκρισιν. Στενὰ ἐαυτῷ θεωρῶν παντα-

χόθεν τὰ ἐπικείμενα, καὶ περὶ τούτων διαλογιζόμενος, προσεποιεῖτο ὅτι ἡ γραφὴ ἦτον μᾶλλον Ἀραβικοῦ ἢ Τουρκικοῦ εἰρμοῦ, καὶ ὅτι δυσκόλως νὰ τὴν ἀναγνώτῃ καὶ ἐννοήσῃ ἐδύνατο, καὶ ὅτι ἐκ τούτου προήρχετο ἡ βραδύτης, εἰπὼν τέλος ὅτι ἔχει τινα βοηθήματα εἰς τὴν κατοικίαν του, δι' ὧν ἡλπίζεν ὅτι θέλει δυνηθῆναι, καὶ μὲ προσποιητὴν προθυμίαν τὴν ταραχὴν του ἀποκρύπτων ἐζήτησεν ἄδειαν νὰ κατέλθῃ ἐπὶ τούτῳ εἰς Ναύπλιον· καὶ τῷ ἐδόθη μὲν αὕτη, ἀλλὰ παρεδόθη πάλιν εἰς στρατιώτας νὰ τὸν συνοδεύσωσι, φυλάξωσι καὶ ἐπαναγάγωσι. Κατελθὼν οὖν εἰς τὸ οἶκμά του τὸ κατὰ τὴν γειτονίαν τοῦ τότε ναοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος (ὅστις ἤδη δὲν τῶζεται) καὶ κλεισθεὶς ἐν αὐτῷ εἰς τὸ δῆθεν δύσκολον ἐκεῖνο ἔργον ἡσχολεῖτο, καὶ ἐν τούτῳ διαλαθὼν τὴν προσοχὴν τῶν φυλασσόντων αὐτὸν, ἀφείς τὴν ἐπιστολὴν καὶ διὰ τινων ἀτραπῶν καὶ διόδων φυγὼν ἐκρύβη, ὡς ἔλεγε, καὶ διὰ θαλάσσης κατῴρθωσε νὰ σωθῇ εἰς Αἴγινα. Σωθεὶς δὲ καὶ ὡς ἐκ συνειδήσεως καὶ πατριωτισμοῦ κινούμενος χάριν σωτηρίας τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς πατρίδος, καὶ τοῦ κινδύνου ἀποτροπὴν, καὶ πρὸς τὸν φόβον θανάτου παλαιῶν, κατὰ τοὺς λόγους του, ἔφερε τὸ πρᾶγμα εἰς γνῶσιν ἀνδρῶν τινων τῆς ἐμπιστοσύνης του, φίλων καὶ συνήθων αὐτῷ καὶ ἀξιοπίστων· διηγεῖτο δὲ τοῦτο εἰς πολλοὺς καὶ μετὰ ταῦτα ἱστορικῶς· ἂν καὶ πάντοτε ἐμπιστευτικῶς ἐκ φόβου, καὶ οὕτως ἀπὸ στόματος εἰς στόμα τὸ πρᾶγμα δὲν ἔμεινε ἄγνωστον, ἀλλὰ δὲν ἐβεβαιώθη καὶ ἡ τοῦ λόγου ἀλήθεια· (ἐξέθεσα τὴν διοίγησιν πιστῶς ὡς τὴν ἤκουσα.)—Βλεπόντων δὲ τῶν ἀνθρώπων τὴν μεταξὺ Γρίβα καὶ Γ. Μαυρομιχάλη φιλίαν καὶ σχέσιν, καὶ ἐνθυμουμένων τὰς οὐκ πρό πολλοῦ ἀνταποκρίσεις τοῦ Γ. Μαυρομιχάλη μετὰ τοῦ Ἱμπραΐμην φύσεως ὁμοίας, τὸ πρὸ ὀλίγου παιγνίδι τοῦ Γρίβα, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ Λαμπροπούλου ἔπαιξε κατὰ τοῦ Πλαπούτα καὶ Κολοκοτρώνη, καὶ ἐν γένει τὸ φιλοχρήματον καὶ παράτολμον τοῦ Γρίβα, ἡ εἰδησις ἐλάμβανεν ὑπόστασιν τινα καὶ πίστιν ὅτι προσεπάθει ν' ἀπατήσῃ καὶ τὸν Ἱμπραΐμην νὰ τοῦ πάρῃ χρήματα.—Γνωσθεῖσα δὲ καὶ διαδοθεῖσα ἡ φήμη αὕτη καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον

πανταχοῦ κρότον μετὰ φρίκης καὶ φόβου ἐνεποίησεν, (ἀλλὰ καὶ ὁ Κωλέτης εἷς τινὰ ἀγόρευσίν του κατὰ τὸ 1844 ἢ 45 ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἀληθῶς ὁ Γρίβας συνέλαβε τὴν ρηθεῖσαν ιδέαν, ἀλλ' αὐτὸς τὸν ἀπέτρεψε*) μηδενὸς δὲ τολμῶντος ἐν Ναυπλίῳ, νὰ κάμῃ περὶ τούτου λόγον, ὁ Κολοκοτρώνης δι' ἀναφορᾶς του πρὸς τὴν Βουλὴν ἀφηγοῦμενος ταῦτα πάντα κατεμέμφετο καὶ τῶν δύο τῆς ἀντικυβερνητικῆς ἐπιτροπῆς μελῶν. ὡς λίαν σχετικῶν μὲ τὸν Γρίβαν, ἄνθρωπον τοιαύτης πασιγνώστου ὑποψίας, καὶ προστατευόντων αὐτόν. Ἡ δὲ Ἀντικυβερν. Ἐπιτροπὴ, ἐπιλαβομένη τῆς καταγγελίας ταύτης ὡς συκοφαντίας, ἐρεθιζομένη καὶ ἀπὸ τοὺς ὀλιγαρχικοὺς ὁπαδοὺς της, ἔκαμιν ἀντέγκλησιν κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, ζητοῦσα ἱκανοποίησιν, δοθείσης δὲ καὶ ἐπιστολῆς ἡ ἀναφορᾶς Τσερτσίδου τινὸς Πατρέως πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῆς ἀστυνομίας Ἀναστ. Λόντον, συγγενοῦς καὶ ὁπαδοῦ αὐτοῦ ἐξ ὑποβολῆς ἀποριθμοῦσα διαφόρους καταχρήσεις καὶ κατηγορίας κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ὁ ὑπουργὸς οὗτος διὰ ταύτας ἐζήτησε νὰ διςρισθῇ καὶ διωρίσθῃ μάλιστα ἐπταμελὲς ἐκ βουλευτῶν ἐπιτροπὴ νὰ δικάσῃ αὐτὸν περὶ τούτων. κ. λ.»

Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ ἀείμνηστος Χρ. Βυζάντιος εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπαντάστασιν ἐκστρατειῶν καὶ μαχῶν (ἐκδόσις Β'. ἔτ. 1874 σελ. 417—424). Ἡ ἀπάντησις ἔχει ὡς ἐξῆς :

“ΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑΙ

ΤΟΥ

ΜΙΧΑΗΛ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ,,

«Ἐἶχεν ἤδη ἐκτυπωθῇ ἡ παροῦσα Ἱστορία, καὶ δὲν ἔμενον εἰμὴ αἱ Σημειώσεις, ὅτε περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἡμῶν τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγεσεσίας πρὸ μι-

(*) Τοιαῦτα δὲν εἶπεν ὁ Κωλέτης (Vδς σελ. 47.)

κροῦ δημοσιευθὲν πόνημα τοῦ Κυρίου Μ. Οἰκονόμου, ποτὲ γραμματέως τοῦ ἀειμνήστου Θεοδώρου Κολοκοτρώνου. Ἐν πρώτοις λίαν παράδοξος καὶ πρωτότυπος ἐφάνη ἡμῖν ὁ Πρόλογος τοῦ συγγραφέως τούτου· διότι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους διαβεβαιεῖ οὗτος τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ ὅτι θέλει γράψῃ τὴν *ἀλήθειαν*, καὶ τίποτε ἄλλο εἰμὴ τὴν *ἀλήθειαν*, καὶ μέχρι κόρου ἐπαναλαμβάνων αὐτὴν τὴν *ἀτυχή ἀλήθειαν*, πρὸς δὲ καὶ τὰ *σῦκα*, *σῦκα*, καὶ τὴν *σκάφην*, *σκάφην*, τουτέστιν αὐτὴν τὴν καθαρὰν *ἀλήθειαν*. Ὁ Πρόλογος οὗτος διηγείρε τὴν περιέργειαν ἡμῶν πρὸς ἀνάγνωσιν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ἔργου, καὶ τοὶ λίαν ὀγκώδους καὶ ἀμεθόδου, ἄνευ ἐν πολλοῖς χρονολογιῶν καὶ συνήθους Πίνακος. Ἄλλ' εἰ καὶ μετὰ κόπου προχωρήσαντες εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τούτου ἐννοήσαμεν πάραυτα ὅτι ὁ συγγραφεὺς διὰ τοιούτου παραδόξου προλόγου προπαρεσκεύαζε τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ νὰ δώσωσι τελείαν πίστιν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα· διότι ὡς εἶδομεν παρακατιόντες, ἐμελλε διαστρέφων τὴν ὄντως ἀλήθειαν τῶν γεγονότων, παραστήσει ὅτι περεκτὸς τινῶν ἅπαντες οἱ λοιποὶ, οἱ μὲν ἦσαν ὀλιγαρχικοὶ, καὶ ἐπομένως μισητοὶ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, οἱ δὲ προδόται, ὡς συνεννοούμενοι μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος ἵνα παραδώσωσιν αὐτὴν, οἱ μὲν εἰς τοὺς Ἀγγλους, οἱ δὲ εἰς τὸν Ἰμβραήμ παπᾶν, καὶ τελευταῖον ἄλλοι εἰς τοὺς Τούρκαλθανούς, καὶ ὅτι ἄλλοι ἔχαιρον διὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλη καὶ τὴν τότε πρώτην ἦταν τῶν Ἑλλήνων, καὶ μυρία ὅσα κατὰ πάντων, ἰδίως δὲ κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου καὶ Ἰωάννου Κωλέτου, καὶ ἐν γένει κατὰ τῶν προύχόντων τῆς Πελοποννήσου.

Ἐφ' ὅσον αἱ κατηγορίαι καὶ καταγγελίαι αὗται περιστρέφοντο ὀνομαστὶ κατὰ τῶν ἐπισημοτέρων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἤρμοζε βεβαίως εἰς τὴν ἡμετέραν ἱστορίαν ἢ μονογραφίαν νὰ ἐνασχοληθῇ περὶ τούτων. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς οὗτος διὰ τινος μύθου, ὃν ἔπλασεν ἐν τῇ γεροντικῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ καθάπτεται καὶ τῆς ὑπολήψεως ἐπισήμων ἀνδρῶν, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ παρῶσα ἱστορία, ὡς τῆς τῶν Μαυρομιχάλων καὶ

τοῦ στρατηγοῦ Θεόδωρου Γρίβα, ὅτι ἐκ συμφώνου δῆθεν οὗτοι ἤθελον νὰ προδώσωσι τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν Ἱμπραῖμ πασᾶν, ἀντὶ πολλῶν ἑκατομμυρίων γροσίων, (ἴδε σελ. 772—774), καθῆκον ἐνομίσαμεν νὰ διαφωτίσωμεν τὸ κοινὸν περὶ τούτου.

Καὶ περὶ μὲν τῆς Μαυρομιχαλικῆς οἰκογενείας δὲν εἶναι ἡμέτερον ἔργον νὰ λάβωμεν τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῆς, καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν Θεόδωρον Γρίβαν, ὡς συνδεόμενον ἰδίως μετὰ τῆς ἡμετέρας ἱστορίας, ἀφηγοῦμεθα ἐν πρώτοις τὰ διατρέξαντα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἅτινα εἰσὶ γνωστὰ τοῖς πᾶσι, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἐθνοσυνελεύσει τῆς 3 Σεπτεμβρίου ἐρρέθησαν ὑπὸ τοῦ Κωλέτου πρὸς τιμὴν τοῦ Θ. Γρίβα, ἀλλ' οὐχὶ ὡς παρεμόρφωσε καὶ ταῦτα ὁ ἀληθὴς ἱστορικὸς Οἰκονόμος διὰ τῆς οἰκονομικῆς του ἀληθείας,

Μετὰ τὴν πτώσιν τῶν Ἀθηνῶν, τῷ 1827 ὁ Ἱμπραῖμ πασᾶς κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα ἐξαπέστειλεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν τότε φρούραρχον Παλαμηδίου Θεόδωρον Γρίβαν, προσκαλὼν αὐτὸν νὰ παραδώσῃ αὐτῷ τὸ φρούριον Παλαμηδίου ἐπὶ πληρωμῇ τῶν μισθῶν ὅλων τῶν ὑπ' αὐτὸν στρατιωτικῶν, ἰδίως δὲ προσήνεγκεν αὐτῷ τῷ Γρίβᾳ 4,000,000 γρόσια ἢ 400 χιλιάδες δίστηλα ἀμειβῆν. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, γεγραμμένην ἑλληνιστὶ, ἐκόμισε τῷ Γρίβᾳ εἰς ἐκ τῶν αἰχμαλώτων χωρικῶν, ὅστις ἦτο ἠναγκασμένος μετὰ τὴν παράδοσιν αὐτῆς νὰ ἐπανεέλθῃ, διότι ἄλλως ἐκινδύνευεν ἡ οἰκογένειά του. Ὁ χωρικὸς οὗτος ἐγχειρίσας τῷ Γρίβᾳ τὴν ἐπιστολὴν, ἔλαβε τὴν λεωνίδιον ἐκείνην ἀπάντησιν «*Μολὸν λαβὲ*». Τὴν ἀπάντησιν τοῦ Γρίβα ἐπανελθὼν ὁ χωρικὸς διεκοίνωσε τῷ Ἱμπραῖμ. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Θ. Γρίβας ἐπέδειξεν εὐθὺς εἰς τὸν Γεώργιον Μαυρομιχάλην, μέλος τῆς ἀντικυβερνητικῆς ἐπιτροπῆς τότε, εἰς τὸν Κωλέτην καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους ἐπιστήμους Ἕλληνας. Τῷ δὲ 1836 ὁ Παναγιωτάκης Σοῦτζος διηγήθη τῷ Ἀντιβασιλεῖ Ἀρμεσεβεργ τὰ περὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. Οὗτος δὲ χάριν περιεργείας ἐζήτησε νὰ ἴδῃ αὐτήν. Ὁ Σοῦτζος λαβὼν παρὰ τοῦ Θ. Γρίβα τὴν ἐπιστολὴν ἐνεχείριτε τῷ Ἀρμεσεβεργ. Οὗτος δὲ θέλων νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ὑπογραφῆς καὶ

τῆς ἐν αὐτῇ σφραγίδος, ἔπεμψεν αὐτὴν εἰς τὴν τότε μικτὴν ἐπιτροπὴν ἐκ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων περὶ τῶν τουρκικῶν κτημάτων. Οἱ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιτροπῇ Τοῦρκοι ἐβεβαίωσαν καὶ ἐπεκύρωσαν τὸ ἐπίσημον τῆς ὑπογραφῆς καὶ τῆς σφραγίδος· μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Ἀρμεσθέργ ἐπέστρεψε τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν στρατηγὸν Θ. Γρίβαν, ὅστις διετῆρει αὐτὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐγγράφοις αὐτοῦ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Θεοδώρου Γρίβα πᾶν ἄλλο ἕως ἐδύναντο, ἐὰν ᾔθελον, νὰ προσάψωσιν αὐτῷ ἢ προδοσίαν. Διότι ὁ Θ. Γρίβας ἦτο εἰς ἐκ τῶν πρώτων τῶν ἐπαναστατησάντων ὀπλαρχηγῶν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Κατὰ πρῶτον οὗτος μετ' ἄλλων ἐπολέμησε τοὺς Τούρκους εἰς Ἄρταν· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι ἡγωνίζετο ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, ὥς καὶ ὁ Μάρκος Βότζαρης τότε, εἶτα δὲ ἀναφανδὸν ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως καὶ ἐπολιόρχησε στενωπὴν τὴν Ἄρταν. Μετ' ὀλίγον δ' ἐλθὼν εἰς Αἰτωλίαν προσέβαλε μετ' ἄλλων Αἰτωλῶν καὶ ἐκυρίευσεν τὸ Βραχῶρι (Ἀγρίνιον)· εἶτα ἐπολέμησεν ἀνδρείως εἰς Κομπότην, χρηματίσας καὶ ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς τοῦ Μαυροκορδάτου. Πολιορκηθέντος ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη τοῦ Μεσολογγίου, ἔδραμεν οὗτος εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐβεβαίωσε περὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος τοὺς ἐνδόξους ἐκείνους ἀνδρας τῆς Πελοποννήσου : Π. Μαυρομιχάλην, Ἀνδρέαν Ζαΐμην καὶ Κανέλλον Δεληγιάννην, οἵτινες ἔνεκα τῆς προσποιομένης προσκυνήσεως τοῦ Βαρνακιώτου, τοῦ πρώτου ὀπλαρχηγοῦ τῆς Ἀκαρνανίας, ἐδίσταζον νὰ ἐλθῶσιν εἰς Μεσολόγγιον. Μετ' αὐτῶν λοιπὸν ἦλθεν εἰς Μεσολόγγιον, καὶ ἐπολέμησε ἐκεῖ γενναῖος κατὰ τὴν γενομένην τῇ παραμονῇ τῶν Χριστουγέννων τῷ 1822 ἔφοδον. Ἀμα δὲ ὑποχωρήσαντος τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ, ὁ Θ. Γρίβας προσλαβὼν τὸν Κατῆξον Μαυρομιχάλην, ἔχοντα ὀλίγους Λάκωνας, καὶ τὸν Δῆμον Τζέλιον, ἐπισπεύδει δι' ἀτραπῶν καὶ καταλαμβάνει τὰς Πόρτας (πάλαι ποτὲ πόλις Στράτος παρὰ τὸν Ἀχελῶον ποταμὸν), καὶ ὁ μὲν Τζέλιος ἀναλαμβάνει νὰ φυλάττῃ τοὺς ἐν Λεπενοῦ Τουρχαλθα-

νοὺς, οὗτος δὲ μετὰ πολλῶν στρατιωτῶν του καὶ μετὰ τοῦ Κατζάκου καταπολεμεῖ ἐφ' ὅλης τῆς ἡμέρας τὴν διάβασιν τῶν Τούρκων, ἀπολεσθέντων πλέον τῶν χιλίων ἐξ αὐτῶν· ἤθελον δὲ ἀπολεσθῇ ἅπαντες, ἂν δὲν ἀνεκάλυπτον οὗτοι πόρον εἰς τὸν ποταμὸν, ὃν διέβησαν διὰ τῶν ἱππέων· ἀλλ' ἐγκατέλιπον ἅπανσαν τὴν ἀποσκευὴν των, ἥτις ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἐπόμενον ἔτος καταπολεμεῖ τοὺς τούρκους εἰς Ἀκαρνανίαν, θέσιν Ἀετὸν, ἐν ᾧ τόπῳ καὶ μέχρι σήμερον σώζονται τὰ χαρὰκώματα αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἔρχεται εἰς Πελοπόννησον καὶ συνάπτει τρομερὰν μάχην εἰς τὸ ἐν Πάτραις Γεροκομεῖον. Εἶτα κατατάσσεται εἰς τὴν μερίδα τοῦ Π. Μαυρομιχάλη, τότε προέδρου τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλ' ἐπερχομένου τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, παραπέμπεται καὶ οὗτος εἰς Ὑδραν. Ἐκεῖθεν δοθείσης ἀμνηστείας, ἔρχεται τῷ 1825 εἰς Ναύπλιον, ἐξ οὗ κατ' αἵτησιν τοῦ Θ. Κολοκοτρώνου καὶ κατὰ διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως στρατολογεῖ ἐκ τῶν τῆς φρουρᾶς τῆς Πύλου καὶ τῶν λειψάνων τοῦ ἐν Κρομυδίῳ στρατοπέδου 500 λογάδας Στερεοελλαδίτας στρατιώτας, καὶ ἀπερχόμενος ἔξω τῆς Τριπόλεως, κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ Θ. Κολοκοτρώνου, καταλαμβάνει τὴν παρὰ τοὺς ἐκεῖ μύλους θέσιν Δαύγρια, ἔνθα μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνδρῶν καταπολεμεῖ τοὺς Αἰγυπτίους. Εἶτα δὲ μεταβαίνει εἰς Σπέτζας καὶ νυμφεύεται τὴν θυγατέρα τῆς Βουβουλίνας. Ἐκεῖ διαμένοντος καὶ ἐφησυχάζοντος αὐτοῦ, οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Σταῦρος, Φλῶρος, Χρήστος καὶ Ἀλέξιος, μένοντες εἰς Ναύπλιον, ἀναγγέλλουσιν αὐτῷ, ὅτι, ἐπειδὴ οἱ ἐξεληθόντες ἐκ Μεσολογγίου καὶ διαμένοντες ἐν Ναυπλίῳ ὅπλαρχηγοὶ ἐξελέξαντο αὐτὸν φρούραρχον Παλαμηδίου νὰ σπεύσῃ ἐκεῖ. Ἡ δὲ κατοχὴ τοῦ φρουρίου τούτου ἔχει οὕτως· προκειμένου γὰρ ἐκστρατεύσωσιν οὗτοι εἰς Στερεὰν Ἑλλάδα, θέλοντες ἐγγύσιν ἐκ τῶν Πελοποννησίων, μὴ τυχὸν ἀποκλεισθῶσιν τῶν κοινῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος, ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον, τὸν Ἰούνιον 1826, ὑπὸ τὴν κατοχὴν των το Παλαμήδιον. Ἵνα δὲ ὦσι βέβαιοι περὶ τῆς ἀσφαλοῦς κατοχῆς ταύτης, ἤθελον τὸν μᾶλλον δίδοντα τὰ πιστὰ αὐτοῖς ὅπλαρχηγόν, κατὰ τὴν ἐμπι-

στοσύνην, καρτερίαν καὶ δραστηριότητα· ὡς τοιοῦτον λοιπὸν ἐξελέξαντο τὸν Θεόδωρον Γρίβαν, δόντες αὐτῷ ἕκαστος ἀριθμὸν τινα στρατιωτῶν. Ὁ Θ. Γρίβας, ἐλθὼν τότε εἰς Ναύπλιον, ἐν πρώτοις συνεφώνησε μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη, οὗτος μὲν, ὁ Καραϊσκάκης, νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἦτον ὁ ἐχθρὸς, ὁ δὲ Γρίβας νὰ χορηγήσῃ αὐτῷ 700 ἄνδρας, μισθοδοτῶν αὐτοῦς. Μετὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην ὁ μὲν Γρίβας παρέλαβε τὸ Παλαμηδίου, χορηγῶν ἐν πρώτοις τῷ Καραϊσκάκῃ 200 ἄνδρας, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἐξεστράτευεν εἰς Ἀττικὴν μετ' αὐτῶν, ὅτων ἄλλων ἐχορήγηταν αὐτῷ οἱ ἐκεῖ ὀπλαρχηγοὶ καὶ μετὰ τῶν ιδίων. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Θ. Γρίβας συνεπλήρωσε τοὺς 700 ἄνδρας, δισκουμένους ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀλεξίου ἢ Γαρδικιώτου καὶ τοῦ Σουλτάνη, τοῦ μετὰ ταῦτα πεσόντως ἐνδόξως εἰς Δοβρέναν. Τὸ κυριώτερον δὲ καὶ ἀνδρειότερον σῶμα τοῦ Καραϊσκάκη ἦσαν οἱ λεγόμενοι *Παλαμηδιῶται*, ἐν οἷς συμπεριελαμβάνετο καὶ τὸ σῶμα τοῦ στρατηγοῦ Χ. Πέτρου, ὑπαγομένου ἀμέσως ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκην. Τὰ μετὰ ταῦτα συμβάντα ἐν τοῖς φρουρίαις τοῦ Ναυπλίου ἦσαν ἐμφύλιοι ρήξεις καὶ κακώσεις, ὡς ἔλεγον ταῦτα τότε. Προήρχοντο δὲ ἐκ τῆς διαιρέσεως τῆς Ἀντικυβερνητικῆς ἐπιτροπῆς, συγκεϊμένης ἐκ τριῶν μελῶν, τοῦ Γεωργίου Μαυρσμιχάλη, τοῦ Μιλαήτου καὶ τοῦ Γιαννοῦλη Νάκου. Καὶ ὁ μὲν Θ. Γρίβας, ὡς φρούραρχος Παλαμηδίου, ὑποτάσσετο εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως ταύτης, αἱ ὁποῖαι ἐξεδίδοντο ὑπὸ τῶν δύο πρώτων μελῶν, τὸ δὲ τρίτον μέλος, ἦτοι ὁ Γιαννοῦλης, ἐξέδιδεν ἀντιφατικὰς διαταγὰς εἰς τὸν ἐν Ἀκροναυπλῖα φρουροῦντα Φωτομάραν· ὥστε ἡ ἀνωμαλία αὕτη τῆς τε Κυβερνήσεως καὶ τῶν τότε περιστάσεων τρουκάλεσαν τὰ λυπηρὰ ἐκεῖνα συμβάντα.

Εἶτα δὲ ὁ Φωτομάρας, συνεννοούμενος μετὰ τινος διεφθαρμένου στρατιωτικοῦ, ἀνήκοντος εἰς τὴν φρουρὰν τοῦ Παλαμηδίου (μπουλουκτζή ἄλλοτε τοῦ Πλαποῦτα) καλουμένου Λαμπροπούλου, ἐνήργει τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τούτου εἰς τοὺς Πελοποννησίους ὀπλαρχηγούς, ἐξ οὗ ἐπῆλθεν ἡ ἀπάτη ἐκείνη

καὶ ἐξ αὐτῆς ἡ ἀπώλεια χιλιάδων τινῶν γροσίων, ὁ φόνος δύο ἀνδρῶν Πελοποννησίων, ὁ τραυματισμὸς τοῦ στρατηγοῦ Τζώκρη καὶ δύο ἐτέρων. Ἡ δὲ ἐλπίς τῆς κατοχῆς τοῦ Παλαμηδίου ἐγένετο πρόσθετι πρόξενος ἐν μέρει τῆς διαλύσεως τῶν ἐν Φαλήρῳ καὶ Πειραιεῖ στρατοπέδων, καὶ ἐπομένως τῆς πτώσεως τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν· διότι ὡς ἀφηγήθημεν ἐν τῇ ἱστορίῃ ταύτῃ, σελ. 278—80, κατὰ τὴν 15 Μαΐου διελύθησαν τὰ στρατόπεδα ταῦτα, τῇ δὲ 27 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐγένετο ἡ ἐν Παλαμηδίῳ ἀπάτη, ἐνεργουμένη ἀπ' ἀρχῆς τοῦ μηνὸς τούτου, ὥστε καὶ ὁ Θ. Κολοκοτρώνης κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας, λαβὼν γνῶσιν περὶ τούτου, ἦλθεν εἰς Ἄργος.

Ἰδοὺ οἱ λόγοι λοιπὸν οἱ ὁποῖοι ἠνάγκασαν ἡμᾶς νὰ συμπεριλάβωμεν ἐν τῇ παρουσίᾳ Σημειώσῃ ἐν περιλήψει ταῦτα, διαφεύδοντες τὸν φιλαλήθη Κ. Μ. Οἰκονόμον. Οὐχὶ δὲ καὶ ὅτι ἀνελάβομεν καὶ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ στρατηγοῦ Θεοδώρου Γρίβα, τοῦτο ἄλλοις δέδοται ἢ τουλάχιστον ἐνταῦθα δὲν ἦτο ὁ οἰκεῖος τόπος.

Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ παραλείψωμεν καὶ ἰδιαιτέρας τινὰς στρατιωτικὰς ιδιότητας τοῦ στρατηγοῦ Θεοδώρου Γρίβα, παραλειπομένων τῶν ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ, αἷ ἐν ὀλίγοις ἀφηγήθημεν, οὗτος ἦτο ὁ μόνος εὐτυχὴς ἐπαναστάτης στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος· εὖρωστος καὶ ἀκάματος εἰς τοὺς κόπους, ρέκτης, τολμηρὸς καὶ ἀποφασιστικὸς, καὶ, χρειὰς τυχούσης, φοβερὸς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκδικητικὸς, ὡς θέλει τὴν ἐπαναστάτην ὁ Σαμβραῖος.

Ἐντεῦθεν οἱ ἀντίπαλοι καὶ ἐχθροὶ αὐτοῦ παρέστησαν εἰς τὸν Κυβερνήτην, πρὶν ἢ οὗτος ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι ὁ Θεόδωρος Γρίβας ἦτο ἀνυπότακτος εἰς πᾶσαν κυβέρνησιν κτλ. Διὸ οὗτος, πρὶν ἢ ἔλθῃ καὶ λάβῃ τὰς ἡνίας τοῦ Κράτους, ἐκ Μελίτης κατ' εὐθεῖαν ἦλθεν εἰς Ναύπλιον διὰ τινος ἀγγλικοῦ δικρότου. Πρῶτος ὁ Θεόδωρος Γρίβας προσῆλθεν εἰς τὸ πλοῖον, ὠμολόγησε τὴν πρὸς τὸν Κυβερνήτην πίστιν του καὶ παρέδωκεν αὐτῷ τὰς κλεῖδας τοῦ Παλαμηδίου. Ὁ Κυβερνήτης εὐχαρι-

στηθείς καὶ ὑποδεχθεὶς εὐμενῶς αὐτὸν προσηγόρευσε στρατηγόν. Ἐκτοτε διετῆρει οὗτος τὸν τίτλον τοῦτον, ἐνῶ μόνον ἔξ ὅλων τῶν Ἑλλήνων στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν εἰς τὸν Διμήτριον Ὑψηλάντην ἀπενεμήθη ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ὁ βαθμὸς τοῦ στρατάρχου, στρατηγοῦ δὲ εἰς οὐδένα, πλὴν μετὰ ταῦτα εἰς τὸν Θ. Κολοκοτρώνην ἀπενεμήθη καὶ εἰς αὐτὸν ὁ βαθμὸς τοῦ στρατηγοῦ. Ὁ Θ. Γρίβας διετῆρσε τὸ Παλαμήδιον μέχρις οὗ ὁ Κυβερνήτης ἐξάπέστειλε σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ, τὸν Μάϊον, καὶ παρέλαβεν αὐτό. Ἐκτοτε οὗτος ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἐν Ἀκαρνανίᾳ ἑπαυλιν αὐτοῦ καὶ ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐκεῖ κτημάτων του, μὴ ἀναμιγνυόμενος εἰς τὴν τότε ἀντιπολίτευσιν. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Κυβερνήτου, ὅτε αἱ φατρίαὶ ὕψωσαν τὰς εἰδεχθεῖς κεφαλὰς αὐτῶν ἵνα κυβερνήσωσι τὴν Ἑλλάδα φατριαστικῶς, τότε καὶ ὁ Θεόδωρος Γρίβας, εἰς τῶν ἐν Ἀργεὶ συνελθόντων πληρεξουσίων διὰ τὴν συγκροτηθεσομένην Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἀπεχώρησε μετὰ τῶν ὁμοφρόνων του πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ, μετ' ὀλίγον δὲ ἡγούμενος πολλῶν ἐνόπλων ἀνδρῶν εἰσῆλθεν εἰς Πελοπόννησον μετὰ τὴν ἥτταν τῶν κυβερνητικῶν στρατευμάτων, καὶ ἐπομένως εἰς Ναύπλιον, ἔνθα καθιδρύθη νέα κυβέρνησις, ὡς ἀφηγήθημεν περὶ πάντων ἐν τῇ σελ. 347 — 349 τῆς παρούσης ἱστορίας.»

Ἀναγνώρισις τοῦ Θ. Γρίβα ὡς γενικοῦ ὀρχηγοῦ διὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Ἡπείρου τῷ 1854.

Οἱ ὑποσημειούμενοι ὀπλαρχηγοὶ τῆς κατὰ τὴν Ἡπειρον στρατιωτικῆς κατὰ τῶν τυράννων τούρκων δυνάμεως συνελθόντες σήμερον τὴν 7 Φεβρουαρίου 1854 ἐν τῷ χωρίῳ Κομπότι τῆς Ἀρτης καὶ συσχεφθέντες περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ τοῦ διορισμοῦ κατὰ τὴν Ἡπειρον Ἀρχηγοῦ, ὁμοφώνως ἐξελέξαμεν τοιοῦτον τὸν Στρατηγὸν κύριον Θεόδωρον Γρίβαν πρὸς ὃν παρέχοντες τὸ ἀρχηγεῖον τῶν Στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Ἡπείρου ὑποσχόμεθα εἰλικρίνειν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς αὐτὸν ἐκτελοῦντες κατὰ γράμμα τὰς παραγγελίας του.

Ἄπαντες δὲ παρογκλοῦμεν συγχρόνως τοῦτον, ἀναλαμβάνοντα τὴν ἀρχηγίαν ταύτην, νὰ σπεύσῃ μὲ ἔντονα καὶ δραστήρια μέτρα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς δούλης ἡμῶν Πατρίδος.

Α. Γρίβας, Ν. Ζέρβας, Σ. Στράτος, Μ. Κόσκορος, Α. Τζόγκις, Ἀναγνώστης Οἰκονόμου. . . Νικόλαος Λάμπης, Σπ. Ζήκος Θύμης, Ἑλίας Χορμόδας, Γ. Τζάμης, Φώτις Κοντάκης Α. . .

Διακήρυξις τοῦ Θ. Γρίβα πρὸς τοὺς σωματάρχας τοῦ ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ 1862

Ὁ Στρατάρχης τοῦ ἐθνικοῦ Στρατοῦ καὶ τῆς ἐθνοφυλακῆς Θ. Γρίβας

Πρὸς ἅπαντας τοὺς ἀπαρτίζοντας τὸν Στρατὸν αὐτοῦ σωματάρχας, ἀξιωματικούς, ὑπαξιωματικούς, στρατιώτας καὶ ἐθνοφύλακας.

Κινηθέντες ὁμοφώνως πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ συστήματος, καταμαστῆσαντος τὴν πατρίδα μας ἐπὶ τριάκοντα ἔτη, ὠρείσθημεν νὰ ἀποθάνωμεν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ Ἱεροῦ σκοποῦ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας.

Εὐτυχῶς ὁ ὕψιστος, ὅστις πάντοτε προστάττει προφανῶς τὴν Ἑλλάδα, φωτίσας ὅλον τὸν λαὸν ἔτρωσε μὲ ρόδα τὴν πορείαν μας καὶ οὐδεὶς τολμᾷ νὰ φανῇ ἀτιμέτωπος τοῦ ἐθνικοῦ μας Στρατοῦ, διότι οὐδεὶς ὑπάρχει φίλος τοῦ κατακρημνισθέντος μισαροῦ συστήματος. Ἄλλ' ἤδη ὀφείλει νὰ διατηρήσωμεν τὴν κοινὴν τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ στρατοῦ ἵνα μὴ ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ὀνόματα ἀναρχικῶν ἀρπάγων, ἀτάκτων ἀναξίων ἐλευθερίας, μέχρι οὗ περαιωθῇ τὸ ἀρξάμενον ἔργον μας διὰ τῆς Συγκαλέσεως τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἧτις θέλει περὶ ὅλων ἀποφασίσῃ, ὅλα δὲ ταῦτα τὰ κακὰ δύναται νὰ προλάβῃ ἢ πειθαρχία, ἢ πρὸς τοὺς ἀνωτέρους ὑποταγή, ἢ ὑπομονὴ πρὸς πᾶσαν στέρησιν καὶ τέλος πρὸς τὸν λαὸν σεβασμὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως.

Στρατιῶται δειχθῆτε ἄξιοι τοῦ λαμπροῦ ὀνόματος ἐλευθέρου Ἑλλήν.

Κύριοι Σωματάρχαι καὶ λοιποὶ τμηματάρχαι τῆς ἐθνοφυλακῆς ὀφείλετε νὰ διατηρῆτε ἅπαντας τοὺς ἄνδρας σας ἠνωμένους, θέλετε σχηματίσῃ κατάλογον αὐτῶν, θέλετε ζητεῖ ἀπ' εὐθείας παρ' ἐμοῦ τὰς διαταγὰς περὶ τῆς πορείας καὶ τῆς διανομῆς ἐν γένει τῶν Στρατιωτικῶν κινήσεων, θέλετε διορίσῃ εἰδικὸν ἄνδρα ἐντελῶς ἐπιφορτισμένον τὴν φροντίδα τῶν τροφῶν ὥστε νὰ μὴν συμβαίνουν συγχύσεις καὶ ὁσάκις ἡ τροφή δὲν εἶναι ἀρκοῦσα, καὶ τὸ ὀλίγον τεμάχιον ἄρτου πρέπει νὰ διανεμῶνται ἀναμεταξύ των ὡς ἀδελφοί· θέλετε ἀπαγορεύσῃ αὐστηρῶς τοὺς πυροβολισμοὺς καὶ τιμωρεῖτε παραδειγματικῶς τοὺς ἀτακτοῦντας· δὲν εἴμεθα σῶμα ὀπλιτῶν ἀλλ' ἐθνικὸς στρατὸς καὶ ἐθνοφυλακὴ προταγωνιστοῦντες ὑπὲρ ἐλευθερίας.

Ἐκάστην πρωΐαν οἱ κύριοι Σωματάρχαι τοῦ πεζικοῦ καὶ τῆς ἐθνοφυλακῆς θέλουν παρουσιάζεσθε πρὸς ἡμᾶς ἵνα μᾶς ἀναφέρωσι ὅ τι νέον ἔχουσι καὶ ζητοῦσι τὰς διαταγὰς μου.

Σωροβίγλη 13 Ὀκτωβρίου 1862.

Ὁ Στρατάρχης
Θ. ΓΡΙΒΑΣ

Προσδιορισμὸς τῶν δικαιουμένων νὰ ὀχημα- τίσωσι στρατιωτικὰ σώματα.

Ὁ Στρατάρχης Θεόδωρος Γρίβας

Πρὸς ἅπαντας τοὺς παρακολουθοῦντας αὐτὸν σωματάρχαι καὶ λοιποὺς τμηματάρχαι τῆς ἐθνοφυλακῆς.

Θέλοντες νὰ ὀργανίσωμεν στρατὸν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς τάξεως καὶ μέλλοντα νὰ μᾶς παρακολουθήσῃ παντοῦ ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸ καλέτῃ, διατάσσομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ σχηματίσωσι σώματα ἐξ ἐκλεκτῶν, τιμίων καὶ ἀνδρείων ἀνδρῶν οἱ ἐξῆς.

1) Ὁ κύριος Δημήτριος Σκυλοδημὸς.

- 2) Ὁ κύριος Βασίλειος Σκαλτσοδῆμος.
- 3) Ὁ κύριος Ἀθανάσιος Ἴσκος.
- 4) Ὁ κύριος Νικόλαος Στράτος με τοὺς Β. Τζέλιον καὶ Γεώργιον Μαυρομμάτην.
- 5) Ὁ κύριος Γεώργιος Σταΐκος.
- 6) Ὁ κύριος Σπυρίδων Σταΐκος.
- 7) Ὁ κύριος Δημήτριος Κόκκαλης.
- 8) Ὁ κύριος Δημήτριος Τσόγκας.
- 9) Ὁ κύριος Π. Πετμέζης καὶ
- 10) Ὁ κύριος Νικόλαος Βλαχογιάννης ἢ Κόντος.

Ἀπαντα τὰ σώματα ταῦτα θέλουν ὑποχρεωθῇ νὰ ὑπηρετήσωσι μέχρις ἀποφάσεως τῆς Συνελεύσεως ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ἄνω ρηθέντων κυρίων Σωματαρχῶν, ἀπολαμβάνοντα τὸν μισθὸν τῆς ἀρχαίας Ὁροφυλακῆς, διατηροῦντα τὴν πειθαρχίαν, τὴν τάξιν, ἀποφεύγοντα πᾶσαν κατάχρησιν καὶ ὑποκείμενα εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς νόμους καὶ τὰς ἀποφάσεις τοῦ Στραταρχείου.

Ἀπαντα τὰ λοιπὰ τμήματα ἢ θέλουν συγχωνευθῇ εἰς τὰ ἄνω ρηθέντα σώματα ἢ θέλουν ἐπανεέλθῃ εἰς τὰς οἰκίας των ἵνα ἀναλάβωσι τὰ εἰρηνικὰ ἔργα τοῦ πολίτου· ἐκφράζομεν δὲ πρὸς ἅπαντας αὐτοὺς τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τοῦ ἔθνους καὶ ἡμῶν διὰ τὸν ζῆλον τὸν ὅποῖον ἀνέδειξαν πρὸς εὐδωκίαν τοῦ ἱεροῦ ἔργου τῆς ἐλευθερίας μας· ἀπαγορεύομεν πρὸς τοὺς ἐπανερχομένους εἰς τὰς ἐστίας των πᾶσαν κατάχρησιν καὶ εἰδοποιοῦμεν αὐτοὺς ὅτι διετάξαμεν μίαν *διλοχίαν* τοῦ ἐθνικοῦ πεζικοῦ νὰ ἐπιτηρῇ τὰ διαβήματά των καὶ νὰ συλλαμβάνῃ ἢ φονεύῃ πάντα παρεκτρεπόμενον εἰς ληττείας καὶ ἀρπαγὰς.

Ἀπαντες οἱ ἐνωμοτάρχαι καὶ χωροφύλακες οἱ ἐνωθέντες μετὰ ἐλαφρὰ σώματα θέλουν ἐνωθῇ μετὰ τὸ ἐνταῦθα ἐθνικὸν σῶμα τῆς χωροφυλακῆς.

Μεσολόγγιον τῇ 19 Ὀκτωβρίου 1862.

Ὁ Στρατάρχης

Θ. Γρίδας

**Ἐγγράφον τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως
πρὸς τὸν Θ. Γρίβαν
ἀναγνωριστικὸν τῶν κατὰ τὸ 1862 ὑπηρεσιῶν του**

Ἀριθ. 1.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ

Πρὸς τὸν Στρατάρχη καὶ Θ. Γρίβαν.

Ἡ κατάργησις τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος, ἐπαγαγοῦσα τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας, ἐπέτρεψε τῇ δικαιοσύνῃ νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἔθνους. Πρωτίστῃ δὲ πράξις αὐτοῦ ὑπῆρξε ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν γενναῖον ἀντιστράτηγον Θεόδ. Γρίβαν τιμὴν ἐξαιρετικὴν, τὸν βαθμὸν τοῦ Στρατάρχου, τὸν ἀνώτατον στρατιωτικὸν βαθμὸν τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν.

Κύριε Στρατάρχα, ἐμίσησας ἀνέκαθεν τὸ φθοροποιὸν σύστημα, ὅπερ, ἐπὶ βλάβῃ τῆς πολυπαθοῦς ἡμῶν πατρίδος, διεῖπε τὴν τύχην αὐτῆς, ἔλαβες πολλάκις τὰ ὅπλα, ὅπως βιάσῃς αὐτὸ νὰ τραπῇ πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς τιμῆς, καὶ ἐπὶ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς γεναιότητός Σου στηριχθεῖσα παρσκευάσθῃ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 86ρίου τῆς ὁποίας τὴν ἔνδοξον σημαίαν ὕψωσας πρῶτος. Ἡ ἀληθὴς φιλοπατρία εἶναι ἀνεκτίμητος, μόνῃ ἡ ἱστορία ἔχει τὴν δύναμιν ν' ἀποδώσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ἀρμόζον παράσημον, ἡ δὲ συνείδησις τοῦ ἔθνους τὸ κύρος αὐτῆς.

Μεταβάντες ὡς ἔκτακτοι ἀπεσταλμένοι τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως ἀντιπροσωπευούσης προσωρινῶς τὴν ἐθνικὴν κυριαρχίαν, ὅπως συνδιαλεχθῶμεν μεθ' ὑμῶν περὶ τακτοποιήσεως τῶν ὑπαρχουσῶν, ἔνεκα τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀνωμαλιῶν, λυπουμένα σφόδρα ὅτι ἡ ἀσθένειά σου ἐμπόδισε τὴν συνδιάλεξιν ταύτην· προβαίνοντες δὲ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο διὰ τὸ κατεπεῖγον τῶν περιστάσεων, ἀφοῦ εἶδαμεν ἐκ τοῦ σύγγεγυς τὰ πράγματα, θέλομεν σπεύσει, ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Βασι-

λείου, νὰ συστήσωμεν ἐπαξίως τοῦ πατριωτισμοῦ αὐτῶν τοὺς
ὕφ' ὧμας συνεπαναστατήσαντας, καὶ συγκαλεσθέντος τοῦ ἔθνους
εἰς Συνέλευσιν νὰ γίνωμεν πρὸς αὐτὴν διερμηνεῖς τῶν αἰσθη-
μάτων καὶ τῶν πόθων τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ.

Ἐγένετο ἐν Μεσολογγίῳ τῇ 23 8/βρίου 1862.

Οἱ Ἐκτακτοὶ ἀπεσταλμένοι τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως

Μ. Ροῦφος

Μέλος τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως

Ἐ. Δεληγεώργης

Ἵπουργός.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄.

ΤΙΝΑ ΕΚ ΤΩΝ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ

Α΄.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

Ἐκ τῆς Τουρκομάχου Ἑλλάδος τοῦ Ἀλ. Σούτζου.
ἀναφερόμενον εἰς τὴν μάχην τοῦ Ἀετῶν
(ἴδε σελ. 29).

Ἑλλήνων φέρει ὀκτῶ δεκάδας
εἰς τὸν ὑψίκρημον Ἀετόν,
καὶ Τούρκων δώδεκα χιλιάδας
κτυπᾷ ὁ νέος Γρίβας πετῶν.

Βοῶ ἢ μία κ' ἢ ἄλλη ράχη,
κρατεῖ ἑννέα ὥρας ἡ μάχη.
καὶ ὅταν φθάνῃ αὐτὸς αἰσθμαίνων
μετὰ τὴν νίκην δίχως πληγὴν,
ὡς λύκος ἔχει αἱματωμένον
τὸ πρόσωπόν του ἀπὸ σφαγῆν.

Εἰς τὰς σημειώσεις ἀναγράφει τὰ ἑξῆς :

«Ὁ Θεόδωρος Γρίβας, ὅστις παρὰ τὸν Ἀετόν, καθὼς ἀναφέρω εἰς τὸ Ποίημα, ἐπέπεσε μετὰ ὀγδοήκοντα μόνον Ἑλλήνων κατὰ δωδεκακισχιλίων Τούρκων καὶ μετὰ πολλὴν φθορὰν τοὺς ἔτρεψεν εἰς φυγὴν, ἐπολιόρκησε κατὰ Μάϊον τοῦ προλαβόντος ἔτους μετὰ τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτου, τοῦ Ἀλεξίου Βλαχοπούλου καὶ τοῦ Δημητρίου Μακρῇ ἐν τῷ Ἀγρινίῳ τρισχιλίους ὀθωμανοὺς καὶ κατασφάζας αὐτοὺς ἀπελευθέρωσε τὴν Τριχωνίαν. Μεταθὰς ἐκεῖθεν μετὰ τῶν αὐτῶν ὀπλαρχηγῶν εἰς Μακρυνόρος, ὅπου ἐστρατοπεύδουσεν ὁ Ἀνδρέας Ἴσκου, ὁ Γῶγος Βακόλας καὶ ὁ Ἰωάννης Κοτυλίδης, συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐκεῖ συμβᾶσαν καταστροφὴν τῶν ὀθωμανῶν».

Β'.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

ΕΚ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ ΤΟΥ Π. ΣΟΥΤΖΟΥ

«ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ», (ἴδε σελίδας 29, 34 καὶ 36 καὶ 44)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Περιδυθεὶς τὴν ἀρχιστρατηγίαν ὁ Καραϊσκάκης εἶχεν ἀνάγκην στρατιᾶς.

Εἰς τὸ Ναύπλιον ὑπῆρχε τότε μυστική τις Ἑταιρεία πολλῶν στρατιωτικῶν αὐτοχθόνων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος καλουμένων Καρελιτῶν (διότι Κἀρελι ὠνομάζετο ἡ Δυτικὴ Ἑλλὰς παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν) αὕτη δὲ ἐτεχνάζετο πρὸς περιορισμὸν τῆς ἰσχύος τῶν Σουλιωτῶν, οἵτινες, λαμβάνοντες στρατιώτας ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἐστρατήγουν, ἐπιτυγχάνοντες δόξης ἐπὶ ῥόῃς καὶ πλούτου. Ἡ Ἑταιρεία ἔχουσα μέλη τὸν Θεόδωρον Γρίβαν, τὸν Γιαννάκην Σουλτάνην, τὸν Χριστόδουλον Χατζῆ Πέτρον, τὸν Γιαννάκην Στοάτον, τὸν Γεώργιον Βαλτινόν, τὸν Σαδήμαν καὶ ἄλλους ἀριστεύσαντας στρατιωτικούς, κατέλαβε τὸ φρούριον τοῦ Πηλαμηδίου, ἀπέδιώξε τὸν γέροντα Φωτομάραν Σουλιώτην καὶ παρέδωκεν αὐτὸ εἰς τὸν Θεόδωρον Γρίβαν· οὗτος δὲ, ἔχων χωρίον τοσοῦτον ὀχυρὸν καὶ ὑφ' ἐαυτὸν ἄπαταν τὴν πᾶσιν τοῦ Ναυπλίου, ἀνηρτᾷτο πολλὴν καὶ ἀκμαίαν στρατιάν.

Ὁ Καραϊσκάκης ἐπραγματεύθη λαθραίως καὶ μετὰ τῆς Καρελιτικῆς αὐτῆς Ἑταιρείας· «Ἄφετε νὰ βάλω καὶ ἐγὼ τὴν ὑπογραφήν μου, εἶπεν εἰς τὸν Θεόδωρον Γρίβαν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους· ἄφετε νὰ τὴν θέσω εἰς τὸ ἔγγραφον τὸ καταστατικὸν τῆς Ἑταιρείας.—Δὲν ἔμεινε τόπος, στρατηγέ· αἱ ὑπογραφαὶ ἐγέμισαν τὸν χάρτην.—Μιᾶς γραμμῆς τόπον δότε με νὰ τὴν θέσω· θέλω νὰ ᾔμαι ὁ μικρότερος ἀδελφὸς αὐτῆς τῆς Ἑται-

ρείας· Γελῶντα τὰ μέλη ἔδωκαν εἰς αὐτὸν τὸ ἔγγραφον· ὁ δὲ ἀγλίνους ὀρεινὸς ἔθεσε «Καραϊτκάκης» κακόγραφον τὸ ὄνομα, μελανωμένον, στενοχωρημένον ἐν μέτῳ ἄλλων εὐρυχώρως γεγραμμένων. Ἡ ὑπογραφή ὅμως αὕτη ἐξήλειψε μετέπειτα τὰς ἄλλας, καὶ ὁ ζητῶν ὀλίγον τόπον εἰς τὸ ἔγγραφον καὶ ἄπασαν τὴν Ἑταιρείαν, καὶ ὁ ἐσχατεύτας ἐπρώτευσεν, διότι ἀπὸ τῆς Ἑταιρείας αὐτῇ, ἀπὸ τοῦ Παλαμηδίου καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοδώρου Γρίβα, μεθ' οὗ συνεδέθη καὶ δι' ὅρων καὶ διὰ συγγενείας ὁ Καραϊτκάκης, ἐξήγαγε τὴν πρώτην ζύμην τῶν στρατευμάτων του, τὸ λεγόμενον ἀθάνατον Παλαμηδιωτικὸν σῶμα· καθὼς ἔπειτα δύο ἄλλας ἀποστολὰς ἐπικουρικῶν στρατευμάτων».

ΠΡΑΞΙΣ Α.

Σ Κ Η Ν Η Β'.

ΚΙΟΥΤΑΧΗΣ

Καὶ ἄλλοι' ἐπροσκύνησαν, καὶ ὅμως μόνη μία
Εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ Χριστοῦ πικρὴ ἀποτυχία
Ἐμὲ μὲ ἄλλους τέσσαρας ἐδίασε Βεζύρας
Νὰ πῆσω εἰς τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἀσπρου τὰς πλημμύρας·
Ὁ Καραϊτκος, Ὀδυσσεύς, Σαφάκας, ἔμπροσθέν μου·
Ἀπὸ τὸ Μεσολόγγιον ὁ Γρίβας ὀπισθὲν μου·
Ὁ ποταμὸς ἦτον βαθὺς καὶ ἡ βροχὴ ῥαγδαία,
Καὶ δίστομη καὶ ἀππλαγχνη τοῦ Γρίβα ἡ ῥομφαία·
Ὅντάκις τον ἐδίωξα, μ' ἐδίωξεν ὀντάκις·
Ποῦ νὰ προσφύγω ; φοβηθεὶς μὴν ὁ Καραϊτκάκης
Μὲ φθάσῃ κατὰ μέτωπον κ' εἰς δύο ξίφη πῆσω,
Ἐπρόκρινα τὰ ρεύματα, κ' ἐρρίφην ἐν τῷ μέσῳ·
Καὶ χιλιάδες δώδεκα πεζῶν μου καὶ ἱππέων
Ἐφέροντο εἰς τὸ νερὸν τὸ κρυερὸν καὶ ῥέον·
Ἀπὸ τῶν ἵππων τὰς οὐράς καὶ ἀπὸ τὰ ἡνία
Συνεκρατοῦντο οἱ πεζοί, δεμένοι μὲ σχοινία,
Κ' ἐκτύπα ἔρριπτ' ἔσφαζε πεζοὺς, ἱππεῖς καὶ ἵππους,

Ὁ Γρίβας ὁ ἀκούραστος, ὁ Γρίβας ὁ ταχύπους·
Τὴν πέραν ὄχθην ἔφθασα μὲ ἄλλους ἐγὼ σῶος,
Καὶ μ' αἵματος κατέβαινε ροὰς ὁ Ἀχελῷος¹.

Σ Κ Η Ν Η Γ'.

ΚΑΡΑΙΣΚΑΚΗΣ

Κ' εἰς τοῦ Μεσολογγίου μας καθήμενος τὰς θύρας,
Εἰς τὸν Βριώνην ἔλεγες· «τ' ἔχω ὑπὸ χειρας»·
Ἐνῶ δὲ εἰς τοὺς πόδας του ὠρθόνετο τὸ κράτος,
Σ' ἐκοίμιζαν ὁ Βότζαρης καὶ ὁ Μαυροκορδοτος·
Ὁ Λόντος αἴφνης ἔφθασε καὶ ὁ Μαυρομιχάλης
Καὶ ὁ Κανέλος, ὁδηγοὶ δυνάμεως μεγάλης,
Καὶ εἰς τοῦ Γρίβα καὶ Μακρῇ τοὺς δύο προμαχῶνας
Θραυσμένους εἶδες τοῦ πυκνοῦ στρατοῦ σου τὰς κολῶνας².

ΚΑΡΑΙΣΚΑΚΗΣ

Πλὴν εἰς τὸν Ἀετόν, Πατᾶ ! σεῖς μετὰ τρεῖς ἡμέρας
Τὸ βάρος τῆς Ἑλληνικῆς αἰσθάνητε μαχαίρας·

1) Κατὰ τὴν διάβασιν ἐκ τοῦ Ἀχελῷου τῶν Ὀθωμανῶν δὲν παρευρέθησαν οὔτε ὁ ἀθάνατος Μάρκος Βότσαρης, οὔτε οἱ ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου ἐλθόντες, Πέτρος Μαυρομιχάλης, Ἀνδρέας Ζαΐμης, Ἀνδρέας Λόντος, Κανέλος Δελιγιάννης καὶ λοιποὶ· ἀλλὰ μόνος ὁ Θεόδωρος Γρίβας μετὰ πολλῶν ἀποσπασμάτων τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν σωμάτων, προέλαβε τὸν ἐχθρόν, ὅστις βιαίως διαπεράσας τὸν Ἀχελῷον, ἐπνίγη παρευρέθη δὲ καὶ ὁ ἀνδρείος Κατζίκος Μαυρομιχάλης ἔχων μεθ' αὐτοῦ ὀλίγους Σπαρτιάτας καὶ ὁ ἐνάρετος Ἡλίας Τζαλαφατίνος, ὁ παρακολουθήσας πιστῶς τὴν δόξαν καὶ τὰ δυστυχήματα τοῦ Μαυρομιχαικοῦ οἴκου.

2, Αἱ θέσεις εἰς τὰς ὁποίας ἐπέπεσε τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ὑπῆρξαν αἱ κατεχόμεναι παρὰ τοῦ Δημητρίου Μακρῇ, παρὰ τοῦ Θεοδώρου Γρίβα καὶ παρὰ τῶν Πελοποννησίων τοῦ Κανέλου Δελιγιάνη, διοικουμένων κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ἀπὸ τῶν Ἀντιστρατήγων Σπηλιόπουλον Μπαπόν.

Μὴ τὰ ὅστ' ἄσας ὕψωσε πυραμιδίνους στίβας
Ὅ τῆς Κομβότης νικητῆς, Θεόδωρος ὁ Γρίβας·

ΠΡΑΞΙΣ Β'.

Σ Κ Η Ν Η Η'.

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Τὸ ἔθνος τὸ ἀρειμανές καὶ τὸ μαχαιροφόρον
Ἐκένωσε τὰς πόλεις
Τῆς στερεᾶς μας ὅλης,
Πρὸς σέ συρρέει, καὶ ζητεῖ ἐσέ σημαιοφόρον·
Ὅ Γρίβας ὁ Θεόδωρος ἀπὸ τὸ Παλαμίδι
Μὴ Ἀκαρνᾶνας ἐκλεκτοὺς εἰς σέ τὸν Φλώρον δίδει.

Γ'.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

*Ἐκ τοῦ Ὑμνου τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Σολωμοῦ ἀναφερόμενον
εἰς τὴν παρὰ τὸν Ἀχελῶον μάχην. ("Ἰδε σε.λ. 35.)*

103.

Ἡ γῆ αἰσθάνεται τὴν τόση
Τοῦ χεριοῦ σου ἀνδραγαθιά,
Ποῦ ὅλην θέλει θανατώσῃ
Τὴν μισόχριστη σπορά.

104.

Τὴν αἰσθάνονται, καὶ ἀφρίζουν
Τὰ νερά, καὶ τ' ἀγροικῶ
Δυνατὰ νὰ μурμουρίζουν,
Ἵάν νὰ ῥυάζετο θηριό.

105.

Κακορίζικοι, ποῦ πᾶτε
Τοῦ Ἀχελῶου μὲς τὴν ροή,

Καὶ ἑπιδέξια πολεμᾶτε
Ἀπὸ τὴν καταδρομῇ

106.

Νὰ ἀποφύγετε ! τὸ κῦμα
Ἐγείνε ὅλο φουσχωτό·
Ἐκεῖ εὐρήκατε τὸ μνῆμα,
Πρὶν νὰ εὐρῆτε ἀφανισμό.

107.

Βλασφημᾷ, σκούζει, μουγκρίζει
Κάθε λάρυγγας ἐχθροῦ.
Καὶ τὸ ρεῦμα γαργαρίζει
Ταῖς βλασφημίαις τοῦ θυμοῦ.

108.

Σφαλερὰ τετραποδίζουν
Πλῆθος ἄλογα, καὶ ὀρθὰ
Τρομασμένα χλημητριζούν,
Καὶ πατοῦν εἰς τὰ κορμιά.

109.

Ποῖος ἔς τὸ σύντροφον ἀπλὸν
Χέρι, ὥσάν νὰ βοηθηθῇ·
Ποῖος τὴν σάρκα του δαγκώνει,
Ὅσο ὅπου νὰ νεκρωθῇ.

110.

Κεφαλαῖς ἀπελπισμέναις,
Μὲ τὰ μάτια πεταχτά,
Κατὰ τ' ἄστρα σηκωμέναις
Γιὰ τὴν ὑπερτερὰν φορὰ.

111.

Σβύεται, — αὐξάνοντας ἡ πρώτη
Τοῦ Ἀχελώου νεροσυρμῇ, —
Τὸ χλημήτρισμα, καὶ οἱ κρότοι,
Καὶ τοῦ ἀνθρώπου οἱ γογγυσμοί.

112.

Ἔτσι ν' ἄκουα νὰ βουΐξη
Τὸν βαθὺν Ὠκεανὸ,
Καὶ 'ς τὸ κύμα του νὰ πνίξη
Κάθε σπέρμα Ἀγαρηνό·

113.

Καὶ ἐκεῖ ποῦ 'ναι ἡ Ἀγία Σοφία,
Μὲς τοὺς λόφους τοὺς ἐπτά,
Ὅλα τ' ἄψυχα κορμιά,
Βραχυσύντριψτα, γυμνά,

114.

Σωριασμένα νὰ τὰ σπρώξη
Ἡ κατάρα τοῦ Θεοῦ,
Κι' ἀπ' ἐκεῖ νὰ τὰ μαζώξη
Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Φεγγαριοῦ¹.

115.

Κάθε πέτρα μνήμα ἄς γένη,
Καὶ ἡ Θρησκεία, κ' ἡ Ἐλευθερία
Μ' ἀργοπάτημα ἄς πηγαίνει
Μεταξὺ τους, καὶ ἄς μετρή.

116.

Ἐνα λείψανο ἀναιθαίνει
Τεντωτὸ, πιστομητὸ,
Κι' ἄλλο ξάφνου καταθραίνει,
Καὶ δὲν φαίνεται καὶ πλειό·

117.

Καὶ χειρότερα ἀγριεύει
Καὶ φουσκώνει ὁ ποταμός·
Πάντα πάντα περιτσεύει
Πολυφλοίσβισμα καὶ ἀφρός.

1) Εἰς τῶν τίτλων τοῦ Σουλτάνου.

118.

Ἄ ! γιατί δὲν ἔχω τώρα
Τὴν φωνὴν τοῦ Μωϋσῆ ;
Μεγαλόφωνα, τὴν ὦρα
Ὅπου ἐσθυσὺντο οἱ μισητοί,

119.

Τὸν Θεὸν εὐχαριστοῦσε
Ὅ τοῦ πελάου τὴν λύσσα ἐμπρός.
Καὶ τὰ λόγια ἠχολογοῦσε
Ἀναρίθμητος λαός.

120.

Ἀκολουθαίει τὴν ἁρμονίαν
Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἀαρών,
Ἡ προφήτισσα Μαρία,
Μ' ἓνα τύμπανο τερπνόν,

121.

Καὶ πηδοῦν ὄλαις ἢ κόραις
Μὲ τὰ ἀγκάλαις ἀνοικταῖς,
Τραγουδῶντας, ἀνθοφόραις,
Μὲ τὰ τύμπανα κ' ἐκειαῖς,

122.

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερὴν,
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι
Ποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ. κλ.

Δ'.

*Ποίημα Γεωργίου Παράσχου ἀναφερόμενον εἰς τὴν
παρατηρηθεῖσαν ἀντίδρασιν πρὸς ἀπορομὴν συντά-
ξεως εἰς τὴν χήραν τοῦ Θ. Γρίβα καὶ ἀνέγερσιν
κεροταφίου αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις (ἶδε σελ. 77).*

Εἰς τὸν Στρατάρχην Θεόδ. Γρίβαν

Διὰ τί νὰ ἐπιζήσης εἰς τὸ ἔρημον Βραχῶρι ;
Διὰ τί νὰ μὴν ἐκπνεύσης νικητῆς εἰς Ἀετὸν,
Καὶ νὰ μὴ ταφῇς, Στρατάρχα, εἰς τὰ πύρινά σου ὄρη.
Ὅτε κάθε χρόνον ἓνα κατεσύντριβες στρατόν ;
Ἦλπιζες, ὅταν ἐνίκας εἰς τοῦ Ἀσπρου τὴν πλημμύραν,
Κ' ἔφερες ἐπὶ Πασσάδων φοβεράν καταστροφὴν,
Ν' ἀρνηθοῦν ὀλίγον ἄρτον εἰς τὴν ἔρημόν σου χήραν
Κ' εἰς τὸ σῶμά σου ταφὴν ;

Ὅταν ἔπιπτεν ἡ Κύθνος κ' ἐπενθοῦσεν ἡ Ναυπλία,
Καὶ τὰ τέκνα μας ἐθρήνουν εἰς δεσμὰ καὶ φυλακὰς,
Τίνος, ἄνδρσι ! εἶπέτε, ἔλαμψεν ἡ πανοπλία,
Κ' εἶδομεν ζωὴν ἐκ νέου καὶ ἡμέρας ἐθνικὰς ;
Ὡ, τίς ἤλπιζε, νὰ σχίσῃ ἐνδὸς Θρόνου τὴν πορφύραν,
Μ' ἓνα βλέμμα του ν' ἀλλάξῃ τῆς Ἑλλάδος τὴν μορφήν,
Καὶ ν' ἀρνοῦνται τώρα ἄρτον εἰς τὴν ἔρημόν του χήραν,
Κ' εἰς τὸ σῶμά του ταφὴν ;

Ὅτε σεῖς, μὲ ὄψιν δούλου καὶ ταπείνωσιν πιθήκων
Ἐπωλούσατε, προδόται, τὴν τιμὴν μας ἐν χαρᾷ,
Εἰς Παλιοχαλιὰν ὁ Γρίβας, Βόνιτσαν καὶ Ναβαρίκον
Ἐκολάφιζε τοῦ Θρόνου τὰ σειόμενα πλευρά.
Ἐντροφήσατε σεῖς τώρα μὲ τὴν ἄδικον τὴν μοῖραν,
Παίξατε μὲ τῶν πραγμάτων τὴν ἀνέλπιστον στροφὴν,
Καὶ μὴ δώσετε οὐδ' ἄρτον εἰς λησμονημένην χήραν,
Οὐδ' εἰς ἥρωα ταφὴν.

Τόπον κάμετε ! ὁ Λέων ὁ Μεγαρικὸς ἐμβαίνει

Στὴν Συνέλευσιν, μὲ ὄψιν ποῦ δὲν ἔφαγε κ' ἡ γῆ . . . .

Εἰς τὴν θέαν του τρεῖς μένουν Ἐφιάλται παγωμένοι,

Πλὴν τοὺς λησμονεῖ ἂν ζῶσι καὶ τὸ Ἔθνος εὐλογεῖ !

ὦ, ἂν ἔλαβες Στρατάρχᾳ, θλιβεράν τοῦ φθόγου πείραν,

Ὁ λαὸς μὲ ρόδα στέφει τὴν σεπτὴν σου κορυφὴν,

Καὶ αὐτὸς προσφέρει ἄρτον εἰς τὴν ἔντιμόν σου χήραν.

Κ' εἰς τὸ κλέος σου ταφήν.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Τὸ ἐν σελ. 16 μνημονεύμενον ὥραϊον διήγημα τοῦ Κ. Ράμ-
φον, περὶ τὸν Θ. Γρίβαν κυρίως τρεφόμενον, ἐδημοσιεύη τὸ
πρῶτον ἐν τῇ Πανδώρα (τόμ. 10ος σελ. 177 κ. ἐ.)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΚΑΛΑΤΙΤΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΠΑΛΑΤΕΣ